

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК
ОЛЕНА СЛОБОДЯНЮК

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 8

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК
ОЛЕНА СЛОБОДЯНЮК

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 8

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Генеза»
2021

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
<i>Вступ. Література в культурному вимірі</i>	6

Частина перша. Священні книги людства як пам'ятки культури і джерело літератури

Розділ 1. Вічні цінності священних книг	9
Розділ 2. Сонячна мудрість давніх аріїв	11
Гімн Агні	15
Гімн до Сонця	15
Розділ 3. «Джерело спокою і сили»	16
Зі Старого Заповіту. П'ятикнижжя: Буття (<i>Уривки</i>)	22
Зі Старого Заповіту. П'ятикнижжя: Вихід (<i>Уривок</i>)	25
З Нового Заповіту (<i>Уривки</i>)	26
Розділ 4. Світло небесної книги	31
З Корану (<i>Уривки</i>)	35

Частина друга. Античність

Розділ 1. Величний храм античної літератури	40
Розділ 2. Магія давньогрецьких міфів	45
Перші дев'ять років облоги Трої (<i>Скорочено</i>)	52
Смерть Ахілла (<i>Скорочено</i>)	53
Падіння Трої (<i>Скорочено</i>)	54
Розділ 3. Безсмертна спадщина Гомера	58
<i>Гомер</i>	
Іліада (<i>Уривки</i>)	64
Розділ 4. Антична музика серця	71
Розділ 5. Античний ідеал громадянина й воїна	73
<i>Тіртеї</i>	
«Добре вмирати тому...»	75
Розділ 6. Поетичний усесвіт кохання	76
<i>Сапфо</i>	
«Барвношатна владарко, Афродіто...»	79
Розділ 7. Біля витоків театрального мистецтва	81
Розділ 8. Батько античної трагедії	86
<i>Есхіл</i>	
Прометей закутий (<i>Уривок</i>)	89
Розділ 9. Зміцнюючи велич імперії	96
<i>Публій Вергілій Марон</i>	
Енеїда (<i>Уривки</i>)	102
Розділ 10. Літературний монумент Горація	106
<i>Квінт Горацій Флакк</i>	
До Мельпомени	109
Розділ 11. «Співець одвічних перевтілень»	110
<i>Публій Овідій Назон</i>	
Життя поета	113

Частина третя. Середньовіччя

Розділ 1. Пам'ятки середньовічної культури	119
Розділ 2. Поезія, відкрита назустріч світу	124
Розділ 3. Поезія гір і озер	127
<i>Лі Бо</i>	
Печаль на яшмовому ґанку	130
Сосна біля південної галереї	130
Розділ 4. Поезія мандрів	131
<i>Ду Фу</i>	
Пісня про хліб і шовк	133
Весняні надії	133
Розділ 5. «Зі Сходу світло»	134
<i>Омар Хаям</i>	
Рубаї	138
Розділ 6. Під брязкіт лицарських мечів	140
Пісня про Роланда (<i>Уривки</i>)	147
Розділ 7. «Світоч флорентійської слави»	155
<i>Данте Аліґ'єрі</i>	
Сонет 11	159

Частина четверта. Відродження

Розділ 1. Відкриття світу і людини	162
Розділ 2. Перший поет-гуманіст Відродження	165
<i>Франческо Петрарка</i>	
Сонети	168
Розділ 3. «Душа епохи Відродження»	170
<i>Вільям Шекспір</i>	
Сонети	174
Ромео і Джульєтта (<i>Скорочено</i>)	176
Розділ 4. «Об мужнє серце розбиваються всі знегоди»	192
<i>Мігель де Сервантес Сааведра</i>	
Премудрий гідальґо Дон Кіхот з Ламанчі (<i>Уривки</i>)	197

Частина п'ята. Бароко і класицизм

Розділ 1. Примхливий світ бароко	207
Розділ 2. У пошуках миру і душевного спокою	210
<i>Джон Донн</i>	
Сонет 19	213
Розділ 3. Прагнучи досконалості та гармонії	213
Розділ 4. «Зірка, яка ніколи не згасне»	216
<i>Мольєр</i>	
Міщанин-шляхтич (<i>Скорочено</i>)	222

Частина шоста. Література ХХ–ХХІ століть.

У пошуках себе і високого польоту

Розділ 1. «Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»	233
<i>Антуан де Сент-Екзюпері</i>	
Маленький принц (<i>Уривки</i>)	235
Розділ 2. Життя як політ	244
<i>Річард Бах</i>	
Чайка Джонатан Лівінґстон (<i>Уривки</i>)	246

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

У попередніх класах ви вчилися розуміти художню літературу як мистецтво слова. Тепер, подорослішавши, маєте досягнути її як явище історичне, тобто таке, що розвивається і змінюється разом із суспільством.

Уміщені в підручнику художні твори дадуть вам загальне уявлення про перебіг літературного процесу, про своєрідність кожної художньої доби в розвитку зарубіжного письменства, про розмаїту картину літературного життя від давніх часів до XVIII ст. Завершує підручник частина «Література ХХ–ХХІ століть», у якій ви зможете ознайомитися з популярними художніми творами, пов'язаними з проблемами сучасності.

Читати вдумливо й творчо вам допоможуть різноманітні за змістом рубрики:

«*Літературознавча довідка*» містить визначення теоретичних понять;

«*Консультація філолога*» розкриває художні й композиційні особливості творів, пояснює певні явища літературного процесу;

«*Коментар архіваріуса*» висвітлює зв'язки між літературою та історією;

«*Український мотив*» виявляє зв'язки культурних традицій різних народів з Україною та її письменством, розповідає про здобутки українських перекладачів;

У підручнику є також рубрики для полегшення опрацювання нових тем. Перша з них – «*Літературна розминка*» – пропонує пригадати вивчений у попередніх класах і засвоєний самостійно матеріал. Друга – «*Перед читанням*» – спрямовує на творче сприйняття художнього твору. Третя – «*Літературний практикум*» – пропонує запитання і завдання для застосування набутих теоретичних знань на конкретному літературному матеріалі.

Інформаційні та художні тексти в підручнику супроводжуються запитаннями й завданнями для індивідуальної, парної та групової роботи. Деякі з них спрямовано на розвиток фантазії та реалізацію творчих здібностей («*Творчий проект*»), на вміння обстоювати власну думку в літературній дискусії («*Подискутуймо!*») і поглиблення філологічних знань («*Філологічний майстер-клас*»), розв'язання складних читацьких завдань («*Клуб компетентних читачів*»). Наприкінці кожної частини підручника подано підсумкові запитання та завдання.

Для тих, кого цікавить зв'язок художнього слова з іншими видами творчості, підготовано рубрику «*У світі мистецтва*». Щоб дізнатися, як мотиви та образи відомих текстів утілилися в малярстві, скульптурі, архітектурі, музиці, кіно тощо, достатньо відсканувати QR-код у частині підручника, яку зараз вивчаєте, і перейти за отриманим посиланням до відповідних матеріалів.

«*Літературний навігатор*» надає стисло інформацію про художні твори, які ви маєте прочитати самостійно; містить відомості про їхніх авторів, запитання і завдання для самоперевірки. Ці матеріали доступні за QR-посиланням.

Сподіваємося, що ця книжка стане вашим надійним помічником у вивченні зарубіжної літератури. *Бажаємо вам успіхів!*

Автори

Література в культурному вимірі

ВСТУП

Літературна розминка. Що таке художня література? Які літературні жанри ви знаєте?

Чи замислювалися ви над значенням слова «культура»? Звісно, це слово ми чуємо мало не щодня, а от дати його точне, вичерпне визначення не так уже й просто, адже маємо схарактеризувати явище доволі складне й багатогранне. За етимологічним словником, слово «культура» походить з латини й тлумачиться як «обробіток, догляд; землеробство; виховання, освіта, розвиток; поклоніння шанування». Бути культурною людиною означає шанувати й примножувати досвід та здобутки попередніх поколінь. Культурна людина, на відміну від дикуна, ніколи не знищить, не зруйнує того, що дістала в спадок від предків.

З давніх-давен людство намагалося віднайти початок своєї культурної історії. У міфології кожного народу є легендарні герої, які передають йому найважливіші знання та вміння, необхідні для розвитку. Наприклад, Прометей навчив людей користуватися вогнем, виготовляти знаряддя праці, обробляти метали. Завдяки філософам та історикам слово «культура» ввійшло в усі європейські мови, набуло універсального значення і стало об'єктом наукових досліджень. Сьогодні досить часто синонімом культури виступає поняття «цивілізація» як сукупність усіх досягнень людства. І це зрозуміло, оскільки культура охоплює науку, релігію, освіту, мистецтво, мораль, тобто повний комплекс матеріальних і духовних цінностей людської спільноти. А джерелом культури є пізнання і творчість. Тому закономірно, що серед явищ культури чільне місце посідає мистецтво, і зокрема література як мистецтво слова.

У давнину мистецтво було синкретичним¹ і поєднувало в собі слово (спів), рухи (танок), звук (музику), колір (живопис). Згодом виникли самостійні види творчої діяльності, які оформилися в окремі види мистецтва: архітектуру, живопис, скульптуру, хореографію, театр, літературу. Відколи література виокремилася як вид мистецтва, існують **літературні роди й жанри**.

Виконуючи завдання рубрики «Літературна розминка», ви ще раз переконалися, що світ художньої літератури надзвичайно різноманітний. Це міф і байка, прислів'я і казка, оповідання і роман, вірш і балада... Назвавши «Рукавичку» Ф. Шиллера баладою, «Попелюшку» Ш. Перро – казкою, «Павутинку» Р. Акутаґави – новелою, ми визначаємо їхній жанр. Саме такий термін використовують для позначення

¹Синкретичний – такий, що містить різноманітні, нерозчленовані елементи; цілісний, неподільний.

різних видів художніх творів. Однак навіть нічого не знаючи про теорію літератури, читач ніколи не сплутає прислів'я з оповіданням, байку з романом, вірш із п'єсою. Отже, ці твори мають характерні особливості, які визначилися протягом століть. Це й спосіб відображення дійсності, і обсяг твору, і його будова.

Ще давні філософи помітили, що змальовуючи той чи той предмет, подію або явище, митці обирають різні підходи. Уже тоді було започатковано поділ літератури на *три роди: епос, лірику, драму*.

Літературознавча довідка

Літературний рід – узагальнювальне поняття, один з головних елементів систематизації літературного матеріалу. За родами літературу поділяють на епос, лірику й драму.

У художньому творі можна докладно розповісти про події та їх учасників. У такому разі автор буде нібито збоку розглядати зображуване, виступить у ролі оповідача (як-от у романі В. Скотта «Айвенго») або обере оповідачем когось із персонажів (як, скажімо, у повісті Е. А. По «Золотий жук»). Головною у творі стане саме розповідь, і називатиметься він епічним. До *епічних* жанрів належать *роман, повість, оповідання, новела, казка* тощо.

Проте автор може зосередитися не на самих подіях, а на враженні, яке вони на нього справили, на своїх почуттях. Пригадаймо роздуми про духовні випробовування людини та її моральну стійкість у вірші Дж. Р. Кіплінга «Якщо...» або поетизацію любові у вірші Р. Бернса «Моя любов – рожевий квіт...». Зображення переживань, думок людини є особливістю *лірики* як роду літератури. Ліричний твір розкриває внутрішній світ митця. Це й світла печаль через розлуку з коханою, яку відчуває ліричний герой Р. Бернса, і гіркий присмак журби нерозділеної любові ліричного героя Г. Гейне («Коли настав чудовий май...»). Однак пам'ятаймо, що не варто цілковито ототожнювати автора й ліричного героя, якого він створив. До ліричних жанрів належать *вірш, гімн, серенада, сонет, послання, пісня, романс* та багато інших.

Третім способом змалювання життєвих явищ є зображення їх у дії, у конфлікті, через діалоги та вчинки дійових осіб. Такі твори призначені для постановки на сцені й називаються *драматичними*. У драмі «голос» автора звучатиме найрідше – лишень у ремарках, тобто авторських поясненнях до дії і реплік персонажів. Драма – найумовніший з усіх родів літератури. Умовність її виявляється насамперед у тому, що персонажі, які оживають на сцені, промовляють слова, що написав автор, як власні. Ефектність драми – у сценічній постановці. Тому важливими компонентами драматичного твору є внутрішні й зовнішні фактори сценічної дії: акторська гра, декорації, музичний супровід. Як і епос, драма зазвичай має сюжетність. Серед драматичних жанрів найвідомішими є *трагедія, комедія* і власне *драма*.

Літературознавча довідка

Епос – оповідний рід літератури, в основу якого покладено розповідь про події, людей, їхні вчинки у взаємозв'язку з іншими подіями та різноманітними життєвими явищами.

Лірика – рід літератури, у якому відображено думки, настрої, почуття людини, душевний стан автора. Ліричні твори не мають чітко окресленого сюжету, для них характерні віршова форма, велика кількість художніх засобів, високий рівень емоційності.

Драма – рід літератури, у якому життя зображено не через авторську оповідь, а через діалоги та вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені.

Сучасні науковці виділяють також четвертий, суміжний, рід літератури – *ліро-епос*. Він поєднує ознаки епічного й ліричного родів. До ліро-епічних творів належить, зокрема, *балада*. З одного боку, у ній викладено певні життєві події (як в епосі), а з іншого, – розкрито почуття, внутрішній світ їх учасників (як у ліриці). До ліро-епічних жанрів зараховують також *історичну пісню, думу, билину* тощо.

Література перебуває в постійному розвитку. Тож і її роди та жанри не є чимось застиглим. Вони також розвиваються, змінюються, і кожна доба наповнює їх своїм змістом. Безперервний, складний, іноді суперечливий розвиток літератури, який визначається всією сукупністю фактів художнього життя, називають **літературним процесом**. У світовому літературному процесі виділяють такі основні епохи: *античність, Середньовіччя, Відродження, Новий час, ХХ – початок ХХІ ст.*

У певні періоди розвитку мистецтва слова виникають **літературні напрями**, які об'єднують письменників зі спільним світосприйняттям, принципами зображення життя, естетичними ідеалами та уподобаннями. Починаючи з ХVІІ ст. літературознавці виділяють такі основні напрями: *бароко* (ХVІІ–ХVІІІ ст.), *класицизм* (ХVІІ – початок ХІХ ст.), *сентименталізм* (друга половина ХVІІІ – початок ХІХ ст.), *романтизм* (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.), *реалізм* (друга половина ХІХ ст.), *модернізм* (кінець ХІХ – ХХ ст.), *постмодернізм* (від 1980-х років). Відгалуження і різновиди літературних напрямів називають **літературними течіями**.

Перевірте себе

1. Розкрийте поняття «культура». Схарактеризуйте роль літератури в житті людства.
2. Дайте визначення понять «епос», «лірика», «драма» як родів літератури, назвіть їхні характерні ознаки. Доповніть відповідь прикладами з прочитаних творів.
3. Що таке літературний процес? Назвіть основні періоди світового літературного процесу.
4. Як ви розумієте поняття «літературний напрям» і «літературна течія»? Назвіть основні літературні напрями.

Священні книги людства як пам'ятки культури і джерело літератури

РОЗДІЛ 1

ВІЧНІ ЦІННОСТІ СВЯЩЕННИХ КНИГ

Літературна розминка. Які біблійні сюжети й образи ви знаєте? Схарактеризуйте їхню роль у сучасній культурі.

Книга – одне з найвидатніших творінь людської культури. Однак серед них є особливі – книги в найзагальнішому, найвищому розумінні; такі, що з давніх часів живуть у свідомості народів. Вони зберігають таємниці буття і передбачення майбутнього, віряни вважають їх словом самого Бога. Це – скарби мудрості для всіх людей Землі; своєрідні бібліотеки, до яких увійшли численні твори невідомих авторів; джерело ідей та образів для написання безлічі інших книжок. З плином часу творча енергія цих величних пам'яток культури, названих священними книгами людства, не применшується, а, навпаки, зростає. Найвідоміші з них – *Веди, Біблія, Коран*.

Ще в доісторичні часи жерці різних народів записували свої знання, щоб передати їх нащадкам. Нині в музеях світу можна побачити скрижалі¹ й сувої, що містять описи ритуалів та іншу інформацію про тогочасне життя. Крім того, кожна світова релігія має свою священну книгу, у якій ідеться про особливості віри, найважливіші традиції, правила й норми людських стосунків, викладено історичні відомості, міфи, життєписи засновників релігій та їхніх послідовників. Наприклад, священною книгою християнства є Біблія, ісламу – Коран, індуїзму – Веди, буддизму – Трипітака, зороастризму – Авеста, юдаїзму – Танах тощо.

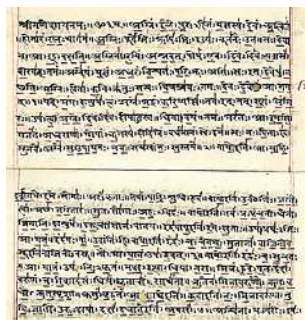
Історія створення священних книг складна й неоднозначна, адже писали їх різні люди протягом тривалого часу. Кожна з них містить інформацію, якій сьогодні важко дати єдине трактування. Проте для людства

¹Скрижаль – дошка, плита з написаним на ній текстом, зазвичай священним, культовим.

священні тексти цінні насамперед як літопис пращурів, а отже, як потужне джерело сучасної культури. Так, досліджуючи давню міфотворчість, ми звертаємося до Вед, Біблії, Корану, адже їх створили люди, світогляд яких гармонійно поєднував віру й знання про матеріальний світ. Кожна зі священних книг в образній, алегоричній формі оповідає про виникнення Землі, описує найдавніший період її існування.

Поява священних книг у давніх народів – це спроба осмислити взаємодію людини з природою, пояснити закономірності певних явищ, досягнути вагомий поняття, як-от: істина й справедливість, вірність і відданість, праведність і доброта, щирість і святість слова тощо. Саме тому вони й нині на часі. Надзвичайно актуальним для сучасного світу є біблійний заклик до миру й милосердя. Прийнятні як правила поведінки, що сприяє порозумінню, заповіді Корану. Також важливі сьогодні оптимістичні й гуманістичні¹ гімни Вед про самоцінність людини, про любов та єдність із природою.

Рукопис Рігведи.
Початок XIX ст.

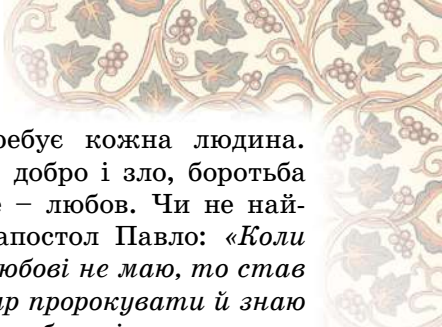
Давні рукописи
Біблії

Північноафриканський
Коран. XI ст.

Ідеї та образи священних книг уплелися в тканину фольклору народів світу, лягли в основу крилатих висловів, прислів'їв і приказок. І нині в повсякденному мовленні побутують біблійні рядки («Хто не працює, той не їсть», «Не судить, не судимі будете», «Немає пророка у своїй вітчизні», «Час жити й час помирати», «Зарити талант у землю», «Не хлібом єдиним», «Кесарю – кесарево», «Соломонове рішення»), живуть виразні визначення та барвисті алегорії з Корану («Рай біля ніг матері», «Кому даровано мудрість – тому даровано вище благо», «Прагніть випередити один одного в добрих справах»).

Веди, Біблія, Коран мають неминучу літературну цінність. У них зібрано мудрі проповіді-повчання, пророцтва, міфи, історичні хроніки, молитви, народні пісні, притчі, фрагменти легенд і переказів різних народів та епох. До сьогодні теми й персонажі священних книг надихають митців і повертаються до нас у літературних творах різноманітних жанрів. Не менший вплив справили вони на музику, скульптуру, живопис, театр і кінематограф.

¹Гуманістичний – від *гуманізм*: ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.

Ознайомлення зі священними книгами потребує кожна людина. Адже в них – мудрість і сакральна¹ міць Слова, добро і зло, боротьба й покірність, сенс життя і доля, а найголовніше – любов. Чи не найкраще про любов як вищий стан душі сказав апостол Павло: «Коли я говорю мовами людськими й ангельськими, та любові не маю, то став я як мідь дзвінка або бубон, що гуде. І коли маю дар пророкувати й знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любові не маю, то я ніщо. І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любові не маю, то пожитку не матиму жодного... Ніколи любов не перестає! Хоч пророцтва й існують, та припиняться, хоч мови існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується». У цьому й полягає загальнолюдське значення і вічна цінність священних книг.

Перевірте себе

1. Назвіть священні книги людства.
2. Вихідною основою яких світових релігій є Веди, Біблія, Коран?
3. Розкрийте значення священних книг народів світу для розвитку мистецтва й культури загалом.

РОЗДІЛ 2

СОНЯЧНА МУДРІСТЬ ДАВНІХ АРІЇВ

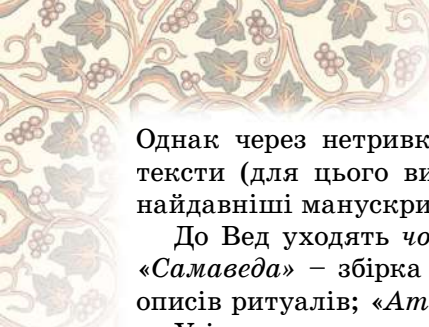
Літературна розминка. Що таке міф? Які уявлення давніх людей про закономірності життя, світ і будову Всесвіту відобразилися у відомих вам міфах? Пригадайте давньоіндійський міф про золоте яйце.

Одна з найдавніших священних книг людства – **Веди**. Ця пам'ятка словесності стала підґрунтям мистецтва, релігії та філософії Давньої Індії. А створили її нащадки племен, що вторглися до Індії приблизно в середині II тис. до н. е. й називали себе аріями (тобто «благородними», «гідними»).

Написано Веди давньоіндійською літературною мовою – санскритом, яка є одним із джерел європейських мов, зокрема й української. Тому неважко зрозуміти, що санскритське слово означає «знання», «мудрість», адже походить від кореня, як і українське «відати», «знати».

Згідно з віруваннями індуїстів, Веди – це одкровення богів, які «ясно почули» святі мудреці далекого минулого і які усно, у поетичній формі, передавалися з покоління в покоління. Згодом їх було записано. На думку дослідників, укладання Вед відбувалося протягом XVI–V ст. до н. е.

¹Сакральний – такий, що стосується релігійного культу; священний, ритуальний.

Однак через нетривкість матеріалу, на якому відтворювали священні тексти (для цього використовували деревну кору та пальмове листя), найдавніші манускрипти¹, що збереглися до нашого часу, датують XI ст.

До Вед уходять *чотири збірки* (самхіти): «*Рігведа*» – збірка гімнів²; «*Самаведа*» – збірка пісень; «*Яджурведа*» – збірка жертовних формул, описів ритуалів; «*Атхарваведа*» – збірка магічних формул і заклинань.

Усі частини священної книги важливі: щоб здобути прихильність богів, їх треба уславити, і щонайліпше в піснях; жертвопринесення з'єднує земний світ зі світом богів; і зрештою треба знати заклинання, що допоможуть уникнути біди, хвороби та смерті.

Найдавнішою та найцікавішою в художньому плані є «*Рігведа*». Ця збірка містить тисячу двадцять вісім гімнів, у яких відобразилися уявлення давніх індіців про космос, про навколишній світ, соціальний устрій, етичні цінності та мораль. Саме «*Рігведа*» стала основним джерелом для вивчення ведійської міфології.

Для ведійської міфології характерне шанування надзвичайно великої кількості богів і божеств. Боги у Ведах іменуються «девами», тобто «небесними», «жителями світлого неба». Їм протистоять асури – темні й лихі змієподібні демони.

Найдавніший шар Рігведи складають так звані *космогонічні гімни*. Вони оповідають про створення світу, причому пропонують різні його варіанти. Інколи, як-от у «Гімні до найвищого духа», відповідь на низку запитань щодо першочасів взагалі відсутня, оскільки, за ведійською традицією, людина, яка справді хоче вдосконалюватися, мусить осягати буття самотійно.

До космогонічних міфів належить, зокрема, і «Гімн Пуруші», у якому йдеться про те, як на початку світу боги принесли в жертву першолюдину Пурушу, розтявши його на частини. З вуст Пуруші з'явилися брахмани – жерці, руки його стали воїнами, зі стегон його створено хліборобів, а з ніг народилися раби. З духу Пуруші постав місяць, з ока – сонце, з рота – вогонь, а з подиху – вітер. Повітря виникло з його пупа, небо – з голови, сторони світу – з вух, а ноги його стали землею. «Гімн Пуруші» – це спроба пояснити водночас і виникнення Всесвіту, і соціальний устрій суспільства.

На думку аріїв, Усесвіт складається з трьох світів: неба, повітря і землі, тож богів, відповідно, ділили на три групи. До небесних божеств належали Дьяус, Варуна, Сур'я, Ушас. Богами повітря були Індра та Ваю. Як земних шанували богиню Прітхіві, богів Агні й Сому.

Верховним повелителем усіх божеств арійці вважали Дьяуса – бога неба й небесного світла. Його дружиною була богиня землі Прітхіві. Небо та земля уособлювали два світи, джерела життєвої сили, вони виступали батьками всіх інших богів. Коли час Дьяуса минув, його заступив Варуна – бог, пов'язаний з космічними водами, охоронець істини й справедливості. Згідно з міфами, усі люди й боги корилися законам Варуни. Він упорядкував землю, наповнив простір повітрям, визначив

¹Манускрипт – стародавній рукопис.

²Гімн – урочиста хвалебна пісня, яка уславлює кого-небудь або що-небудь.

місце сонця і місяця, уклав волю і натхнення в людину. Відтак Варуна сидить на пишному троні в палаці з тисячею брам на дні океану або на небі й охороняє світ, даруючи йому силу. Небо й земля підвладні йому, ніч і день – його одяг, сонце – тисяча очей його. За велінням Варуни змінюються пори року, він може дозволити водам текти, а може зупинити їх, аби загинуло все живе.

На небесах живуть боги, пов'язані зі світлом, сонцем і зірками. Першою на небо сходить Ушас – богиня вранішньої зорі, промениста діва, сестра богині ночі Ратри. За прекрасною Ушас з'являється закоханий в неї Сур'я – бог сонця, який підтримує небесне склепіння. Сур'я їде на колісниці, запряженій сімома кобиллицями – сонячними променями, і Ушас прокладає йому шлях.

До сонячних божеств «Рігведи» належать також вічно юні та прекрасні брати-близнюки Ашвіни – могутні витязі й цілителі. Вони уособлюють ранок і вечір, допомагають немічним і калікам, рятують людей від усіляких нещасть. Сонячним богом є і Вішну. Він робить три кроки, покриваючи весь Усесвіт, при цьому третій крок, який припадає на вище небо, прихований від погляду смертних.

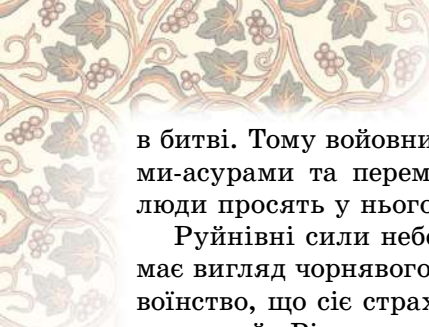
Чільне місце серед богів повітря посідає громовержець Індра – бог бурі й дощу. У «Рігведі» йому присвячено двісті п'ятдесят гімнів – майже чверть усієї збірки. Народження Індри було чарівним, і він швидко досяг таких розмірів, що назавжди відділив небо від землі. Індру уявляли непереможним золотокосим воїном-велетнем з міцними руками й гуркітливим голосом. Золотогриві коні нестримно мчать його на золотій колісниці, виготовленій божественними майстрами, а править нею бог вітру Ваю – прекрасний юнак, найшвидший з богів. Страхітливо виблискує зброя володаря повітря – громова палиця-ваджра, яку виготовив для нього бог-ремісник Тваштар. Ваджра не тільки дає Індри магічну владу над світом, а й має нищівну силу удару. Бойову дружину Індри становлять Марути – божества бурі, і ніхто не може здолати його

Варуна верхи на морському чудовиську макарі.
Акварель XVII ст.

Індра на білому слоні.
Зображення XIX ст.

в битві. Тому войовничий громовержець очолив боротьбу богів з демонами-асурами та переміг їх. Однак не тільки небесні битви веде Індра: люди просять у нього допомоги й в сутичках із земними ворогами.

Руйнівні сили небесних явищ утілює грізний Рудра – бог грози. Він має вигляд чорнявого мисливця, одягненого в шкуру. Супроводжує його войнство, що сіє страх, насилаючи хвороби на людей та худобу. Рудра – дволикий. Він – смерть і водночас порятунок, адже найліпше з богів знається на лікуванні, чудодійних заклинаннях і цілющому зіллі.

Серед земних богів головним уважали Агні – бога вогню, що має три життя, три сили, три голови. Власне, «Рігведа» розпочинається одним з гімнів, присвячених Агні. Арії уявляли його вогневолосяним, червонобородим воїном із численними очима, що водночас дивляться в різні боки. Пожираючи ліси залізними зубами, Агні реве, мов бик, і люто стрясає рогами – язиками полум'я. Він мчить на колісниці, запряженій вогненними кінями-вихорами, що залишають чорні сліди. Водночас Агні живе в кожній оселі як покровитель домашнього вогнища й допомагає виганяти злих духів. Бог вогню доправляє іншим безсмертним жертовну їжу, яку люди спалюють під час обрядів, тому він – центр ритуалу й в жерців, і в господарів.

Протягом століть уявлення народів Індії про богів змінювалися, а священні тексти ставали малозрозумілими. Так виникла потреба створити коментарі до «Вед» і з'явилися «Брахмани» – повчання жерцям. Вони містять пояснення щодо обрядів жертвопринесення, а також тлумачення міфів. У середині I тис. до н. е., коли жерці-брахмани здобувають значну владу, починається новий період розвитку індійської релігії та міфології, що називається індуїстським. Індуїстська міфологія, як і раніше, визнавала Веди вищим джерелом знань. Більшість ведичних богів перейшли до індуїстського пантеону, але значення і функції багатьох з них змінилися. Наприклад, головним богом став Браhma як творець світу, а його охоронцем – Вішну.

Український мотив

Веди завжди привертали увагу митців, істориків, філософів, зокрема й українських.

Під час археологічних розкопок у кургані поблизу хутора Кременчук біля скелястого берега Південного Бугу знайдено хрестоподібний жертovníк над «похованням Індри», улаштованим під хвостом кам'яного Врітра¹. Переривчастий рів навколо кургану символізував, очевидно, подальше вбивство і розчленування страхітливого змія. Відлуння ведійських міфів про битву Індри з демоном-змієм збереглися і в наскельних зображеннях відомого кургану Кам'яна Могила поблизу Мелітополя.

Гімни з «Рігведи» як ілюстративний матеріал уміщено в підручнику *Лесі Українки* «Стародавня історія східних народів» (1890). Аби

¹ Врітра (або Агі) – демон посухи, якого переміг Індра.

переспівати їх рідною мовою, поетеса скористалася французькими та німецькими перекладами.

У 1982 р. побачила світ антологія¹ давньоіндійської літератури «Голоси стародавньої Індії», до якої ввійшли переклади «Рігведи» із санскриту *Павла Ріттера*. ■

Перевірте себе

1. Що означає назва «Веди»? Складіть схему, що відобразатиме назви та зміст збірок Вед.
2. Пригадайте міфи різних народів про виникнення світу. Визначте спільне й відмінне в космогонічних міфах давніх аріїв, греків і слов'ян.
3. Яких ведійських богів ви можете назвати? Кого з богів давньогрецького та давньослов'янського пантеону вони вам нагадують?
4. Складіть міфологічний словничок найшанованіших богів ведійської міфології.
5. Що ви знаєте про українські переклади ведійських текстів?

Перед читанням. Читаючи переклади ведійських гімнів, зверніть увагу, яким настроєм пройнятий кожен з них. Чи сприймаються ці тексти як суто релігійно-обрядові? Чому?

ГІМН АГНІ

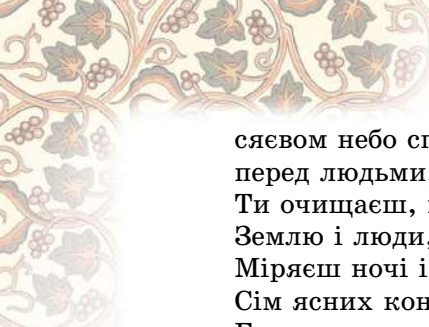
Ясного Агні для вас викликаю, господаря люду,
ми його хвалимо в гімнах, поданки² даємо,
він же на світі держить все створіння й богів усіх вічних.
Любо нам бога такого хвалити, що всім дає щастя,
любо дивитися, як він росте, як він сяєвом грає!
Полум'ям має на вітті, мов гривую в повозі кінь.
От, роз'ярившись, дерево їсть він і жевріє-сяє.
Наче вода, він біжить і гуде, наче повіз.
Палячи, стежку лишає він чорну. Він вабить, мов небо,
що усміхається ясно до нас із-за хмари.
Він по землі розстеляється, й землю він палить,
він розбігається врозтіч, неначе без догляду стадо.
Агні, розкинувши племінь, пече, пожирає рослини!..
Дай нам, Агні, товариство хоробре й багатство щасливе,
дай нам хорошу сім'ю і великі достатки!

ГІМН ДО СОНЦЯ

Сонце святе, що все віда, встає перед поглядом світу,
коні блискучі несуть його. І перед Сонцем,
оком світовим, зникають, як злодії, темрява й зорі.
Промені, наче палкії вогні, освітили живучих.
Сурія, прудкий їздець! ти нам світло приносиш,

¹Антологія – збірка літературно-художніх творів різних авторів певного жанру або періоду.

²Поданки – жертвоприношення.

с'явом небо сповняєш! Перед богами ти сходиш,
перед людьми, перед небом, всі бачать тебе і дивують.
Ти очищаєш, від лиха борониш! Ти світлом вкриваєш
Землю і люди, а небо й повітря ти ним заливаєш.
Міряєш ночі і дні, споглядаєш створіння наземні.
Сім ясних коней твій повіз везуть, о Сурія, боже!
Боже-споглядачу, маєш вінець ти з проміння над чолом.
Їде твій повіз, сім коней упріг ти у ярма окремі,
вгляdivши с'яйво твоє, що блищить після темряви ночі,
падаєм ниць: ти найвищий з богів! Ти найкраще світло!
О добродієць, зійшовши сьогодні високо на небо,
тугу з серденька мого прожени, а з лиця мого блідість.
Кидаю блідість пташкам лісовим, щоб мені не марніти,
а жовтяницю на жовтії квіти я кину.
Син Адіти встав потужний, – він ворога мого поборе!
Сам же не маю я сили змагатися з лихом жерущим.

Переклад Лесі Українки

Літературний практикум

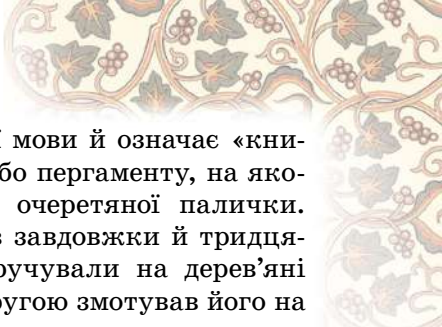
1. Які з ведійських гімнів розкривають стосунки людини з природою?
2. Які проблеми людського життя втілилися в гімнах, які ви прочитали? У чому полягають прохання людини до богів?
3. Знайдіть у «Гімні Агні» основні характеристики бога вогню. Як ви їх розумієте? Відшукайте у зверненні до Агні підтвердження, що його вважали верховним земним божеством.
4. Як у «Гімні до Сонця» висловлене почуття пошани й вдячності до Сур'ї?
5. Які художні засоби надають ведійським гімнам поетичного й урочистого звучання?
6. Назвіть мотиви, що споріднюють ведійські гімни з давньогрецькими та слов'янськими міфами.

РОЗДІЛ 3

«ДЖЕРЕЛО СПОКОЮ І СИЛИ»

Літературна розминка. Пригадайте твори української та зарубіжної літератури, за основу яких узято біблійні сюжети та образи.

Біблія, або Святе Письмо, – священна книга, яку написали представники двох релігій – іудаїзму й християнства. Це унікальна стародавня пам'ятка писемності, що понад три тисячі років впливає на духовний, моральний і культурний розвиток людства, змушує замислюватися над законами буття, удосконалювати душу й розум.

Саме слово «біблія» прийшло з давньогрецької мови й означає «книги». У давнину книгою називали сувій папірусу або пергаменту, на якому писали чорнилом за допомогою загостреної очеретяної палички. Сувій мав вигляд довгої стрічки до десяти метрів завдовжки й тридцяти сантиметрів завширшки. Кінці стрічки накручували на дерев'яні стрижні: читач однією рукою розгортав сувій, а другою змотував його на інший стрижень. Зберігали сувої у високих посудинах, загорнувши в тканину. Переносити сувої з місця на місце було незручно; багато часу витрачалося і на те, щоб знайти в них потрібний фрагмент тексту. У II ст. н.е. християнам спало на думку з'єднувати кілька аркушів папірусу чи пергаменту в зошит, склавши їх навпіл і прошивши, а потім додавати до нього такі самі зошити. Цей ранній тип книги називається «кодексом». Особливість читання Біблії ще й у тому, що в давніх рукописах не було ні пробілів між словами, ні розділових знаків, ні відмінностей між великими й малими літерами. Крім того, у давньоєврейському тексті записували тільки приголосні, тож читач мав сам здогадуватися, які голосні треба вставити, і розділити рядок на слова.

Нині Біблія містить кілька десятків різних творів, які написали понад сорок авторів, що належали до більш як п'ятдесяти поколінь. Саме так, адже укладали її від XII ст. до н.е. до II ст. н.е. Складається Біблія з двох частин: Старого Заповіту, який вважають священною книгою дві релігії – іудаїзм і християнство, та Нового Заповіту, що визнаний лише християнами. В основі назви «заповіт» (від давньоєвр. *союз, угода*) – ідея угоди Бога з людьми. У Старому Заповіті йдеться про союз Бога з єврейським народом, у Новому Заповіті – про союз Бога з людством – через Ісуса Христа.

Книги *Старого Заповіту* традиційно об'єднують у чотири групи. До першої з них, названої *П'ятикнижжям Мойсеєвим*, входять відповідно п'ять книг. Книга Буття оповідає про створення світу й перших людей, про їхнє гріхопадіння та вигнання з Раю, про Всесвітній потоп і виникнення єврейського народу. Вихід описує життєвий шлях пророка Мойсея, десять кар єгипетських, вихід ізраїльтян з Єгипту, запровадження десяти Божих заповідей. Книгу Левіта присвячено в основному законодавству та релігійним ритуалам. У Числах ідеться про сорокарічні поневіряння євреїв пустелю. Книга Второзаконня містить передсмертні пророцтва й настанови Мойсея ізраїльтянам.

Друга група Старого Заповіту – це *дванадцять історичних книг*, у яких викладено священну історію єврейського народу від наступника Мойсея Ісуса Навина (XIII ст. до н.е.) до повстання під проводом братів Макавеїв (II ст. до н.е.).

Третя група – *п'ять повчальних книг*: Йов, Псалми, Приповідки, Еклезіаст, Пісня пісень.

Четверта група – *книги чотирьох великих пророків* (Ісаї, Єремії, Єзекиїла, Даниїла) та *дванадцяти малих пророків*. Уважалося, що ці люди, наділені даром чути Бога, здатні відкрити іншим Його погляд на минуле, сьогодення і майбутнє.

У *Новому Заповіті*, до якого входять *двадцять сім книг*, ідеться про життя Ісуса Христа, Його вчення, дива, смерть, воскресіння з мертвих

і вічне життя. Розповідають про це *чотири Євангелія* (з лат. *радiсна, блага звістка*), *Діяння, Послання апостолів* та *Одкровення Йоанна Богослова*.

Сам Ісус не залишив нащадкам жодного рядка. Однак сталося диво: Євангелія написали богонатхнені Матей, Марк, Лука та Йоанн, які жили далеко один від одного, без будь-якої попередньої домовленості. І кожен з авторів зобразив постать Христа з різних позицій. Матей наголошував на тому, що Ісус був обіцяним Царем, який вічно посідатиме трон Ізраїлю. Марк стверджував, що Син Божий прийшов у світ, щоб послужити людям і віддати за них життя. Лука, як історик, мав на меті укласти життєпис Христа, ґрунтуючись на свідченнях очевидців. Євангеліє від Йоанна увиразнює божественну природу Ісуса й розпочинається філософською тезою: *«Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог»*.

Біблію створювали представники різних культур і верств суспільства. Поряд з високоосвіченими людьми свого часу, як-от цар Соломон та полководець Ісус Навин, біблійними авторами були рибалка Петро, лікар Лука, збирач податків Матей. Проте Святе Письмо стало збіркою блискучих творів різноманітних жанрів. Це – міфи й легенди, історичні перекази, героїчний епос, притчі, філософські роздуми, любовна лірика, релігійні гімни, казки, морально-етичні настанови.

У біблійних оповідях поєдналися елементи віри, предметні знання про світ і художнє відображення реалій давніх часів. Одним з таких текстів є опис створення світу, який в образній алегоричній формі розкриває найдавніший період існування нашої планети. Дослідники Біблії стверджують, що слово «день» у цій оповіді означає не звичайну земну добу, а певний етап творення, який міг тривати кілька мільйонів років. Наприклад, перший день, коли на Землі «стало світло», – це, вочевидь, період, протягом якого відбувалося формування земної атмосфери й сонячні промені почали досягати її як розсіяне світло. Розповідаючи про створення світу, Біблія згадує, зокрема, і про виникнення земного часу, який вимірюється днями, ночами, порами року.

Глибокий алегоричний зміст має також історія про те, як Каїн учинив убивство свого брата Авеля. У ній простежуються певні реалії існування давнього кочового народу, який починає опанувати землеробство й скотарство. Між кочовими та осілими племенами нерідко виникали конфлікти, що й відбилося в розповіді про ворожнечу двох братів – хлібороба й пастуха. У Біблії сказано, що братовбивця Каїн був проклятим від землі. І ці слова узгоджуються з історичними відомостями. У давнину вбивць уважали зараженими подихом смерті, такими, що отруюють, знепліднюють землю, тому в багатьох країнах, як і біблійного Каїна, їх прирікали на довічне вигнання. Однак поза цими історичними фактами найважливішим у розповіді про Каїна й Авеля є її загальнолюд-

Мікеланджело. Мойсей.
1513–1515 р.

ський моральний зміст, спроба розв'язати одвічну проблему добра і зла, гріха і спокути.

Біблія визначає моральні орієнтири людської поведінки. У другій книзі П'ятикнижжя описано, як Бог дав пророку Мойсею і синам Ізраїля десять заповідей, що стали основою християнської етики. Мойсей сорок років водив євреїв пустелею, аби вони забули єгипетський полон і рабську долю, щоб душі їхні стали вільними. У Біблії змальовано, як пророк зійшов на гору Синай, що диміла й здригалася в гуркоті грому. Перекриваючи шум стихії, голос Божий промовляв заповіді. Потім сам Господь накреслив їх на двох кам'яних скрижалях і вручив Мойсею. Коли після сорокаденного перебування на горі Мойсей спустився, щоб передати священні письмена своєму народові, то побачив, що люди, забувши про Бога, танцюють навколо золотого тельця. Розгніваний пророк розбив скрижалі об скелю. Після каяття євреїв Бог наказав Мойсееві витесати нові скрижалі й знову написав на них десять заповідей. Перші чотири заповіді стосуються взаємин людини й Бога, а інші – відносин у суспільстві. Кожна з них впливає на всі аспекти життя, але не може існувати окремо, адже взаємодоповнюється рештою.

Близькою до казкової є поетика біблійної оповіді про прекрасного Йосифа, яка міститься в книзі Буття. Незвичайна краса героя, його таємничий дар, численні пригоди й перетворення – усе це зближує біблійну історію з казкою. Як і в будь-якій казці, у ній є елемент повчальності: себелюбний і легковажний Йосиф, витримавши численні випробовування, стає мудрим і великодушним.

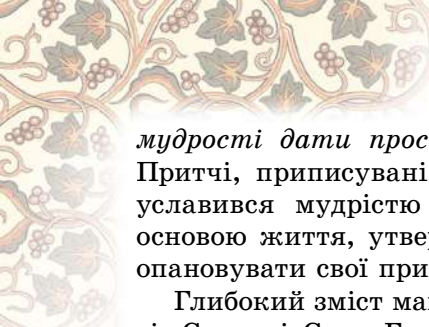
Героїчний епос Біблії, як і героїчні пісні різних народів, уславлює людські діяння, звеличує мужність, вірність обов'язку, любов до батьківщини. Так, у VI ст. до н. е. в Книзі Суддів, що увійшла до Старого Заповіту, записано перекази про богатиря Самсона (давньоєвр. *сонце*). Події, про які йдеться, відбувалися у XII ст. до н. е., коли на малоазійське узбережжя Середземного моря прийшли філістимляни. Загарбники мали залізну зброю і, користуючись перевагою, намагалися підкорити ізраїльтян. Самсон, наділений надзвичайною силою, самовіддано боровся з ворогами й був готовий заплатити за перемогу своїм життям.

Понад сто років точилася ця боротьба, і, як свідчить історія, остаточну перемогу над філістимлянами здобув юний Давид – майбутній цар ізраїльський. Біблія містить опис битви Давида з філістимлянським велетнем Голіафом. Давид був пастухом і доти ніколи не тримав у руках зброї. Однак глибока образа за свій народ і бажання захистити його честь надали юнакові сил, щоб здолати могутнього воїна.

Книга Приповідок – це збірка притч, створених для того, щоб «*пізнати мудрість і карність, щоб зрозуміти розсудні слова, щоб прийняти напоумлення мудрості, праведності, і права й простоти, щоб*

Мікеланджело. Давид і Голіаф.
1509 р. Фрагмент розпису
склепіння Сікстинської капели

мудрості дати простодушним, юнакові – пізнання і розважність». Притчі, приписувані легендарному ізраїльському царю Соломону, що уславився мудрістю та казковим багатством, проголошують працю основою життя, утверджують перемогу добра над злом, учать людину опановувати свої пристрасті.

Глибокий зміст мають притчі Ісуса Христа, уміщені в Новому Заповіті. Слухачі Сина Божого – звичайні трударі, тож він проповідує своє вчення в найдоступнішій формі, звертаючись до образів і явищ буденного життя. Польові квіти, засохла смоква, занедбане поле – за допомогою таких алегорій розкриває Спаситель вічні ідеї добра та справедливості, доводить важливість того, що нині ми називаємо загальнолюдськими моральними цінностями.

Утілення Божої любові, Ісус заповідав нам любити ближніх, як самих себе. Не засуджувати, прагнути зрозуміти, вибачати, виявляти милосердя – саме так люди мають ставитися одне до одного. Про це, зокрема, ідеться в притчі про блудного сина, яку ви невдовзі прочитаете.

У ліричних поезіях Пісні пісень оспівано кохання царя Соломона та прекрасної селянки Суламифі, яку він зустрів в одному зі своїх виноградників. Цей шедевр світової літератури в усі часи приваблював письменників. Пригадаймо повість Шолом-Алейхема «Пісня пісень». «Любов – початок і кінець усього», – стверджують і біблійні вірші, і твір єврейського письменника.

Біблію написано трьома мовами: Старий Заповіт – здебільшого давньоєврейською, деякі фрагменти – арамейською (сирійською), Новий Заповіт – грецькою. За легендою, Святе Письмо перекладено у 280-х роках до н. е., коли хранитель знаменитої Александрійської бібліотеки порадив Птолемею попросити у євреїв їхні священні тексти. Правитель відрядив послів до первосвященника Єрусалима й невдовзі отримав у подарунок сувій Старого Заповіту, написаний золотими літерами. До Єгипту прибули також сімдесят два тлумачі, що мали перекласти його грецькою. Протягом сімдесяти двох днів учені мужі працювали незалежно один від одного, і зрештою сталося диво: усі їхні варіанти збіглися «літера в літеру». Це пояснили тим, що рукою кожного з перекладачів водив сам Бог, а їхній переклад назвали Септуагінтою – Перекладом сімдесятьох (цифру заокруглили).

Біблію перекладено понад двома з половиною тисячами мов і діалектів, перелік яких щороку поповнюється. Незважаючи на те що Святе Письмо – одна з найдавніших книг, воно й нині залишається найвідомішим і наймасовішим виданням у світі. Сьогодні загальний наклад Біблії сягає восьми мільярдів примірників.

Український мотив

В Україну Біблія (точніше, Новий Заповіт) потрапила з Візантії в X ст. У 1056–1057 рр. під керівництвом диякона Григорія в Києві зі староболгарського оригіналу переписано Євангеліє, назване Остромировим. Перше друковане видання Біблії церковнослов'янською мовою здійснив 1581 р. в Острозі *Іван Федоров*. Цей найточніший на тоді переклад

Святого Письма подарували Іванові Грозному. Нині кілька примірників знаменитої Острозької Біблії зберігають у різних країнах світу, зокрема в бібліотеці Святого престолу у Ватикані. Шістнадцять примірників раритету має Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Найвідоміший староукраїнський переклад Святого Письма – Переспонницьке Євангеліє, над створенням якого трудився *Михайло Васильович* із Сянока в 1556–1561 рр. У 1991 р. в нашій країні започатковано традицію під час присяги Президента на вірність народові класти цю давню пам'ятку поряд з Конституцією та Актом проголошення незалежності України.

Перший повний переклад Біблії сучасною українською мовою здійснили *Пантелеймон Куліш*, *Іван Нечуй-Левицький* та *Іван Пулюй*.

Священна книга християн суттєво вплинула на розвиток вітчизняного письменства. Її мудрість стала джерелом натхнення для поетичної збірки українського філософа *Григорія Сковороди* «Сад божественних пісень», яка художньо осмислює біблійні моральні цінності. Для *Тараса Шевченка* Біблія була засобом духовного порятунку України. Наприклад, у віршах «Подражаніє 11 псалму», «Осія. Глава XIV (Подражаніє)» поет звертається до Бога й пророче змальовує майбутнє Батьківщини. А в «Давидових псалмах» звучать переживання ліричного героя щодо національного й соціального гноблення українського народу.

Іван Франко в поемах «Легенда про Пилата», «Смерть Каїна», «Мойсей» створює авторські версії відомих біблійних історій. ■

Сторінка
з Остромирового
Євангелія

Сторінка
з Переспонницького
Євангелія

Перевірте себе

1. Чому Біблію називають Книгою книг? З яких частин складається священна книга християн?
2. Що означає слово «заповіт» у назві першої частини Біблії? Як перекладається слово «євангеліє»? Чому саме так названо одну з книг Нового Заповіту?
3. Які книги входять до Старого Заповіту?
4. Як виник Новий Заповіт? Назвіть складові Нового Заповіту та авторів Євангелій.
5. У чому літературна цінність біблійних текстів? Твори яких жанрів увійшли до Святого Письма?
6. Як Біблія пов'язана з міфологією та історією?
7. Яку роль відіграла Біблія в духовному житті України?

Перед читанням. Читаючи уривки з Біблії, поміркуйте, які характерні ознаки міфу відобразилися в оповіді про створення світу. Чим схожі й чим відрізняються космогонічні міфи Вед і Біблії?

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

П'ятикнижжя: Буття

(Уривки)

Буття 1

На початку сотворив Бог небо й землю. Земля ж була пуста й порожня, та й темрява була над безоднею, а Дух Божий ширяв над водами. І сказав Бог: «Нехай буде світло!» І настало світло. І побачив Бог світло, що воно добре, та й відділив Бог світло від темряви. Назвав же Бог світло – день, а темряву назвав ніч. І був вечір, і був ранок – день перший.

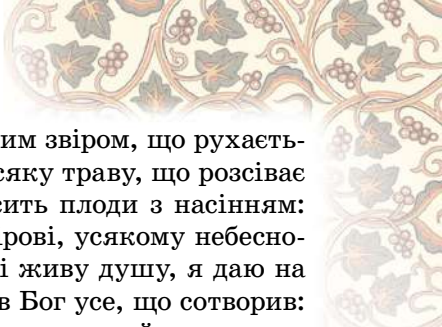
Тоді сказав Бог: «Нехай посеред вод буде твердь, і нехай вона відділяє води від вод!» І зробив Бог твердь і відділив води, що під твердю, від вод, що над твердю. Тож сталося так. І назвав Бог твердь – небо. І був вечір, і був ранок – день другий.

Тоді сказав Бог: «Нехай зберуться води, що під небом, в одне місце, і нехай з'явиться суша». І так сталося. І назвав Бог сушу – земля, а збір вод назвав морями. І побачив Бог, що воно добре. Бог сказав: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння, і плодіві дерева, що родять плоди з насінням, за їхнім родом на землі». І так сталося. І вивела земля із себе рослини: траву, що розсіває насіння за своїм родом, і дерева, що родять плоди з насінням у них, за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок – день третій.

Тоді сказав Бог: «Нехай будуть світила на тверді небесній, щоб відділяти день від ночі, і нехай вони будуть знаками для пір [року], для днів і років; нехай будуть світила на тверді небесній, щоб освітлювати землю». І так сталося. І зробив Бог два великих світила: світило більше – правити днем, а світило менше – правити ніччю, і зорі. І примістив їх Бог на тверді небесній, щоб освітлювати землю та правити днем і ніччю і відділяти світло від темряви. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок – день четвертий.

Тоді сказав Бог: «Нехай закишать води живими створіннями, і нехай птаство літає над землею попід твердю небесною». І сотворив Бог великих морських потвор і всілякі живі створіння, що повзають та кишать у воді, за їхнім родом, і всіляке птаство крилате за його родом. І побачив Бог, що воно добре; і благословив їх Бог, кажучи: «Будьте плідні і множьтея та наповняйте воду в морях, і птаство нехай множитья на землі». І був вечір, і був ранок – день п'ятий.

Тоді сказав Бог: «Нехай земля виведе із себе живі створіння за їхнім родом: скотину, плазунів і диких звірів за їхнім родом». І сталося так. І сотворив Бог диких звірів за їхнім родом, скотину за родом її, і всіх земних плазунів за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. Тож сказав Бог: «Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу, і нехай вона панує над рибою морською, над птаством небесним, над скотиною, над усіма дикими звірами й над усіма плазунами, що повзають на землі». І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх. І благословив їх Бог, і сказав їм: «Будьте плідні й множьтея, і наповняйте землю та підпорядкууйте її собі; пануйте над

рибою морською, над птаством небесним і над усяким звіром, що рухається по землі». По тому сказав Бог: «Ось я даю вам усяку траву, що розсіває насіння по всій землі, та всяке дерево, що приносить плоди з насінням: вони будуть вам на поживу. Усякому ж дикому звірові, усякому небесному птаству, усьому, що повзає по землі й має в собі живу душу, я даю на поживу всяку зелень трав». І так сталося. І побачив Бог усе, що сотворив: і воно було дуже добре. І був вечір, і був ранок – день шостий.

Буття 2

Так закінчено небо й землю з усіма її оздобами. Бог закінчив сьомого дня своє діло, що його творив був, і спочив сьомого дня від усього свого діла, що творив був. І благословив Бог сьомий день і освятив його; того бо дня спочив Бог від усього свого діла, що творячи зробив був. Таке було походження неба й землі, коли сотворено їх.

Коли Господь Бог творив небо й землю, не було ще на землі ніякої польової рослини й не росла ще ніяка трава на полі, бо Господь Бог не посилав дощу на землю, і не було людини, щоб порати землю. Але виходила волога із землі й напувала всю поверхню землі. Тоді Господь Бог утворив чоловіка із земного порошу та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою.

Господь Бог насадив сад в Едемі, на сході, і оселив там чоловіка, що його був утворив. І виростив Господь Бог із землі всяке дерево, принадне на погляд і добре для поживи, і дерево життя посеред саду та й дерево пізнання добра й зла. (...)

Узяв Господь Бог чоловіка й осадив його в Едемському саду порати його й доглядати його. Та й дав Господь Бог чоловікові таку заповідь: «З усякого дерева в саду їстимеш; з дерева ж пізнання добра й зла не їстимеш, бо того самого дня, коли з нього скуштуєш, напевно вмреш».

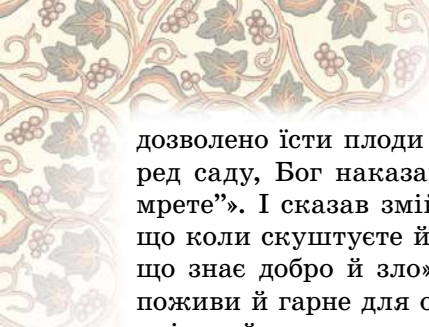
Тоді сказав Господь Бог: «Не добре чоловікові бути самому; сотворю йому поміч, відповідну для нього». І сотворив Господь Бог із землі всіляких польових звірів і всіляких птахів піднебесних і привів їх до чоловіка побачити, як він назве їх; як саме чоловік назве кожне живе сотворіння, щоб воно так і звалось. І дав чоловік назви всякій скотині, усякому птаству піднебесному й всякому звіреві польовому, але для чоловіка не знайшлося помочі, йому придатної.

Тоді Господь Бог навів глибокий сон на чоловіка, і коли він заснув, узяв одне з його ребер і затулив те місце тілом. Потім з ребра, що його взяв від чоловіка, утворив Господь Бог жінку й привів її до чоловіка. І чоловік сказав: «Це справді кість від моїх костей і тіло від мого тіла. Вона зватиметься жінкою, бо її взято від чоловіка».

Так-то полишає чоловік свого батька й матір і пристає до своєї жінки, і стануть вони одним тілом. А були вони обое, чоловік і його жінка, нагі, та [одне одного] не соромилися.

Буття 3

З усіх же польових звірів, що їх сотворив Господь Бог, найхитріший був змії. Він і сказав до жінки: «Чи справді Господь Бог велів вам не їсти ні з якого дерева, що в саду?» Жінка відповіла змієві: «Нам

дозволено їсти плоди з дерева, що в саду. Тільки плід з дерева, що посеред саду, Бог наказав нам: “Не їжте його й не доторкайтесь, а то помрете”. І сказав змії до жінки: «Ні, напевно не помрете! Бо знає Бог, що коли скуштуєте його, то відкриються у вас очі й ви станете, як Бог, що знає добро й зло». Тож побачила жінка, що дерево було добре для поживи й гарне для очей і приманювало, щоб усе знати; і взяла з нього плід та й скуштувала, і дала чоловікові, що був з нею, і він теж скуштував. Тоді відкрилися їм обом очі, і вони пізнали, що вони нагі; тим-то позшивали смоківне листя і поробили собі пояси. (...)

Отож Господь Бог сказав до змія: «За те, що ти вчинив це, будь проклятий з-поміж усякої скотини та з-поміж усіх диких звірів. На череві твоїм будеш повзати і їстимеш землю по всі дні життя твого». (...) Адамові ж сказав: «За те, що ти послухав голос твоєї жінки і їв з дерева, з якого я наказав тобі не їсти, проклята земля через тебе. У тяжкім труді живитимешся з неї по всі дні життя твого». (...) І вигнав він Адама, і поставив від сходу до Едемського саду херувима з полум'яним миготливим мечем, щоб стерегти дорогу до дерева життя.

Буття 4

(...) Авель був вівчар, а Каїн порав землю¹. По якомусь часі Каїн приніс Господові жертву з плодів ріллі. Та й Авель приніс жертву – з первістків свого дрібного скоту, і то з найгладкіших. І споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув. Розсердився Каїн вельми й похмурнів. І сказав Господь до Каїна: «Чого ти розсердився? Чому похмурнів? Коли чиниш добре, будь погідний, а коли ні – гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати». І сказав Каїн до Авеля, свого брата: «Ходімо-но в поле». І коли вони були в полі, Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його. Тоді Господь сказав до Каїна: «Де Авель, брат твій?» Той відповів: «Не знаю. Хіба я сторож брата мого?» А Господь промовив: «Що ти вчинив? Ось голос крові брата твого кличе до мене із землі. Тепер же проклятий ти від землі, що відкрила свої уста, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки. Коли оброблятимеш землю, вона вже більше не дасть тобі свого врожаю. Утікачем і волоцюгою будеш на землі». І сказав Каїн до Господа: «Кара гріха мого занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні із цієї землі, і від лиця твого мушу ховатися і втікачем та волоцюгою маю бути на землі; і перший, хто мене зустрине, уб'є мене». Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро». Та й поклав Господь на Каїні знак, щоб не вбивав його той, хто зустрине його. (...)

Переклад І. Хоменка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть біблійну оповідь про створення світу, послідовно відповідаючи на подані запитання.
 - Що передувало створенню земного світу?
 - Хто і як розпочав процес творення?

¹Авель, Каїн – діти перших людей Адама і Єви.

- Які реалії створено передусім?
- У якій послідовності поставав світ живої природи?
- Як Бог створив людину? Коли це відбулося?

2. Розгляньте репродукції гравюр німецького художника Юліуса Шнорра фон Карольсфельда (1794–1872). Складіть цитатний план до оповіді про створення світу, знайшовши відповідну цитату з тексту Біблії до кожної ілюстрації.

Ю. Шнорр фон Карольсфельд. Ілюстрації до Біблії. 1852–1860 рр.

3. Чому Адама і Єву вигнано з Раю (Едемського саду)? Яким мало бути життя людей після вигнання?
4. Які жертви принесли Каїн і Авель Богові? Що підштовхнуло Каїна до братовбивства?
5. Розкрийте алегоричний зміст історії про те, як Каїн убив свого брата-Авеля. Як покарано вбивцю?

Перед читанням. Пригадайте, коли і як пророк Мойсей отримав десять Божих заповідей.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

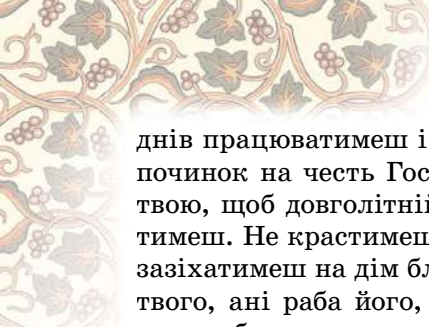
П'ятикнижжя: Вихід

(Уривок)

Вихід 20

Тоді Бог промовив усі ці слова, кажучи: «Я – Господь, Бог твій, що вивів тебе із землі Єгипетської, з дому неволі. Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене. Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира, ані подоби того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, у водах. Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш їм, бо я Господь, Бог твій... Не прикликатимеш імени Господа, Бога твого, марно... Пам'ятай про відпочинковий день, щоб святити його. Шість

днів працюватимеш і робитимеш усяке діло твоє. День же сьомий – відпочинок на честь Господа, Бога твого... (...) Шануй твого батька і матір твою, щоб довголітній був ти на землі... Не вбиватимеш. Не чужоложитимеш. Не крастимеш. Не свідкуватимеш ложно на ближнього твого. Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані його осла, ані чого-небудь, що належало б ближньому твоєму». (...)

Переклад І. Хоменка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте, які з біблійних заповідей мають суто релігійний характер, а які – утілюють загальнолюдські гуманістичні ідеали.
2. Назвіть головні моральні цінності Біблії.
3. Наведіть приклади з прочитаних літературних творів, які ілюструють виконання чи ігнорування біблійних заповідей. Як це позначилося на долі літературних персонажів?
4. **Подискутуймо!** Визначте, з якими заповідями перегукуються наведені прислів'я. Про що свідчать такі перегуки?
«Жити – Богу служити»; «Кому Бог допоможе, той усе зможе»; «Давши слово, тримай»; «Слово не горобець, вилетить – не впіймаєш»; «Праця годує, а лінь марнує»; «На світі все знайдеш, крім батька та матері»; «Думай двічі, говори раз»; «На чужий коровай рота не роззявляй!»; «Раз збрехав, а на роки брехуном став»; «Наклеп – як вугілля: якщо не обпече, так замаже»; «Убитий мовчить, але за нього спитається»; «За працю і шана».

Перед читанням. Читаючи уривки з Євангелій, знайдіть приклади втілення в образі Ісуса Христа уявлень про ідеальну людину й Сина Божого.

З НОВОГО ЗАПОВІТУ

(Уривки)

Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа від Луки

Глава 1

(...) Шостого місяця ангел Гавриїл був посланий Богом у місто в Галилеї, якому ім'я Назарет, до діви, зарученої чоловікові на ім'я Йосиф, з Давидового дому; ім'я ж діви було Марія. Увійшовши до неї, ангел сказав їй: «Радуйся, благодатна, Господь з тобою! Благословенна ти між жінками». Вона ж стривожилась цим словом і почала роздумувати в собі, що могло значити те привітання. Ангел їй сказав: «Не бійся, Маріє! Ти бо знайшла ласку в Бога. Ось ти зачнеш у лоні й вродиш сина, і даси йому ім'я Ісус. Він буде великий і Сином Всевишнього назветься...» А Марія сказала до ангела: «Як же воно станеться, коли я не знаю мужа?» Ангел, відповідаючи, сказав їй: «Дух Святий зійде на тебе, і сила Всевишнього тебе отінить; тому й святе, що народиться, назветься Син Божий». (...)

Глава 2

Тими днями вийшов наказ від кесаря Августа переписати всю землю. (...) Пішов також і Йосиф з Галилеї, з міста Назарета, у Юдею, у місто Давида, що зветься Вифлеєм, бо він походив з дому й роду Давида, щоб записатися з Марією, зарученою своєю, що була вагітна. І от коли вони були там, настав їй час родити, і вона породила свого сина первородного, сповила його та поклала в ясла, бо не було їм місця в заїзді. Були ж у тій стороні пастухи, що перебували в чистім полі та вночі стояли на сторожі коло своїх отар. Аж ось ангел Господній їм з'явився, і слава Господня їх осіяла, і великий страх огорнув їх. Ангел же сказав їм: «Не бійтеся, бо я звіщаю вам велику радість, що буде радістю всього народу: сьогодні народився вам у місті Давидовім Спаситель, він же Христос Господь. І ось вам знак: ви знайдете дитя сповите, що лежатиме в яслах». І вмить пристала до ангела велика сила небесного війська, що хвалила Бога й промовляла: «Слава на висотах Богу, і на землі мир людям його вподобання».

І коли ангели знялися від них на небо, пастухи один до одного заговорили: «Ходім лишень до Вифлеєма та подивімся на ту подію, що Господь об'явив нам». І пішли вони притємом і знайшли Марію, Йосифа й дитячко, що лежало в яслах. Побачивши його, вони розповіли, що їм було сказано про це хлоп'ятко; і всі, хто чув їх, дивувалися тому, що пастухи їм оповідали. Марія ж пильно зберігала все це, роздумуючи у своїм серці. А пастухи повернулися, прославляючи й хвалячи Бога за все, що чули й бачили, так, як їм було сказано. (...)

Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа від Матєя

Глава 5

Побачивши ж народ, зійшов на гору. І коли він сів, підійшли до нього його учні; а він, відкривши уста, почав навчати їх: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні тихі, бо вони успадкують землю. Блаженні засмучені, бо будуть утішені. Блаженні голодні та спраглі справедливости, бо вони наситяться. Блаженні милосердні, бо вони зназнають милосердя. Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться. Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та виговорювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради. Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі; так бо переслідували пророків, які були перед вами.

Різдво Христове.
Візантійська ікона XV ст.

Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа від Луки

Глава 15

Усі митарі¹ й грішники приходили до нього, щоб його почути. А фарисеї² з книжниками нарікали: «Цей грішників приймає і їсть разом з ними». Тоді Ісус сказав до них цю притчу: «Котрий з вас чоловік, мавши сотню овець й одну з них загубивши, не залишить дев'ятдесят дев'ять у пустелі та не піде шукати загублену, поки її не знайде? А знайшовши, кладе її собі, радіючи, на плечі й, повернувшись додому, скликає друзів та сусідів і до них каже: “Радійте зо мною, бо я знайшов овечку, що була загубилась”. Отак, кажу вам, що на небі буде більша радість над одним грішником, що кається, ніж над дев'ятдесят дев'ятьма праведниками, що їм не треба покаяння. Або котра жінка, маючи десять драхм³, і як одну загубила, не засвітить світла, не замітатиме своєї хати й не шукатиме її старанно, поки не знайде? А знайшовши, скличе подруг і сусідок і їм каже: “Радійте зо мною, бо я знайшла ту драхму, що була загубила”. Отак, кажу вам, буває між ангелами Божими радість над одним грішником, що кається».

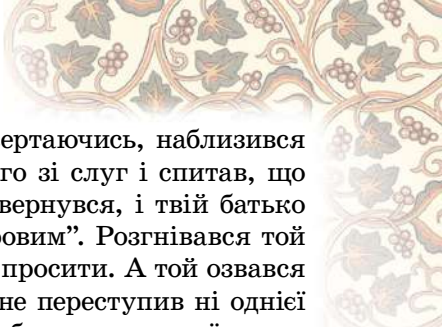
Він сказав далі: «В одного чоловіка було два сини. Молодший з них сказав батькові: “Тату, дай мені ту частину маєтку, що мені припадає”. І батько розділив між ними свій маєток. Кілька днів по тому молодший, зібравши все, подався в край далекий і там розтратив свій маєток, живши розпусно. І от як він усе прогайнував, настав великий голод у тім краю, і він почав бідувати. Пішов він і найнявся до одного з мешканців того краю, і той послав його на своє поле пасти свині. І він бажав би був наповнити живіт свій стручками, що їх їли свині, та й тих ніхто не давав йому. Опам'ятавшись, він сказав до себе: “Скільки то наймитів у мого батька мають подостатком хліба, а я тут з голоду конаю. Устану та й піду до батька мого й скажу йому: “Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе! Я недостойний більше зватися твоїм сином. Прийми мене як одного з твоїх наймитів”». І встав він і пішов до батька свого.

І як він був іще далеко, побачив його батько його й, змилосердившись, побіг, на шию йому кинувся і поцілував його. Тут син сказав до нього: “Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе. Я недостойний більше зватися твоїм сином”. А батько гукнув до слуг своїх: “Притьмом принесіть найкращу одіж, одягніть його, дайте йому на руку перстень і сандалі на ноги. Та приведіть годоване теля і заріжте, і їжмо, веселімося, бо цей мій син був мертвий і ожив, пропав був і знайшовся”. І вони заходилися веселитися.

¹Митар – збирач податків.

²Фарисеї – спочатку релігійно-національна, а пізніше – суспільно-політична течія в Юдеї. Фарисеї визнавали не лише писаний закон Мойсея, а й закон усний, що вирізнявся численними приписами законовчителів, і зазвичай віддавали йому перевагу. У Новому Заповіті фарисеї часто постають лицемірами, тому нині в багатьох країнах це слово стало прозивною назвою людей, які критикують за найменші дрібниці, утрачаючи, однак, зв'язок зі змістом загалом.

³Драхма – грошова одиниця в Давній Греції.

А старший його син був у полі; коли ж він, повертаючись, наблизився до дому, почув музику й танці. Покликав він одного зі слуг і спитав, що воно таке було. Той же сказав йому: “Брат твій повернувся, і твій батько зарівав годоване теля, бо знайшов його живим-здоровим”. Розгнівався той і не хотів увійти. І вийшов тоді батько й почав його просити. А той озвався до батька: “Ось стільки років служу тобі й ніколи не переступив ні однієї заповіді твоєї, і ти не дав мені ніколи козеняти, щоб з друзями моїми повеселитися. Коли повернувся цей син твій, що проїв твій маєток з блудницями, ти зарівав для нього годоване теля”. Батько ж сказав до нього: “Ти завжди при мені, дитино, і все моє – твоє. А веселитися і радіти треба було, бо оцей брат твій був мертвий і ожив, пропав був і знайшовся”.

Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа від Йоанна

Глава 18

(...) Повели тоді Ісуса від Каяфи в преторію¹. Був же ранок. Та не ввійшли вони в преторію, щоб не осквернитись, а й могли їсти пасху. Вийшов тоді до них Пилат і промовив: «Яке оскарження принесли ви на цього чоловіка?» А ті йому кричать у відповідь: «Якби не був з нього злочинець, не передавали б ми його тобі!» Тож каже їм Пилат: «То беріть собі його ви й судіть за вашим законом». Юдеї ж йому: «Не дозволено нам нікого вбивати! Щоб здійснилося слово Ісуса, що сказав, указуючи, якою смертю має вмерти».

І ввійшов Пилат знов у преторію, закликав Ісуса й каже до нього: «Ти цар юдейський?» Ісус же у відповідь: «Кажеш те від себе, а чи інші про мене так тобі оповіли?» «Хіба ж я юдей? – озвався Пилат. – Народ твій і первосвященники передали тебе мені. Що ти таке зробив?» «Царство моє не від світу цього, – відрік Ісус. – Було б моє царство від цього світу, то сторожа моя була б воювала, щоби мене не видали юдеям. Але не звідсіля моє царство». «То ти таки цар?» – мовив до нього Пилат. І відповів Ісус: «Ти кажеш, що я цар. Я на те уродився і прийшов у світ на те, щоб свідчити істину. Кожен, хто від істини, слухає голос мій». «Що таке істина?» – озвався Пилат до нього.

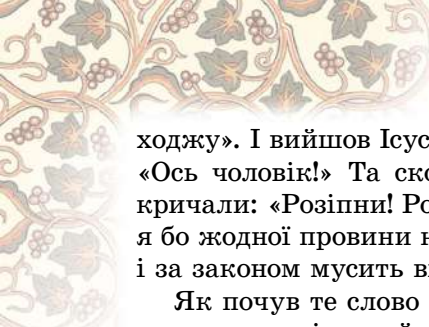
І сказавши те, вийшов знов до юдеїв і каже: «Жодної провини не знаходжу я на ньому. Є у вас, однак, звичай, щоб на Пасху відпустив я вам одного. Тож хочете, щоб я вам юдейського царя відпустив?» «Ні, не його! – знову закричали ті. – Але Варавву!» А був же Варавва розбійник.

Глава 19

Забрав тоді Пилат Ісуса та й звелів його бичувати. А вояки, сплівши вінок з тернини, уклали йому на голову ще й зодягли його в багрянцю² і, підступаючи до нього, казали: «Радуйся, Царю Юдейський!» І били його в обличчя. Знову вийшов Пилат надвір і до них промовляє: «Ото виводжу вам його, щоб ви знали, що я жодної провини на ньому не зна-

¹Преторія – місце в римському таборі, де перебував полководець.

²Багрянниця – довгий верхній одяг з дорогої тканини багряного кольору, який у давнину носили монархи.

ходжу». І вийшов Ісус у вінку терновім та в багряниці. І сказав їм Пилат: «Ось чоловік!» Та скоро побачили його первосвященники та слуги, закричали: «Розіпни! Розіпни!» Каже Пилат їм: «Беріть його ви й розіпніть, я бо жодної провини не знаходжу на ньому». А юдеї йому: «У нас є закон, і за законом мусить він умерти, бо він із себе Сина Божого зробив».

Як почув те слово Пилат, стривожився ще дужче. Повернувся він ще раз у преторію та й каже Ісусові: «Звідкіля ти?» Не дав же йому Ісус одвіту. «Зо мною не розмовляєш, – каже йому Пилат, – чи не знаєш, що в мене влада відпустити тебе й влада розіп'ясти тебе?» І відрік Ісус: «Не мав би ти надо мною ніякої влади, якби тобі не було дано згори. Через те на отому, хто мене тобі видав, більший гріх». Від тієї хвилини шукав Пилат можливості, як би його відпустити. Але юдеї кричали: «Відпустиш його, то не будеш кесаревим другом! Усяк, хто із себе робить царя, кесареві спротивляється!» (...)

І тоді видав він його їм на розп'яття. І забрали вони Ісуса; і, несучи для себе хрест, вийшов він на місце, зване Череп, а по-єврейськи Голгота, де його й розіп'яли, а з ним двох інших: по одному з кожного боку, Ісуса ж – посередині. Пилат же звелів написати напис і на хресті його примістити. Написано було: «Ісус Назарянин Цар Юдейський». (...) А по тому Ісус, знаючи, що все вже довершилося, щоб здійснилося Писання, промовив: «Спраглий я!» Стояла ж посудина, сповнена оцтом. От і подали йому до уст настромлену на тростину губку, просяклу оцтом. І, скоштувавши оцту, вимовив Ісус: «Звершилось»; і, схиливши голову, віддав духа. (...)

Євангеліє Господа нашого Ісуса Христа від Марка

Глава 16

Воскреснувши ж уранці першого дня тижня, з'явився найперше Марії Магдалині, з якої вигнав був сім бісів. Вона пішла й повідомила тих, що були з ним і що сумували й плакали. Вони ж, почувши, що він живий та що вона його бачила, не йняли віри.

Після цього з'явився в іншій вигляді двом з них, що були в дорозі й ішли на село. І ці, повернувшись, сповістили інших, але і їм не йняли віри. Нарешті з'явився він самим одинадцятьом, коли ті були за столом, і докоряв за їхнє невірство та твердосердя, що не повірили тим, які бачили його воскреслого з мертвих. І сказав їм: «Ідіть же по всьому світу та проповідуйте Євангеліє всякому творінню». (...)

Господь же Ісус, промовивши до них так, вознісся на небо й возів праворуч Бога. Вони ж пішли й проповідували всюди, а Господь допомагав їм та стверджував слово чудесами, які його супроводили.

Переклад І. Хоменка

Запитання і завдання до прочитаного

1. За яких обставин народився Ісус Христос? Чому, на вашу думку, янгол сповістив про його народження саме пастухів?
2. Що, на вашу думку, означає бути блаженним? Що для цього потрібно, згідно з проповіддю Спасителя?

3. Чому Ісус Христос проповідував своє вчення переважно у формі притч?
4. Розкрийте морально-філософський зміст притчі про блудного сина.
5. Як ставилися до Ісуса Христа прості люди та римська влада?
6. Перекажіть зміст епізоду «Ісус перед Пилатом». Чому Ісус не відповів на запитання «Що таке істина?»
7. Чому Пилат наказав бичувати Ісуса? Що символізує вінок з тернини, одягнутий на голову Христа?
8. Як ви розумієте слова Пилата «Ось чоловік!»?
9. Чому, усвідомлюючи безвинність Ісуса, Пилат засудив його на смерть? Хто, за Євангелієм, винен у загибелі Христа?
10. Як Євангеліє описує сцену розп'яття? Чому хрест став символом християнства?
11. Кому найперше з'явився воскреслий Господь? Що він заповів своїм учням?
12. Що означають крилаті вислови «іти на Голгофу», «нести свій хрест», «терновий вінок»?

РОЗДІЛ 4

СВІТЛО НЕБЕСНОЇ КНИГИ

Літературна розминка. Які священні книги людства утворили підґрунтя світових релігій? Яку роль вони відіграють у духовному житті людини?

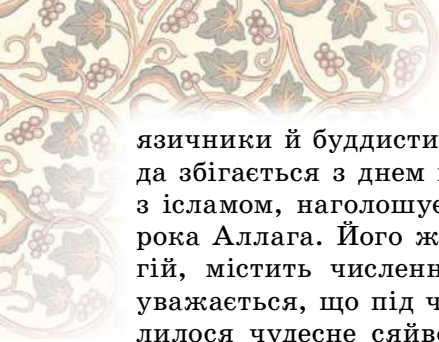
Коран – головна священна книга ісламу, однієї з найпоширеніших релігій світу, у багатьох країнах проголошеної державною. Для немусульман він є чудовою пам'яткою арабської класичної літератури й середньовічної арабської мови, яка збереглася до нашого часу майже без змін.

Батьківщина Корану – спекотні напівпустелі й зелені оази Аравійського півострова, у давнину заселеного кочовими й осілими арабськими племенами. Назва священної книги мусульман походить від арабського слова «аль-куран» – «читання вголос, напам'ять». Згідно з ісламом, це одкровення, прочитані пророку Мухаммаду янголом Джібрілем (у Біблії – Гавриїлом) з небесної Першокниги від імені Аллага (Бога). Відбулося це в VII ст., зовсім недавно, порівнюючи з появою інших священних книг людства: від Нового Заповіту Коран відділяє аж шістьсот років, а від Вед – дванадцять століть.

Пророк Мухаммад (араб. *той, кого хвалять*) народився близько 570 р. в Мекці. Це велике торгове місто розташовувалося на перетині давніх караванних шляхів з Індії і Візантії до Африки та Європи, а тому жили в ньому люди різних віросповідань:

Р. Пірес. Захід сонця в пустелі. Фото

язичники й буддисти, іудеї і християни. День народження Мухаммада збігається з днем його смерті. Такий символічний збіг дат, згідно з ісламом, наголошує на особливій місії останнього посланця і пророка Аллага. Його життєпис, як і біографії інших засновників релігій, містить численні легенди й описи дивних подій. Наприклад, вважається, що під час народження Мухаммада на його матір з неба лилося чудесне сяйво; коли ж він з'явився на світ, у Мецці впали й розбилися язичницькі ідоли, а в головному храмі на північному заході Ірану згасло полум'я.

Відомо, що пророк рано осиротів і ним опікувався дядько Абу Таліб. Певний час Мухаммад пас кіз і овець, а коли йому виповнилося дванадцять років, разом з Абу Талібом вирушив у подорож до Сирії в складі торгового каравану. Імовірно, саме тоді Мухаммад уперше ознайомився з християнською, іудейською та іншими релігіями. Легенди розповідають, що в Сирії якийсь християнський аскет¹ начебто впізнав у хлопчикові майбутнього пророка й провістив йому велике майбутнє.

У двадцять один рік Мухаммад уже мав у Мецці репутацію надійної, солідної людини й за рекомендацією дядька вступив на службу до багатій вдови Хадіджі, змушеної самотужки провадити караванну торгівлю. Незабаром Мухаммад і Хадіджа покохали одне одного й одружилися, незважаючи на протести з боку родичів. Шлюб приніс Мухаммаду достаток. Відтак він дедалі частіше перебував у філософських роздумах, полюбив усамітнюватися на горі Хіра поблизу Мекки.

Близько 610 р. в Ніч могутності перед Мухаммадом з'явився янгол Джібріль із сувоєм, загорнутим у парчеве простирadlo, і наказав: «Читай!» Оговтавшись від потрясіння, Мухаммад відчув, що слова першого одкровення Аллага ніби закарбовані в його серці, і почав проповідувати. Як і всі віщуни, він говорив пристрасно, інколи несамовито. Промови його, що склалися з коротких рубаних фраз зі своєрідним ритмом і римою, звучали як римована проза.

Спочатку в проповідях Мухаммада не було нічого нового, як порівняти з іншими віровченнями. Пророк сповіщав близькість Страшного суду й обіцяв праведникам здійснення одвічної мрії мешканця пустелі – Рай з тінистими садами й прохолодними джерелами, а грішникам – вогненне пекло, жахливіше від розпечених пісків. Однак із часом Мухаммад закликав відкинути старих ідолів, визнати єдиного Бога – Аллага й беззастережно скоритися його волі («іслам» у перекладі з арабської означає «покірність», «присвячення себе Богу»). Насправді йшлося про підкорення всіх правовірних (арабською «муслім», звідси й друга назва ісламу – мусульманство) новому пророку. Це положення закріплювалося формулою: «Немає Бога, крім Аллага, і Мухаммад – пророк його».

Щоправда, більшість аравійців уважала за краще й надалі поклонятися лише «своїм», родоплемінним божествам, серед яких були небесні світила, джерела, дерева, скелі й навіть камені. Мухаммаду і його при-

¹Аскет – людина, що вкрай обмежує свої життєві потреби; християнський подвижник, який виснажує себе постом.

хильникам довелося тікати до сусіднього міста Ясріб (пізніше Медина – «місто пророка»). Переселення відбулося 622 р., і саме ця дата стала початком мусульманського літочислення.

Тут Мухаммаду поталанило більше: незабаром на його бік перейшли кочові племена і 630 р. владу пророка визнала практично вся Аравія. Щоб нову релігію прийняла й знать Мекки, Мухаммад оголосив тамтешній храм Каабу головним святилищем ісламу, а паломництво до нього (хадж) – обов'язковим для кожного мусульманина.

На той час книги Корану як такої ще не існувало. За життя Мухаммада послідовники записували його одкровення на пальмових листках, кістках тварин, каменях, але більшість, за арабською традицією, зачувала ці промови напам'ять. За рік після смерті пророка в запеклій битві загинуло чимало знатних мусульман, які знали Коран. Відтак за сприяння найближчого соратника й особистого секретаря Мухаммада Зейда було зроблено нові записи.

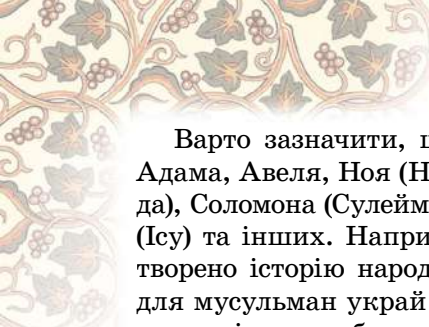
До Корану входять сто чотирнадцять фрагментів, які називаються *сурами* й складаються з віршів – *аятів*. У перекладі з арабської «аят» – «диво», «знамення», адже, за легендою, Мухаммад на доказ свого божественного пророчого дару продекламував саме коранічні вірші. Сури зазвичай поділяють на «мекканські» й «мединські» – відповідно до періодів перебування Мухаммада в Мецці та Медині.

Не маючи змоги організувати текст за тематичним або хронологічним принципом, матеріал розмістили в порядку зменшення обсягу окремих сур: останні – найменші – складаються лишень з кількох рядків, тимчасом як перші – цілі трактати. Винятком є лише перша сура «Аль-Фатіха» («Та, що відкриває») – хоч і невелика за обсягом, проте найголовніша для мусульман. Уважається, що весь Коран уміщено в цій сурі. А вона, зі свого боку, зосереджена в першій фразі, а ця фраза – у першій літері. Літера ж сконцентрована в крапці над нею, яка є першою краплею божественного чорнила, і ця крапля – прототип Усесвіту. Першу суру читають під час усіх мусульманських обрядів і часто використовують в оформленні храмів. Словами першого аяту «Аль-Фатіхи» – *«Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!»* – починається кожна наступна сура, окрім дев'ятої. За традицією так розпочинають і молитви, і листи, і навіть літературні твори.

Сури Корану вельми різноманітні за своїм змістом. Створюючи нову релігію, Мухаммад спирався на легенди арабських племен, перекази народів, що жили задовго до появи ісламу. У Корані є перекази біблійних сюжетів, притчі, клятви, погрози й застереження, описи історичних подій, міфологічні оповіді, роздуми про будову світу, правові міркування тощо.

Мечеть пророка Мухаммада в Медині

Варто зазначити, що Коран з повагою оповідає про біблійних героїв: Адама, Авеля, Ноя (Нуха), Йосифа (Юсуфа), Мойсея (Мусу), Давида (Давуда), Соломона (Сулеймана), Івана Хрестителя (Ях'ю), Марію (Мар'ям), Ісуса (Ісу) та інших. Наприклад, у сурі дев'ятнадцятій «Мар'ям» детально відтворено історію народження Іси. Однак, на відміну від Нового Заповіту, для мусульман украй важливо, що Іса – людина й тільки людина, навіть якщо він дуже близький до Бога й народження його було незвичайним. Коран наголошує, що Іса – не Син Бога, а лише його посланець.

Найважливіші питання Коран, як і Біблія, викладає у формі притч, адже осягаючи знання в роздумах, людина сприймає їх як власні відкриття, а отже, уважає найдостовірнішими. Саме тому повчання впливовіші за накази й заборони. Так само діють і стислі вислови з власною історією, застосовані як метафори: наприклад, образи слизької скелі, зернини, з якої виростає сім колосків, у другій сурі тощо. В умінні правильно тлумачити коранічні притчі на Сході вбачають ознаку проникливості й глибоких знань. «*Такі притчі Ми¹ наводимо людям, але розуміють їх тільки ти, що знають*», – зазначено в сурі двадцять дев'ятій «Павук».

З моменту виникнення Коран був тісно пов'язаний з арабською державою, яка саме зароджувалася, тож від самого початку поєднував релігійні, моральні, політичні й правові настанови. Сури Корану проголошують певні етичні заповіді (не убий, не кради, не обдури, будь чесним), навчають життєвських правил (як молитися, поводитися з іновірцями, ділити військову здобич та успадковане майно, одружуватися і розлучатися). Велику увагу приділено обрядам ісламу: обов'язковими є п'ятикратна молитва у встановлені години, обмивання перед нею, сплата податку на користь бідних, щорічний піст, паломництво в Мекку тощо.

Мусульмани ставляться до Корану благоговійно. Відповідно до назви, священну книгу призначено для читання вголос, і з часом це стало своєрідним мистецтвом. Виголошувати Коран належало речитативом, співуче. Також кожен правовірний мав вивчити значну частину тексту. Як і в минулому, сьогодні є люди, які знають напам'ять увесь Коран. Священна книга мусульман відіграє важливу роль в освіті ісламських країн, інколи навіть виступає єдиним навчальним матеріалом.

Український мотив

В Україні мешкає понад мільйон мусульман. Ознайомившись із Кораном, представники інших релігій можуть краще з ними порозумітися. А втім, ісламські богослови стверджують, що достеменно передати мудрість і художню витонченість священної книги ісламу неможливо жодною іноземною мовою. Найбільше це твердження стосується буквальних перекладів, тож найприйнятнішими вважають «переклади смислів».

Першу спробу відтворити Коран сучасною українською мовою зробив видатний учений-сходознавець *Агатангел Кримський*; часткові переклади з мови оригіналу опублікували *Ярема Полотнюк* і *Валерій Рибалкін*. А 2013 р. побачив світ повний переклад святого письма мусульман, який виконав сходознавець *Михайло Якубович*. «*Я дуже довго працював над*

¹У Корані Бог говорить від першої особи однини або множини.

ісламською релігійною лексикою, добирає такі поняття, які були б звичними для українського читача й водночас передавали суть оригіналу», – зазначив перекладач. Рішення про оприлюднення цього перекладу схвалила спеціальна комісія експертів Центру імені короля Фагда, яка засвідчила, що українська версія Корану відповідає всім вимогам тлумачення священної книги. ■

Перевірте себе

1. Як виник Коран? Що означає назва цієї священної книги?
2. Що розповідають про життя Мухаммада історичні джерела й легенди?
3. Схарактеризуйте особливості композиції Корану. Що таке сура та аят?
4. Чим схожі та чим відрізняються священні книги християн і мусульман? Яких біблійних героїв згадано в Корані?
5. Які царини людського життя відображено в Корані?
6. Яку роль відіграють у тексті Корану притчі?
7. У чому полягає проблема перекладу коранічних текстів? Хто з українських перекладачів працював над Кораном?

Перед читанням. Пригадайте біблійні оповіді про створення світу, вигнання з Раю, народження Ісуса. Порівняйте їх з коранічними текстами, визначте спільне й відмінне.

З КОРАНУ

(Уривки)

Сура 1. Аль-Фатіха (Та, що відкриває)

1. Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!
2. Хвала Аллагу, Господу Світів!
3. Милостивому, Милосердному!
4. Володарю Судного дня!
5. Лише Тобі ми поклоняємося і лише в Тебе просимо допомоги,
6. веди нас шляхом прямим,
7. шляхом тих, кого Ти наділив благами, а не тих, хто під гнівом Твоїм¹, і не тих, хто заблукав²!

Сура 2. Аль-Бакара (Корова³)

Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!

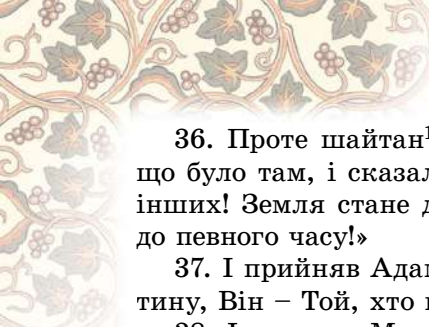
(...) І сказали Ми: «О Адаме! Живи разом зі своєю дружиною⁴ в Раю. Їжте досхочу, хоч коли б ви побажали. Але не наближайтеся до цього дерева, бо станете одними з нечестивців!»

¹Ті, хто під гнівом Твоїм – ідеться про тих, хто знає істину, але не живе згідно з нею.

²Ті, хто заблукав – ідеться про тих, хто не йде прямим шляхом.

³Суру названо так тому, що цю тварину згадано в 67-му аяті.

⁴У Корані ім'я Єва не вживається, використовується лише словосполучення «дружина Адама».

36. Проте шайтан¹ змусив їх вийти звідти. Тож вони залишили те, що було там, і сказали Ми: «Вийдіть! І одні з вас будуть ворогами для інших! Земля стане для вас притулком і ви матимете там прожиток – до певного часу!»

37. І прийняв Адам слова Господа свого й покався перед Ним. Воістину, Він – Той, хто приймає каяття, Милосердний!

38. І сказали Ми: «Вийдіть звідти всі!» А якщо прийде від Мене до вас прямий шлях, то ті, хто йтиме прямим шляхом Моїм, не матимуть страху й не будуть засмучені!

39. А ті, які не вірували та й уважали Наші знамення брехнею, вони – жителі пекла. Будуть вони там довіку! (...)

42. Не вбирайте істину в неправду та не приховуйте істини, адже ви її знаєте! (...)

164. Воістину, у створенні небес і землі, у розрізненні дня і ночі, у кораблі, що пливе морем, маючи в собі те, що приносить користь людям; у воді, яку Аллаг зіслав з неба та якою оживив землю після смерті її, розселивши там різних тварин; у зміні вітрів, у покірній хмарі, яка висить між небом і землею, у всьому тому – знамення для людей, які розуміють! (...)

261. Прикладом тих, які жертвують майно своє на шляху Аллага, є зернина, з якої виросло сім колосків, а в кожному колоску – сто зернин. Аллаг дає більше тому, кому побажає. Аллаг – Усеосяжний, Той, Хто все знає (...)

263. Добре слово й прощення кращі за милостиню, яка супроводжується образою. Аллаг – Багатий, Жалісливий!

264. О ви, які увірували! Не зіпсуйте милостині вашої докором та образою, наче той, хто витратив майно на жертву задля того, щоб побачили це люди. Адже він не увірував у Аллага та в Останній день. Його прикладом є слизка скеля, укрита землею. Та ось змочив її дощ, і лишилася скеля та чистою. Немає в них жодної сили над тим, що отримали вони! Аллаг не веде прямим шляхом людей, які не вірять.

265. Прикладом тих, які витрачають своє майно, прагнучи до вдоволення Аллага та переконуючи самих себе, є сад на пагорбі. Якщо зросить його дощ, то вдвічі примножаться його плоди. А якщо не зросить його дощ, то зросить хоча б мряка. Аллаг бачить те, що робите ви!

266. Невже хтось із вас хоче – якщо буде в нього сад з пальмами та виноградником, де будуть текти ріки й будуть різні плоди, – щоб торкнулася його старість, тоді як діти ще будуть слабкими, а сам сад уразить вихор, у якому цей сад і згорить? Ось так Аллаг пояснює вам знамення – можливо, замислитесь ви! (...)

269. Аллаг дарує мудрість, кому побажає, а кому дарована мудрість, тому дароване велике благо! Але згадують це лише обдаровані розумом. (...)

Сура 6. Аль-Анам (Худоба)

Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!

(...) 151. Скажи: «Приходьте, я прочитаю вам про те, що заборонив вам Господь ваш: нікого не вважайте рівним Йому, якнайкраще ставтеся до батьків. Не вбивайте дітей своїх, боячись бідності, адже Ми наді-

¹Ш а й т а н – диявол.

ляємо й вас, і їх. Не наближайтеся до огидних учинків – явних і прихованих. Не вбивайте душі, убивство якої заборонив Аллаг, якщо не маєте права на те. Він заповів вам це – можливо, ви зрозумієте!»

152. І не наближайтеся до майна сироти, хіба для його ж блага, поки не досягне він зрілості. Наповнюйте міру й вагу справедливо! Ми не вимагаємо від людини понад її можливості. І коли ви щось говорите, будьте справедливі, навіть якщо йдеться про вашого родича. Виконуйте завіт Аллага. Він заповів вам це – можливо, ви зрозумієте!

153. Такий Мій прямий шлях, тож ідіть ним, але не йдіть іншими дорогами, які зіб'ють вас із Його шляху! Він заповів вам це – можливо, ви будете богобоязливі! (...)

Мар'ям та Іса.
Старовинна перська мініатюра

Сура 19. Мар'ям

Ім'ям Аллага Милостивого, Милосердного!

16. І згадай у Писанні Мар'ям, коли вона віддалилася від своїх рідних у місце східне,

17. і сховалася від них за завісою. І Ми послали до неї Нашого Духа, який уподібнився статному чоловіку.

18. Вона сказала: «Воістину, шукаю в Милостивого захисту від тебе, хіба що ти богобоязливий!»

19. Він відповів: «Воістину, я тільки посланець Господа твого й маю дарувати тобі пречистого хлопчика!»

20. Вона сказала: «Як може бути в мене хлопчик, коли жоден чоловік не торкався мене й не була я блудницею?»

21. Він сказав: «Так станеться, бо сказав те Господь твій...» (...)

22. Тож вона завагітніла й віддалилася в місце далеке.

23. Підійшла з пологовими муками до стовбура пальми й сказала: «Як би я хотіла вмерти раніше й бути назавжди забутою».

24. І вигукнув із-під неї [Іса]: «Не журися, Господь створив біля тебе струмок!

25. Нахили до себе стовбур пальми й струсони – на тебе посипляться свіжі фініки!

26. Їж, пий та заспокойся!..»

27. Вона прийшла до своїх рідних, несучи його. Сказали ті: «О Мар'ям! Ти зробила жахливу річ!» (...)

29. Та вона вказала [на Ісу]. Вони запитали: «Як ми можемо говорити з ним, коли він – немовля?»

30. Він сказав: «Воістину, я – раб Аллага. Він дарував мені Писання і зробив мене пророком.

31. Він зробив мене благословенним [усюди], де б я не був, зобов'язав...

32. бути шанобливим до матері моєї і не зробив мене зверхнім...

33. Мир мені в день мого народження, у день моєї смерті та в день, коли я воскресну до життя!» (...)

Переклад М. Якубовича

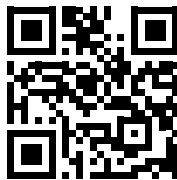
Літературний практикум

1. Яке значення має перша сура Корану? Що означає назва «Аль-Фатіха»?
2. Чим схожі й чим відрізняються перша сура Корану й головна молитва християн?
3. У Корані Аллаг має дев'яносто дев'ять імен. Знайдіть і прокоментуйте постійні епітети, які супроводжують його ім'я в прочитаних уривках. Яку роль ці епітети відіграють у втіленні головного твердження ісламу?
4. Які образи й сюжети Старого Заповіту відобразилися в уривках Корану, з якими ви ознайомилися? Про що свідчить їх використання?
5. Розкрийте значення алегоричних образів скелі, зернини й саду в сури «Корова».
6. Знайдіть спільні мотиви в десяти біблійних заповідях і настановах сури «Худоба». Які загальнолюдські моральні уявлення викладено в цих рядках?
7. Які подробиці народження Іси (Ісуса) описано в сури «Мар'ям»? Ким постає Іса в Корані?
8. Наведіть приклади втілення у священній книзі мусульман особливостей культури арабського народу.
9. Доведіть, що мова Корану афористична. Випишіть з прочитаних сур афористичні вислови. Які загальні гуманістичні цінності вони відображають?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Веди, Біблія та Коран – невичерпні джерела творчих пошуків у різних видах мистецтва й для різних культур. Кожен народ має самобутній світогляд і, відповідно, по-своєму переосмислює багатий матеріал священних книг людства. Відскануйте QR-код і дізнайтеся багато цікавого про те, як мотиви та образи священних книг утілено в різних видах художньої творчості.

Підсумкові запитання і завдання

1. Яких ведійських богів ви знаєте?
2. Які книги входять до Вед?
3. Які поетичні історії пов'язані з ведійською міфологією?
4. Як перекладається назва священної книги християн?
5. У чому своєрідність композиції Біблії? Які книги входять до Старого та Нового Заповітів?
6. Які моральні настанови містять десять біблійних заповідей?
7. Основою якої релігії є Коран?
8. Розкрийте особливості побудови головної священної книги мусульман.
9. Розкажіть історію написання Вед, Біблії та Корану.
10. Яку роль у Біблії та Корані відіграють притчі? Назвіть утілені в них гуманістичні цінності.
11. Які крилаті вислови ввійшли в нашу мову зі священних книг? Поясніть їхнє значення.
12. Розкрийте загальнокультурне значення священних книг людства.

Клуб компетентних читачів

1. Підсумуйте знання про Веди, Біблію та Коран, склавши узагальнювальну таблицю.

Священна книга	Релігія	Час створення	Мова, якою написано	Особливості структури	Ключові образи
Веди					
Біблія					
Коран					

2. Складіть словничок основних теоретичних понять, пов'язаних з Ведами, Біблією та Кораном.

3. **Робота в групах.** Розділившись на три групи, виконайте один з варіантів запропонованого завдання.

- З'ясуйте що споріднює і що відрізняє: а) зображення життя і діянь Ісуса (Іси) в Біблії та 3–5-й сурах Корану; б) зображення народження Ісуса Христа в Євангеліях від Луки та від Матея; в) образи Самсона з біблійних оповідей та Іллі Муромця з билин часів Київської Русі. Відповідні уривки зі священних книг знайдіть самостійно.

4. **Подискутуймо! Робота в парах.** Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування та докази на користь своєї позиції.

- Чому легендарний біблійний цар Соломон закликає: *«Більш ніж щось інше пильнуй своє серце, бо з нього б'ють життя джерела»?*
- Що означають слова з Біблії: *«Вирівняй стежку для ноги твоєї, нехай усі твої дороги будуть прості. Не збочуй ні праворуч, ні ліворуч; відверни ногу твою від зла»?*

5. **Робота в групах.** Дізнайтеся, як зображено бога сонця в міфологіях різних народів світу (на вибір). Порівняйте ці образи з образом бога Сур'ї у ведійських міфах.

6. **Творчий проєкт.** Дослідіть утілення образів і мотивів Вед, Біблії, Корану у творчості живописців та скульпторів різних часів і народів. Створіть віртуальний музей, де будуть представлені репродукції відомих творів мистецтва на вказану тему. За попередньо складеним планом проведіть екскурсію музеєм.

Античність

РОЗДІЛ 1

ВЕЛИЧНИЙ ХРАМ АНТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Літературна розминка. Пригадайте міфи Давньої Греції, прочитані в попередніх класах. Як вони розкривають ставлення стародавніх греків до мистецтва й краси?

Важко уявити, якою була б сучасна західна цивілізація, якби її витоки не сягали величного світу античності. Слово «античний» у перекладі з латини означає «стародавній», проте вживають його тільки щодо двох культур минулого – давньогрецької та давньоримської. Саме ці культури здебільшого визначили дух та обличчя Європи. За доби Відродження в Європі увійшло в моду колекціонування старожитностей, їх називали «антиками». Пізніше у Франції виникло поняття «античність» на позначення всіх ранніх форм мистецтва.

Історія античного світу охоплює тринадцять століть: від виникнення перших давньогрецьких держав (VIII ст. до н. е.) до падіння Західної Римської імперії та завоювання Риму варварськими племенами (V ст. н. е.). За цей час на його території було створено одну з найрозвинутіших цивілізацій давнини, що уславилася великими здобутками в галузі державотворення, юриспруденції, воєнної справи, науки, мистецтва, літератури. Золотими літерами в пам'яті людства закарбовані імена видатних творців античної культури: філософів, математиків, істориків, художників, поетів. Протягом багатьох століть праці античних учених уважали найавторитетнішими джерелами знань, а пам'ятки античної архітектури, скульптури й літератури – найвищими зразками для наслідування.

До неперевершених шедеврів світового пластичного мистецтва належать, зокрема, скульптурні роботи, як-от: «Ніка Самофракійська», що з дивовижною експресією передає стрімкий політ богині перемоги, «Ве-

нера Мілоська», що уособлює досконалу гармонію фізичної та духовної жіночої краси, а також Пергамський вівтар Зевса – грандіозна монументальна споруда, що зображує запеклу боротьбу олімпійських богів і титанів. Кращі твори античної літератури: «Іліада» та «Одіссея» Гомера, «Енеїда» Вергілія, «Метаморфози» Овідія, трагедії Есхіла, Софокла й Евріпіда, любовна лірика Сапфо й Анакреонта – увійшли в золотий фонд світової літературної класики, а герої давньогрецьких трагедій і нині живуть на сцені.

Коментар архіваріуса

Художня культура античності має свої особливості. По-перше, головний об'єкт зображення в давньогрецькому й давньоримському мистецтві – *матеріальний світ*. Античні митці зосереджені на відтворенні краси людського тіла, земних потреб людини, форм і ліній предметів, що її оточують, зовнішнього боку подій. Звідси – культ оголеного тіла, підвищений інтерес до пластичного зображення, докладність описів.

По-друге, античній культурі, що розвивалася під знаком союзу мистецтва й філософії, притаманна *споглядальна спрямованість*. Про це свідчить прагнення досягнути космос, загальні закони буття. У мистецтві така спрямованість виявилася в намаганні закарбувати строгу й спокійну гармонію, у тяжінні до монументального стилю.

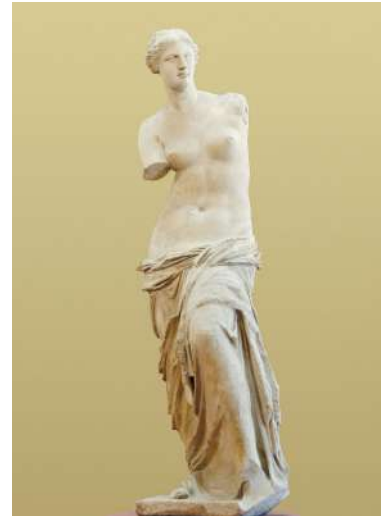
По-третє, підґрунтя античної культури – *міфологія*. Давньогрецькі храми, скульптури, вазопис, літературні тексти, театральні вистави в різних художніх формах відтворювали зміст міфів. Давньогрецькі поети, скульптори, архітектори, живописці мислили виключно міфологічними образами. Той самий шлях обрали й давні римляни:

Невідомий автор.
Ніка Самофракійська.
Бл. 200–190 рр.
до н.е.

Мирон.
Дискобол.
Бл. 450 р. до н.е.
Римська копія

Агесандр (Александрос).
Антіохійський.
Венера Мілоська.
Бл. 130–100 рр. до н.е.

перейменувавши грецьких богів, вони зробили їх персонажами своїх поем, скульптурних та барельєфних зображень тощо. Водночас мистецтво засвоїло характерний для античної міфології принцип олюднення богів, тобто наділення їх людськими якостями, пристрастями й слабкостями. ■

До визначних здобутків Еллади¹ належить і найбільший в античному світі науково-культурний центр Мусейон, створений в Александрії за часів правління Птолемея. Його назва, що дала життя сучасному слову «музей», у перекладі означає «храм муз» (музи в Давній Греції вважалися покровительками наук і мистецтв). Александрійський Мусейон і справді мав вигляд «храму» для інтелектуалів: просторі лекційні зали, трапезна, дворики для прогулянок і розкішна бібліотека – чимале зібрання стародавніх, часто рідкісних або навіть унікальних рукописів. Для роботи в Мусейоні Птолемей запросив талановитих учених, серед яких були фахівці, що обробляли, коментували й тлумачили тексти. Вони, власне, стали попередниками сучасних філологів.

Консультація філолога

Саме давні греки винайшли слово «філологія» (від грец. *любов до слова*), яке згодом стало загальною назвою наук про слово – літературознавства й лінгвістики. Щоправда, елліни розуміли філологію як любов до вчених занять взагалі, зокрема й до тих, які не мали нічого спільного з літературою. Однак були в Давній Греції і власне філологічні (у сучасному розумінні) дослідження. Автором одного з літературознавчих трактатів, що отримав назву «*Поетика*»², був видатний учений *Арістотель*. У цьому творі вперше зроблено спробу осмислити закони літературної творчості й розробити літературознавчу термінологію. Важливим відкриттям «*Поетики*» стало вчення про *літературні роди й жанри*, на яке значною мірою спирається сучасна наука. ■

Європейці успадкували від давніх греків і римлян наукову та мистецтвознавчу термінологію, основні роди й жанри літератури, архітектурні стилі, ази театрального мистецтва, принципи зображення людини в живописі та скульптурі. А втім, найважливіше те, що європейська традиція перейняла античний ідеал людини, заснований на гармонійному поєднанні фізичних і духовних сил, рівновазі між внутрішньою свободою та законами буття, між її індивідуальною волею і громадським обов'язком. На ґрунті уявлень про те, що «людина є мірою всіх речей», народився гуманізм, який став ключовим поняттям європейської культури.

Історія античної літератури розпочинається з *архаїчного періоду*, який охоплює чимало століть усної народної творчості. У цей період сформувався давньогрецький *героїчний епос*, що відображав світосприйняття «общинної» людини.

¹Еллада – назва Давньої Греції після поширення поняття «елліни» (греки).

²Поэтика – наука про систему засобів художньої виразності в літературних творах.

Літературознавча довідка

Героїчний епос – твори різних жанрів, які в легендаризованій формі відображають волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла й гноблення. У центрі епічного твору – епічний герой, що уособлює кращі риси народного характеру.

Першими творцями героїчного епосу були аеди – мандрівні співці-імпровізатори. Вони складали свої пісні просто під час виступів, без попередньої підготовки. Ці пісні спочатку закріплювалися в народній пам'яті, а потім їх усно доопрацьовували й відшліфовували інші співці – рапсоди (від грец. *зшиваю* і *пісня*). Згодом греки почали записувати твори своїх поетів. Найдавніші пам'ятки героїчного епосу Еллади, що збереглися в повному обсязі, – *епічні поеми* «Іліада» й «Одіссея». Греки приписували їх Гомеру, якого вважали батьком поезії.

Літературознавча довідка

Епічна поема (або **епопея**) – великий за обсягом віршований або прозовий твір, у якому широко відтворено значні історичні події, порушено проблеми загальнонародного значення. Епічна поема виросла з народних героїчних пісень, переказів і переважно мала міфологічне забарвлення.

В обох поемах Гомера поряд з людьми зображено надприродних істот (богів, німф, циклопів, сирен та інших), визначається ідеал героя – людини, позбавленої егоїзму, завжди й у всьому пов'язаної з народом, вірної громадському обов'язку. «Іліада» й «Одіссея» вражають широтою зображення, багатством образів, майстерністю художньої обробки, композиційною стрункістю. Обидві поеми написано величним епічним стилем. Та якщо «Іліада» передусім оспівує світ героїки, то в «Одіссеї» на передній план виходить світ пригод. У своїй сукупності поеми відображають дві найважливіші грані поетичного духу Еллади – героїчну й фантазійну. Тривалий час існувала думка, що сюжети «Іліади» та «Одіссеї» – суцільний вимисел, але археологічні відкриття довели, що вони мали реальну основу – як історичну (Троянська війна), так і побутову (особливості укладу життя).

Точно й образно схарактеризував значення «Іліади» та «Одіссеї» середньовічний візантійський письменник Михаїл Хоніат: *«Подібно до того як, за словами Гомера, усі річки й потоки бе-*

Грецькі воїни. Фрагмент античної вазої.
Бл. 560–550 рр. до н.е.

руть початок з Океану, так джерелом будь-якого мистецтва слова є Гомер». У Давній Греції гомерівські поеми не просто любили – перед ними схилялися. Вони стали основою виховання та освіти Еллади.

У процесі історичного розвитку на території Давньої Греції виникли поліси (міста-держави). Це вплинуло, зокрема, і на самоусвідомлення еллінів: раніше людина відчувала себе частиною громади, тепер почала розвиватися як особистість. На такому тлі в давньогрецькій літературі з'явилися *лірика* й *драма*, звернені до світу особистості. Цей етап історії античної літератури називають *класичним* (VII–IV ст. до н. е.).

Термін «лірика» походить від давньогрецького слова «лірікос», що перекладається як «те, що грають на лірі» або «те, що співають у супроводі ліри». Протягом багатьох століть елліни називали лірикою не вірші, а пісні, що виконували під музику. Такий «родовід», звісно, позначився і на поезії, яка із часом виділилася з пісні: давньогрецькі вірші не так розповідають, як «співають» про людську душу.

Німфа з лірою.
Помпейська фреска.
I ст.

Поступовий розвиток особистості, що супроводжувався її зіткненнями з іншими особистостями, суспільством і природою, сприяв формуванню драматичного літературного роду, основою якого, власне, і є зображення таких конфліктів. Драма виникла в Давній Греції не раніше VI ст. до н. е. на ґрунті обрядових свят, пов'язаних з культом Діоніса. Під час таких свят (діонісій) відбувалося ритуальне дійство, що зображувало смерть і воскресіння бога та передбачало масові ігрища, танці, хоровий спів. Виконавець ролі Діоніса співав сольні партії і вступав у діалог з хором. Так зародилася театральна вистава.

Спочатку в давньогрецькій драмі було багато співу й мало дії. Однак поступово сюжети драматичних творів ускладнювалися, зростала кількість дійових осіб і подій, що зумовило скорочення хорових партій і посилення динаміки дії. Розквіт давньогрецького театру припав на VI–V ст. до н. е. Саме тоді побачили світ знамениті трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, комедії Арістофана, яким судилося довге сценічне життя.

У III ст. до н. е. в розвитку античної літератури почався новий етап, названий *елліністичним*. У цей період в житті Еллади відбувалися важливі зміни: на її території виникла єдина могутня держава, що стрімко поширила свій культурний вплив на всі землі, які завоював видатний полководець Александр Македонський. Саме за доби еллінізму виникла *давньоримська література*, яка також сформувалася в полі потужного впливу давньогрецької культури. Римляни були добрими учнями й, досить швидко опанувавши творчі досягнення еллінів, створили оригінальну літературу. Вона, звісно, була споріднена з давньогрецькою, однак мала й низку примітних відмінностей. Давньоримські автори, зокрема, тяжіли до масштабного, драматичного, пристрасного художнього зображення, яке контрастувало зі спокійною споглядальністю еллінів. Розважливий, діловий підхід римлян залишав менше місця для фантазійності й заглибленості у філософські проблеми, якими славилася давньогрецька література.

Перевірте себе

1. Які культурні традиції поєднує поняття «античність»? Укажіть хронологічні й географічні межі античності.
2. Схарактеризуйте особливості античного мистецтва.
3. Які факти свідчать про високий рівень розвитку античної культури? Наведіть приклади найвідоміших творів мистецтва античності.
4. Назвіть характерні особливості античної літератури. На які періоди її поділяють?
5. Який внесок у розвиток філології зробив Арістотель своїм трактатом «Поетика»?
6. Які літературні роди виникли за часів античності? У чому полягали їхні особливості.
7. Що споріднює і що відрізняє літературу Давньої Греції та Давнього Риму?
8. Дайте визначення понять «героїчний епос» та «епічна поема».

РОЗДІЛ 2

МАГІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІФІВ

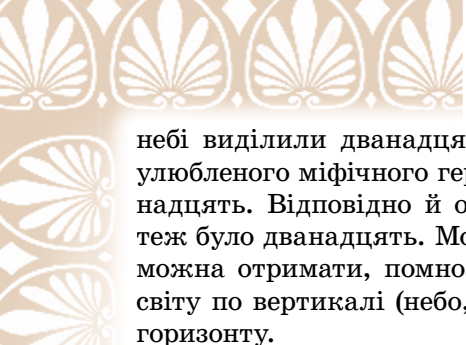
Літературна розминка. Пригадайте давньогрецькі міфи про подвиги героїв. Які людські чесноти уособлюють ці персонажі?

Антична література постала на ґрунті давньогрецьких міфів, які зберегли мудрість пращурів, розповідали про те, що вони вважали добром, а що – злом, увічнювали вчинки людей, гідних жити в пам'яті народу. З плином часу ставлення до міфології змінювалося, однак вона й надалі залишалася основою античного світогляду.

Загалом міфологія Давньої Греції – це оповіді про богів, про життя титанів і гігантів, про подвиги міфічних та історичних героїв.

Найдавнішими були божества, які уособлювали сили природи. Їхніми діями греки пояснювали природні явища, як-от: зміну дня і ночі, грім і блискавку, шторми й бурі... Елліни уявляли природу як сукупність схожих на людей вищих істот, що водночас виступали власне природними явищами. Від союзу Геї – землі й Урана – неба народилися титани; старшим з-поміж них був Океан, молодшим – Крон. Діти Крона під проводом його молодшого сина Зевса в жорстокій боротьбі перемогли титанів і розподілили владу над світом. Громовержець Зевс став царем богів і людей, Посейдон – морів, джерел і вод, Аїд правив похмурым підземним царством. Таке приписування природним явищам та стихіям властивостей і характерів людей отримало назву *антропоморфізм* (від грец. *людина* та *форма*).

Кожен народ створював у своїх міфах образну модель Усесвіту. Для давніх греків такою моделлю стала гора Олімп, на вершині якої, за їхніми уявленнями, жили боги на чолі із Зевсом. Олімп символізував прагнення до святості, досконалості. Давні греки надавали особливого значення числу дванадцять: день і ніч розділили на дванадцять годин, на

небі виділили дванадцять зодіакальних сузір'їв, із численних подвигів улюбленого міфічного героя Геракла найзначущішими вважали саме дванадцять. Відповідно й основних богів, які мешкали на священній горі, теж було дванадцять. Можливо, це пов'язано з тим, що число дванадцять можна отримати, помноживши три на чотири. Трійка символізує поділ світу по вертикалі (небо, земля і підземне царство), а четвірка – сторони горизонту.

Спочатку до олімпійців належали Зевс, Гера, Аїд, Посейдон, Гестія, Афіна, Артеміда, Арес, Гермес, Гефест, Аполлон і Деметра. А коли до них приєднався Діоніс, народився міф про те, що Гестія залишила Олімп, утомившись від постійних суперечок між богами. Іноді до олімпійців зараховують Афродіту. У такому разі вона посідає місце Аїда, який нечасто покидає своє підземне царство.

Крім Олімпу, священною горою давні греки вважали Парнас, де, на їхню думку, мешкали Аполлон і музи – дев'ять богинь-сестер, що уособлювали поетичне й музичне натхнення, були покровительками мистецтв і наук. Наприклад, музою трагедії виступала Мельпомена, комедії – Талія, танцю – Терпсихора, історії – Кліо.

До другорядних божеств грецької міфології належать сатири й нимфи. Сатири – це лісові й гірські божества, демони родючості, почет Діоніса. Їх зображували волохатими, із цапиними ногами, кінськими хвостами й маленькими ріжками. Нимфи уособлювали сили та явища природи, жили в печерах, полях, лісах, у горах, річках і джерелах. Вони були втіленням усього приємного, зворушливого в природі.

Як ви вже знаєте, боги давньогрецького пантеону були напрочуд схожими на людей, тож мали цілком земні бажання, думки, почуття, ба навіть властиві смертним вади й недоліки. Вони вміли співчувати, жартували й гнівалися, жорстоко мстилися тим, хто намагався дорівнятися до них красою, розумом або могутністю. Пригадаймо міф про титана Прометея, який викрав з Олімпу вогонь і передав його людям. За це Зевс наказав прикувати непокірного до скелі й прирік на вічні муки. Боротьба титана проти верховного бога – це не просто змагання двох характерів. Це – протистояння двох світів: Зевсового, у якому немає місця людині, і Прометеевого, створеного для людини. Саме прагнення Прометея допомогти людям, вибороти для них право на гідне життя увічнило його образ.

Якщо боги так схожі на людей, то й люди здатні дорівнятися до безсмертних. Одна з основних особливостей давньогрецької міфології полягає в тому, що її центром є людина. Тому, крім міфів про богів, існували легенди про героїв, найвідомішими з яких були Геракл, Ахілл, Одисей, Персей, Тесей, Ясон, Гектор.

У цих міфах ідеться про героїчне протистояння людини різноманітним чудовиськам та ворожим силам природи, про звільнення землі від панування всемогутніх неблаганних стихій. Так виявляється ще одна важлива ознака будь-якої міфології – *метафоричність*. Метафора, тобто приховане порівняння, є основним способом мислення давньої людини.

Елліни вважали, що кожен юнак обов'язково має опанувати три мистецтва: мореплавця, громадянина, воїна. Саме ці три складники анти-

чною світосприйняття відбилися в **основних циклах давньогрецьких міфів**: про аргонавтів¹, фіванському та троянському.

За часів, коли подорожі еллінів у далекі краї та колонізація Середземномор'я тільки розпочиналися, незвіданий світ за морями видавався чарівним і небезпечним. Тоді й виникли міфи про кмітливих і відчайдушних мореплавців, здатних подолати будь-які природні й надприродні перешкоди. До таких творів, зокрема, належить оповідь **про подорож аргонавтів** по золоте руно до Колхиди² на чолі з Ясоном.

За владу в місті Іолк, що в Північній Греції, сперечалися двоє зведених братів – царі Пелій та Есон. Після того як Пелій став правителем, Есон віддав свого сина Ясона в науку до мудрого кентавра³ Хірона, що виховав чимало героїв. Ясона взяли під своє заступництво богині Гера й Афінa. Коли Ясон виріс, Пелій погодився повернути йому престол за умови, що небіж дістане золоте руно – шкуру священного золотого барана, яка зберігалася у священній гаї під охороною страхітливого дракона.

Хоробрий Ясон прийняв виклик, а супроводжувати його в небезпечних мандрах зголосилися герої з усієї Греції. Майстер Арґос під покровительством Афінi побудував для них корабель на п'ятдесят весел, який назвали його ім'ям – «Арґо», тобто «швидкий». Серед учасників походу були непереможний Геракл, легендарний співець Орфей, уславлена мисливиця Аталанта та інші. Очолити команду запропонували Гераклові, але той відповів: *«Нас зібрав Ясон – він і поведе нас»*.

Переживши чимало пригод, аргонавти добулися до берегів Колхиди. Однак найважче випробування було попереду. За золоте руно тамтешній цар загадав Ясону виорати Аресове поле залізним плугом, запряженим мідноногими, вогнедишними биками, засіяти це поле зубами дракона, а потім знищити закутих у броню воїнів, які з них виростуть.

З волі богів донька царя, чарівниця Медея, закохалася в Ясона й допомогла йому виконати завдання. Передбачаючи, однак, що обіцяної нагороди герой не отримає, вона приспала дракона-охоронця, аби коханий зміг викрасти руно. Уночі Медея відпливла разом з аргонавтами.

На зворотному шляху втікачів наздогнав молодший брат Медей. Він пообіцяв залишити аргонавтам руно, якщо ті повернуть йому сестру, але Ясон і Медея підступно вбили юнака. За це розгнівані боги зчинили страшну бурю, і «Арґо», який за-

Кулачний боець.
Бронза. I ст. до н.е.

¹Арґона́вти – ті, що плывуть на кораблі «Арґо».

²Колхі́да – давньогрецька назва історичної області на заході Закавказзя, нині територія Грузії.

³Кента́вр – міфічна істота з кінським тулубом і людськими головою та грудьми.

вдяки магичній силі міг говорити людським голосом, провістив, що шляху не буде, доки чарівниця Кірка не очистить мандрівників від скверни. Відтак арґонавти вирушили на протилежний край світу.

Коли до рідних берегів було вже зовсім недалеко, знову здійнявся шторм, що дев'ять діб носив «Арго» морями й зрештою закинув його в мертву затоку на краю африканської пустелі. Вийти звідти корабель не міг, тож мандрівникам довелося нести його на плечах. Дванадцять днів і ночей тривав перехід. У пустелі арґонавти зазнали великих утрат: чимало героїв загинуло від голоду й спраги, у сутичках із кочівниками, від отрути піщаних змій, від спеки й втоми. Аж раптом перед ними постав квітучий сад з озером. Діви-німфи розповіли мандрівникам, що тут побував герой у лев'ячій шкурі, убив дракона, який охороняв сад, викрав чарівні золоті яблука й, розколовши скелю, пустив з неї струмок до самого моря. То був Геракл, який залишив товаришів, аби, за велінням богів, здійснити дванадцять подвигів для царя Еврісефея. Тепер саме він урятував арґонавтів від спраги й струмком указав їм шлях.

*Л. Коста. Корабель арґонавтів.
1500 р.*

Останньою перешкодою на важкому шляху мандрівників став острів Крит. Вхід до його бухти охороняв мідний велетень Талос, топлячи кораблі кам'яними брилами. Однак Медея поглядом зачарувала велетня – і той упав у море. Нарешті героям удалося дістатися батьківщини.

Так закінчується розповідь про перший загальногрецький похід, про відкриття світу й пошук знань. Золоте руно, що спочатку символізувало плодючість, багатство й уважалося запорукою добробуту, згодом стало символом високої мети, вищих цінностей.

З фіванським циклом давньогрецької міфології пов'язані найвідоміші її імена й легенди. У міфах цього циклу йдеться про заснування міста Фіви, про долю царя Едіпа і його нащадків. Саме в цих оповідях відбилася уявлення еллінів про те, що й над людьми, і над богами панує неблаганний Фатум. Три його служниці, богині мойри, роблять вічну справу: одна пряде нитку життя, інша її перерізає, а третя записує долю в сувій – і нічого змінити не можна.

Заснував Фіви фінікійський царевич Кадм. Його сестру Європу викрав Зевс і, прибравши подобу бика, переніс через море. Розшукуючи дівчину, Кадм опинився в Греції і побудував там величне місто. За пророцтвом, нащадка Кадма, царя Лая, мав убити власний син. Це було покаранням за те, що Лай викрав чужу дитину. Коли в царя і його дружини Йокасті народився спадкоємець, жорстокий батько зв'язав йому ноги, проколов ступні й наказав кинути в лісі. Немовля знайшов пастух і відніс його коринфському царю Полібу. Цар виховав хлопчика,

названого Едіпом, як власного сина. Згодом Едіп отримав пророче попередження: *«Уникай своєї батьківщини, бо станеш убивцею власного батька й чоловіком рідної матері»*. Не знаючи свого походження, Едіп утік з Коринфа. Дорогою до Фів у випадковій сутичці він убив царя Лая.

Саме тоді Фіви потерпали від Сфінкс – чудовиська, яке наслала Гера на місто за розпусту його правителя. Потвора повідомила, що покине Фіви лише тоді, коли буде розгадано її загадку. Відтак Сфінкс сиділа на скелі перед міською брамою і пожирала подорожніх, які не могли впоратися з її запитаннями. Едіпові чудовисько загадало таке: *«Хто ходить уранці на чотирьох, удень – на двох, а ввечері – на трьох?»* І він відповів: *«Це людина в дитячому віці (коли повзає на чотирьох), доросла та в старості (коли спирається на палицю)»*. Розгадавши загадку, Едіп убив потвору (у деяких варіантах міфів Сфінкс сама кинулася в прірву). За це фіванці обрали його царем і дали йому за дружину вдову Лая Йокасту.

Так Едіп став чоловіком власної матері. У них народилися діти. Однак згодом правда відкрилася. Йокаста, не витримавши ганьби, учинила самогубство, а Едіп виколов собі очі й покинув Фіви. У мандрах сліпого жебрака супроводжувала дочка Антігона. Маючи зір, Едіп не бачив очевидного: одружився з рідною матір'ю, шукав убивцю батька, не усвідомлюючи власної вини. І лише тепер, на межі приниження і горя, він прозрів, ставши провидцем.

Коли Едіп помер, Антігона повернулася до Фів. Її брати посварилися за владу над містом. Етеокл став царем, а Полінік подався в Аргос, просити чужинців повернути йому престол. Сім вождів зібрали військо проти Фів і вирушили в похід.

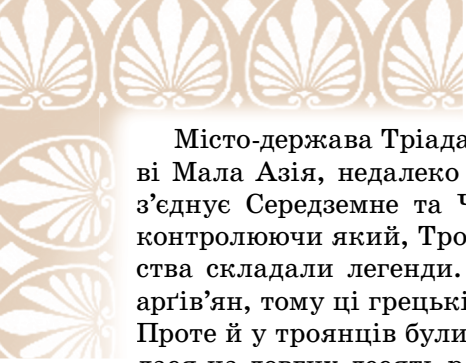
Мури Фів стояли непорушно, тож вожді вирішили, що брати мусять розв'язати свою суперечку у двобої. Полінік та Етеокл загинули від руки один одного, сплативши за гріхи батьків. Фіванці урочисто поховали Етеокла як захисника міста, а Полініка, що зрадив батьківщину заради особистих прагнень, залишили на полі бою.

У Давній Греції залишити людину без поховання вважалося найгіршим знущанням над нею. Тож Антігона, порушивши наказ свого дядька Креонта, який став фіванським правителем, таємно присипала тіло брата землею. За це Креонт наказав її стратити. Цар не спромігся зрозуміти, що влада зобов'язує людину не тільки до твердості й непохитності, але й до милосердя. Так міфи фіванського циклу висвітлюють проблеми моральності, прав особистості, які жодна державна влада не повинна порушувати.

Троянський цикл давньогрецьких міфів поєднує історичну правду з легендами. Він розповідає про події, пов'язані з містом Троєю і Троянською війною, яка відбувалася в XIII ст. до н. е.

Цар Едіп і Сфінкс.
Розпис на посуді. Vст.

Місто-державу Тріада зі столицею Троя розташовувалося на півострові Мала Азія, недалеко від протоки Дарданелли, що разом з Босфором з'єднує Середземне та Чорне моря. Це був важливий торговий шлях, контролюючи який, Троя мала високі прибутки. Про її незліченні багатства складали легенди. Троянці заважали торгівлі ахейців, данайців, аргів'ян, тому ці грецькі племена об'єдналися і почали війну проти Трої. Проте й у троянців були сильні союзники, унаслідок чого війна затягнулася на довгих десять років.

У чому ж убачають причини Троянської війни міфи? Деякі розповідають, що вона спалахнула через прохання богині Геї до Зевса очистити землю від людей, яких стало занадто багато. Інші стверджують, що все почалося з пророцтва. Провісник Прометей попередив Зевса про те, що він не повинен брати за дружину морську богиню Фетиду, адже її син від шлюбу з богом має стати сильнішим за свого батька. Тому Громовержець поквапився одружити Фетиду зі смертним – фессалійським царем Пелеєм.

На весілля Пелея і Фетіди запросили всіх богів, крім богині чвар Еріди. Щоб помститися, Еріда підкинула гостям золоте яблуко з написом «Найвродливіший» (так зване «яблуко розбрату»). Відтак між богинями Афіною, Афродітою і Герою спалахнула суперечка через те, кому з них має належати цей титул. Розсудити красунь випало Парісу – одному із синів троянського царя Пріама. Кожна з богинь умовляла юнака віддати яблуко їй. За це Гера обіцяла йому владу над усією Азією, Афіна – військову славу й перемоги, а Афродіта запропонувала за дружину найвродливішу зі смертних жінок Єлену. Не вагаючись, Паріс віддав яблуко Афродіті. Відтоді Гера й Афіна зненавиділи не тільки Паріса, але й Трою і всіх троянців.

Згодом, скориставшись гостинністю спартанського царя Менелая, Паріс із допомогою Афродіти викрав його дружину Єлену. Це була велика образа для Греції. Майже з усіх областей і міст Еллади зібралося ополчення з двадцяти восьми царів. Очолив греків брат Менелая Агамемнон – наймогутніший із царів, правитель міста Аргос. Поряд з ним стали хоробрий Аякс Теламонід, хитромудрий Одиссей, нестримний Протесилай, запальний Діомед, що кинув виклик самому богу Аресу, та інші воїни. Однак Трою захищали міцні мури й потужна армія, якою керував мудрий Пріам і яку очолював мужній Гектор. Здобути перемогу над містом могла лише одна людина – нащадок Фетіди й Пелея Ахілл.

Колись Фетіда, щоб загартувати сина, купала його у водах підземної річки Стікс. Вона тримала маленького Ахілла за п'яту, тож це було єдине вразливе місце на тілі героя. (Звідси, до речі, і походить відомий вислів «ахіллесова п'ята»). Фетіда знала, що, узявши участь у Троянській війні, Ахілл загине, тому сховала його від людей. Переодягнений у жінку, юнак жив на острові Скірос разом з дочками тамтешнього царя Лікомеда. Отож кмітливий Одиссей вирушив на Скірос. Під виглядом купця він запропонував царівнам придбати гарне вбрання, серед якого приховав зброю. Дівчата мерщій заходилися роздивлятися одяг, а Ахілл викрив себе, відразу схопившись за зброю. Відтак герой разом з другом Патроклом вирушив до Трої.

У міфах ще не простежується літературних характеристик, тобто зображення героїв з властивими їм індивідуальними рисами, які визначають

поведінку, ставлення до інших героїв та життя. І незважаючи на це, у троянському циклі немає двох однакових персонажів. Якості воїнів схожі, але їхні образи унікальні. У кожного з головних героїв є своя рушійна сила, своя пристрасть або свій обов'язок. В Агамемнона це влада, в Ахілла – слава, у Паріса – кохання, у Гектора – честь, у Патрокла – дружба. Ці сили й визначають хід Троянської війни.

Самі боги теж брали участь у воєнних діях: троянцям допомагав срібнолукий Аполлон, грекам – небесна цариця Гера й мудра воїтелька Афіна, громовержець Зевс стежив за битвами з Олімпу й вершив свою непорушну волю.

Український мотив

Україна здавна пов'язана з античною культурою та міфологією. Греки відкрили для себе північні узбережжя Чорного моря в VII ст. до н.е. й заснували на цих землях міста-держави, руїни яких збереглися до наших днів. Найрозвиненішими були Ольвія («Щаслива», на Бузькому лимані), Пантикапей («Рибний шлях», на території сучасної Керчі), Херсонес («Півострів», у межах сучасного Севастополя), Тіра (біля сучасного Білгорода-Дністровського). Як і на батьківщині, колоністи поклонялися олімпійським богам. Величні храми Аполлона стояли в центрі Ольвії та Пантикапея. Жителі грецьких колоній брали участь і в Олімпійських іграх, а в Ольвії влаштовували місцеві спортивні змагання на честь Ахілла – Ахіллеї.

Давні перекази й фантастична реальність поєдналися на острові Зміїному (Одеська область). Згідно з античною легендою, острів підняла з морського дна богиня Фетіда для свого сина. На Зміїному було споруджено храм Ахілла, який відвідували майже всі давньогрецькі мореплавці, що прямували до північно-західних берегів Чорного моря.

У 1971 р. в скіфському кургані Товста Могила в Дніпропетровській області знайдено золоту царську пектораль IV ст. до н.е. За однією з версій, на ній зображено символічну карту Скіфії. Головна частина карти – золоте руно в руках царів Пала й Напа, найімовірніше нащадків легендарного Скіфа. Якщо перевернути пектораль нижнім краєм угору (саме такий вигляд матиме прикраса, якщо її підняти з грудей до очей), на золотому руні можна побачити Кримський півострів, характерні обриси Півдня України, а рука царя, що стоїть навколішках ліворуч, – указує на точку в околиці Мелітополя. Ріг для пиття води праворуч від трикутного виступу вгорі, що позначає Давній Крим, – це Дніпро, або, як називали його елліни, Борисфен. ■

Скіфська пектораль

Перевірте себе

1. Укажіть основні тематичні групи міфів Давньої Греції.
2. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів.
3. Хто з античних героїв вирушив у похід разом з Ясоном? Чому їх назвали аргонавтами? Якою була мета подорожі до Колхіди?
4. Які образи та сюжети пов'язані з фіванським циклом міфів? У чому трагічність долі Едіпа? Чи вдалося йому змінити волю богів? Про яку особливість світосприйняття еллінів це свідчить?
5. Які історичні події відобразилися в міфах троянського циклу? Як пояснюють причини Троянської війни міфи?
6. Як Україна пов'язана з античною культурою та міфологією?

Перед читанням. Читаючи міфи троянського циклу, поміркуйте, якими рисами, притаманними богам, наділені їхні герої.

ПЕРШІ ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ ОБЛОГИ ТРОЇ

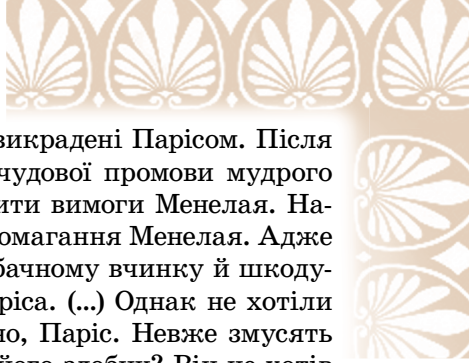
Викладено за різними творами античних письменників

(Скорочено)

Зраділи греки, що скінчено їхнє довге плавання. Та коли наблизилися вони до берегів, то побачили, що їх чекало вже сильне військо троянців під проводом Гектора, могутнього сина старого царя Трої Пріама. Як пристати грекам до берега? Як висадитися? Бачили всі герої, що загине той, хто перший ступить на троянський берег. Довго вагалися греки. Серед них був і герой Протесилай, він прагнув подвигів і готовий був першим зіскочити на берег і почати бій з троянцями. Але не зважувався він тому, що знав провіщення: загинути має той з греків, хто перший торкнеться ногою троянської землі. Знав це провіщення і Одисей. І ось, щоб повести за собою героїв, але самому не загинути, Одисей кинув на берег свій щит і спритно стрибнув на нього з корабля. Протесилай бачив, що Одисей зіскочив на берег, але він не бачив, що скочив Одисей не на троянську землю, а на свій щит. Протесилай вирішив, що один з греків уже ступив перший на троянську землю. Жадоба подвигів охопила Протесилая. Усе забув він: забув про батьківщину й про прекрасну дружину свою, юну Лаодамію. Скочив з корабля на берег Протесилай і з оголеним мечем кинувся на ворогів. Потряс своїм важким списом великий Гектор і на смерть уразив юного Протесилая. Мертвим упав той на берег. Він перший пролив свою кров на троянську землю. Греки дружно кинулися з кораблів на ворога. Закипів кривавий бій, подалися троянці, кинулися тікати й заховалися за неприступними мурами Трої. На другий день було укладено між греками й троянцями перемир'я, щоб підібрати загиблих воїнів і поховати їх.

Поховавши всіх убитих, греки заходилися лаштувати укріплений табір. (...)

Коли табір греків було опоряджено й укріплено, греки послали до Трої царя Менелая і хитромудрого Одисея для перемов з троянцями. (...) Довідавшись про прибуття послів, Пріам скликав народні збори, щоб обговорити домагання Менелая. Прийшли на збори всі троянці та Менелай з Одисеем. Менелай у короткій, сильній промові зажадав, щоб повернули

йому троянці дружину його Єлену й всі скарби, викрадені Парісом. Після Менелая говорив Одисей. Заслухалися троянці чудової промови мудрого царя Ітаки. Він переконував троянців задовольнити вимоги Менелая. Народ троянський ладен був уже погодитися на всі домагання Менелая. Адже й сама прекрасна Єлена розкаялася у своєму необачному вчинку й шкодувала, що покинула дім героя-чоловіка заради Паріса. (...) Однак не хотіли миру з греками сини Пріама, і насамперед, звісно, Паріс. Невже змусять його віддати Єлену? Невже заберуть у нього всю його здобич? Він не хотів скоритися народному рішенню, а його підтримували в цьому брати. (...)

Тут устав троянський провісник Гелен, Пріамів син, і сказав, щоб не боялися троянці війни з греками – боги обіцяють Трої свою допомогу. Повірили троянці Геленові. Вони відмовилися задовольнити домагання Менелая. Посли греків змушені були ні з чим покинути Трою. Тепер мала початися кровопролитна боротьба троянців із греками.

Замкнулися троянці в неприступній Трої; навіть Гектор не насмівся покидати місто. А греки почали облогу. Вони тричі намагалися здобути штурмом Трою, але це їм не вдавалося. Тоді греки почали руйнувати околиці Трої і завойовували всі міста, які були в союзі з Троєю. Греки ходили на них походами суходолом і морем. У всіх цих походах особливо відзначився великий Ахілл. (...)

Чимало горя довелося зазнати троянцям за дев'ять років облоги Трої. Багатьох героїв, що загинули в бою, довелося їм оплакувати. Але найтяжчий, десятий рік, був попереду. Попереду було й найбільше горе – падіння Трої.

Багато перетерпіли й греки за дев'ять років війни. Багато й у них було вбитих. Багато героїв загинуло від руки ворога.

СМЕРТЬ АХІЛЛА

(Скорочено)

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів, Патрокла й Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Кинулися тікати троянці, квапилися заховатись вони за мурами Трої. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його неблаганна доля на вірну загибель. (...)

Він удерся б і в священну Трою, і вона загинула б, коли б не з'явився бог Аполлон. Грізним вигуком спинив він Ахілла. Проте не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богам, що уразить його списом. Неблаганна доля затьмарила Ахілла. Він готовий був напасти навіть на бога. Розгнівався Аполлон, забув він і те, що обіцяв колись, на весіллі Пелея і Фетіди, охороняти Ахілла. Повившись темною хмарою, для всіх незримий, скерував він Парісову стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було уразити великого героя. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він з рани стрілу й упав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що той згубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг убити його ніхто зі смертних. Ще раз зібрався

на силі Ахілл. Грізний, наче лев, що помирає, підвівся він із землі й вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його члени. Дедалі ближче смерть. Поточився Ахілл і сперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

– Горе вам, погинете ви! І після смерті мститимуся вам!

Від цього поклику кинулися тікати троянці. Однак Ахілл слабшав. Залишили його останні сили, і впав він на землю. Загримів на ньому його золотий панцир, і здригнулася земля. Помер Ахілл. Однак й до мертвого не насмілювалися наблизитися троянці. Вони боялися його й мертвого, такий жах навів він їм за життя. Потроху перебороли вони страх, і запеклий бій закипів навколо тіла найбільшого з героїв. Наймогутніші герої греків і троянців узяли участь у цьому бою. Горами нагромадилися трупи навколо Ахілла, а він лежав, нерухомий, величезний, не чуючи вже бою. Пил вихором кружляв, здіймаючись з-під ніг бійців. Кров лилася рікою. Здавалося, ніколи не скінчиться бій. Коли це вдарив грім Зевса, знялася буря й зупинила троянців. Не хотів Зевс, щоб заволоділи троянці тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс Теламонід Ахілла й поніс до кораблів, а його захищав Одиссей, відбиваючи троянців, що наступали. Хмара стріл і списів легіла з лав троянців в Одиссея, проте мужньо стримував він їхній натиск, відступаючи крок за кроком. (...) Дізнавшись, що загинув її улюблений син, Фетіда так невтішно заголосила, що здригнулися всі греки. (...) Багато жертв принесли на честь найбільшого з героїв греки. Усі вони брали участь у похованні, одягнувши розкішні панцири. Коли догоріло вогнище, зібрали кістки Ахілла й поклали їх у золоту урну, яку подарував Фетіді бог Діоніс. У тій урні лежали й кістки Патрокла. В одному склепі поховано було Ахілла, Патрокла й Антілоха, сина Нестора. Високу могилу насипали над ним греки, далеко їй видно було з моря, вона свідчила про велику славу похованих героїв. А після похорону влаштували на честь померлого грища. Дорогоцінні дарунки винесла з моря богиня Фетіда. Вони мали бути нагородою переможцям у грищах. Такі розкішні були ці дари, що самото Ахілла вони захопили б, коли б живий був великий герой.

ПАДІННЯ ТРОЇ

Викладено за поемою Вергілія «Енеїда»

(Скорочено)

Та попри все не могли греки захопити місто. Тоді Одиссей умовив їх діяти хитрощами. Він порадив спорудити такого величезного дерев'яного коня, щоб у ньому могли сховатися наймогутніші герої греків. Усе інше військо мало відплисти від берегів Троади й заховатися за островом Тенедосом. Коли троянці ввезуть коня до міста, уночі вийдуть герої, відчинять браму грекам, які таємно повернуться назад. Одиссей запевняв, що тільки в такий спосіб можна здобути Трою.

Віщий Калхас, якому послав знамення Зевс, також умовляв греків удатися до хитрощів. Нарешті погодилися греки на пропозицію Одиссея. Знаменитий митець Епей зі своїм учнем, з допомогою богині Афін Паллади, спорудив величезного дерев'яного коня. (...) Усе нутро коня заповнили

озброєні воїни. Епей так щільно закрити отвір, яким увійшли герої, що не можна було навіть подумати, що в коневі хтось є. Потім греки спалили всі будівлі у своєму таборі, посідали на кораблі й відпливли у відкрите море.

З високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там діється. Раптом, на превелику радість, побачили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Троаду. (...) Вони були певні, що скінчилася тепер облога, минули всі біди й можна взятися до мирної праці.

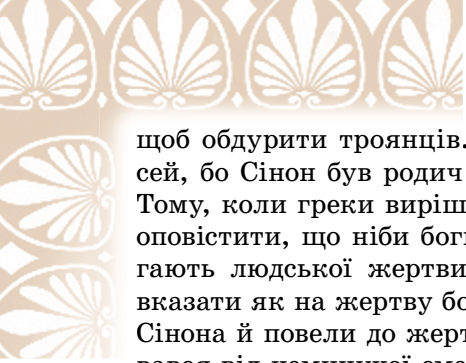
Раптом здивовано спинилися троянці: вони побачили дерев'яного коня. Дивилися вони на нього й не могли зрозуміти, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили кинути коня в море, а інші – везти в місто й поставити на акрополі¹. Почалася суперечка. Тут перед суперечниками з'явився жрець бога Аполлона, Лаокоон. Він заходився палко вмовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі сховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість, вигадана Одисеєм. (...) Хай там як, а Лаокоон побоювався греків, навіть якби вони приносили дарунки Трої. Схопив величезний спис Лаокоон і кинув ним у коня. Здрігнувся кінь від удару, і глухо забряжчала всередині його зброя. Та затьмарили боги розум троянців, – вони таки ухвалили везти коня в місто. Мало здійснитися веління долі. (...)

Коли троянці стояли навколо коня, дедалі тісніше обступаючи його, раптом почувся голосний крик. Це пастухи вели зв'язаного полоненого. Він добровільно віддався їм до рук. Цей полонений був грек Сінон. (...) Розповів їм Сінон вигадану історію, яку придумав для нього Одисей,

Дж. Д. Тьєполо. Вхід троянського коня в Трою. Бл. 1760 р.

¹Акрóполь – укріплена центральна частина давньогрецьких міст, зазвичай розташована на горі.

щоб обдурити троянців. Сінон розповів, як задумав згубити його Одисей, бо Сінон був родич того Паламеда, якого так ненавидів цар Ітаки. Тому, коли греки вирішили припинити облогу, Одисей умовив Калхаса оповістити, що ніби боги за щасливе повернення на батьківщину вимагають людської жертви. Довго вдавав Калхас, що вагається, на кого вказати як на жертву богам, і нарешті вказав на Сінона. Зв'язали греки Сінона й повели до жертovníка. Однак Сінон розірвав мотузки й урятувався від неминучої смерті втечею. Довго переховувався в густих заростях очерету Сінон, вичікуючи відплиття греків на батьківщину. Коли ж вони відплили, вийшов він зі свого сховища й добровільно віддався в руки пастухів. Повірили троянці хитрому грекові. (...) Добре зіграв він роль, яку доручив йому Одисей.

Ще дужче переконало троянців у тому, що Сінон говорив правду, велике чудо, послане Афіною Палладою. На морі з'явилися два дивовижних змії. Швидко пливли вони до берега, звиваючись численними кільцями на хвилях моря. Високо здіймалися червоні, мов кров, гребені на їхніх головах. Очі їм блискали полум'ям. Виповзли змії на берег (...), кинулися на двох синів Лаокоона й обвилися навколо них. Поквапився на допомогу синам Лаокоон, але і його обвили змії. Своїми гострими зубами краяли вони тіла Лаокоона і його двох синів. Силкується зірвати із себе зміїв нещасний і визволити від них дітей своїх, та марно. Отрута проходить глибше й глибше в тіло. Члени зводить корчами. Страждання Лаокоона й синів його жахливі. Голосно скрикнув Лаокоон, відчуваючи наближення смерті. Так загинув Лаокоон, бачачи жахливу смерть своїх ні в чому не винних синів, загинув тому, що хотів, усупереч волі богів, урятувати рідну землю. А змії, зробивши свою жахливу справу, поповзли геть і зникли під щитом статуї Афіни Паллади.

Загибель Лаокоона остаточно переконала троянців, що вони повинні ввезти дерев'яного коня до міста. Розібрали вони частину міського муру, бо величезного коня не можна було провезти через браму, і з тріумфом, співами й музикою потягли коня канатами до міста. Чотири рази зупинявся, ударяючись об мур, кінь, коли тягли його через пролом, і грізно гриміла в ньому від поштовхів зброя греків, але не чули цього троянці. (...)

У глибокій мовчанці сиділи в коні воїни, пильно прислухаючись до кожного звуку, який долинав іззовні. (...) Чули герої тріумфування троянців і шум веселих бенкетів, що справляли по всій Трої з нагоди завершення облоги. Нарешті настала ніч. Усе замовкло. Троя поринула в глибокий сон. Біля дерев'яного коня почувся голос Сінона – він дав знати воїнам, що тепер можуть вони вийти.

Сінон устиг уже розпалити й велике вогнище біля брами Трої. Це був знак грекам, які заховався за Тенедосом, щоб поквапилися вони до Трої. Обережно, намагаючись не робити шуму зброєю, повиходили з коня герої... (...) Розсипалися по заснулих вулицях Трої воїни. Запалали будинки, кривавою загравою освітлюючи гинучу Трою. На допомогу воїнам з'явилися й інші греки. Через пролом удерлися вони в Трою. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися хто чим міг. Вони кидали в греків горілі колоди, столи, начиння, билися рожнами, на яких

щойно смажили м'ясо для бенкету. Нікого не милували греки. Із зойками бігали вулицями Трої жінки й діти. Нарешті підступили греки до палацу Пріама, захищеного муром з баштами. З мужністю відчаю захищалися троянці. Вони перекинули на греків цілу башту. Іще запекліше пішли на штурм греки. (...)

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який виніс на руках із Трої свого старого батька Анхіза й маленького сина Асканія. (...)

Ще довго палала Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибель великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. По стовпах диму й величезній заграві вночі дізналися навколишні народи, що впала Троя, яка довго була наймогутнішим містом в Азії.

Переказ М. Куна

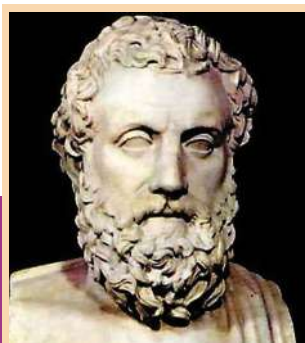
Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть прочитані міфи, спираючись на подані запитання.
 - Чому грецькі воїни не наважувалися ступити на троянську землю? Хто з героїв потрапив під дію трагічного пророцтва?
 - Чому мирні переговори з троянцями не дали результатів?
 - Як і чому загинув Ахілл? Як воїни й боги вшанували смерть героя?
 - Яку хитрість вигадав Одиссей, щоб завоювати Трою?
 - Чому троянці повірили Сінону?
 - Про що попереджав троянців Лаокоон? Яка доля спіткала жерця та його синів?
 - Як греки розорили Трою?
2. Хто з героїв уславився, воюючи на боці греків? Доведіть, що герої троянського циклу міфів утілюють давньогрецький ідеал воїна.
3. Хто і як намагався врятувати Трою? Порівняйте ставлення до війни греків і троянців.
4. Які особливості життя давніх греків відбилися у вчинках і переживаннях героїв троянського циклу? Обґрунтуйте відповідь за текстом.
5. Схарактеризуйте поведінку Ахілла, висловіть особисте ставлення до нього. Що спільного в Ахілла з Гераклом і чим ці герої відрізняються один від одного?
6. Які вчинки Одиссея сприяли перемозі над Троєю? Які грані народного характеру уособлює Одиссей?
7. Які з описів подій Троянської війни побудовано на гіперболізації подій та образів?
8. **Робота в парах.** Скориставшись міфологічним словником, з'ясуйте, які боги вплинули на перебіг Троянської війни. Назвіть людські якості, притаманні кожному з них.
9. **Подискутуймо!** Чи можуть смертні, за уявленнями давніх греків, протистояти волі богів? Наведіть приклади покірності фатуму в міфах троянського циклу.
10. Поясніть значення крилатих висловів з троянського циклу міфів: «*троянський кінь*», «*яблуко розбрату*», «*ахіллесова п'ята*». Які епізоди давніх оповідей розкривають їхній зміст?
11. **Філологічний майстер-клас.** Який епізод з прочитаних міфів ви обрали б для втілення в пам'ятнику герою Троянської війни? Створіть словесний пам'ятник міфологічному герою, який викликав інтерес.

РОЗДІЛ 3

БЕЗСМЕРТНА СПАДЩИНА ГОМЕРА

Літературна розминка. Розкрийте гуманістичний зміст міфів троянського циклу.

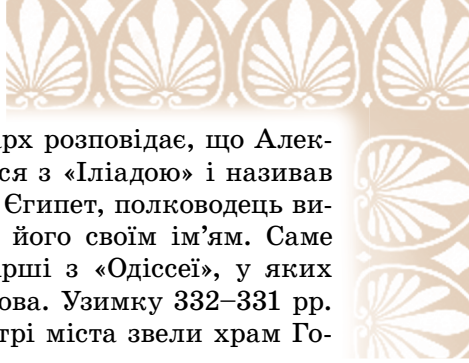
Гомер
(бл. VIII ст.
до н. е.)

Український філософ XVIII ст. Г. Сковорода назвав Гомера першим пророком давніх греків. Нині достовірних, підтверджених історичних даних про особистість поета та його життєвий шлях немає. Не було таких відомостей і в давнину. За доби античності існувало дев'ять біографій Гомера, і всі вони ґрунтувалися на легендах, що зображували його сином бога, сліпим мандрівним співцем, який заробляв на хліб виконанням своїх поем. Роки життя поета невідомі. На думку античного історика Геродота, це було IX ст. до н. е. Сучасні вчені називають орієнтовно VIII або VII ст. до н. е. Немає точних відомостей і про місце народження Гомера. Уважають, що жив він у Йонії. Легенда свідчить, що аж сім міст: Афіни, Родос, Смірна, Колофон, Аргос, Саламін та Хіос – змагалися за честь називатися батьківщиною

митця. Із життєпису Гомера відомий епізод його творчого поєдинку з Гесіодом на острові Евбей. Поети читали свої найкращі твори, і суддя віддав перемогу Гесіоду, оскільки той оспівував мирне життя і працю хліборобів, однак публіка більше симпатизувала Гомеру. Сьогодні в Греції місця, що нібито пов'язані з ім'ям Гомера, вельми шанують. У Смірні – це печера, де він складав вірші, на острові Хіос – скеля, де співав, дослухаючись до прибою...

За традицією Гомера уявляють позбавленим зору (його ім'я, власне, й означає «сліпий»). Проте під час розкопок грецького міста Геркуланума знайдено мармурове погруддя поета, датоване IV ст. до н. е. Тонкі риси обличчя, зведені брови, глибокі зморшки на переніссі й чолі, ледь розтулений рот і широко відкриті зрячі очі – ось портрет великого співця античності. Стародавні монети з острова Хіос теж зображують митця без жодних ознак сліпоты.

Чому ж так поширилася думка про те, що Гомер був незрячим? Виявляється, образ «великого сліпого» виник в Александрії, знаменитому місті, яке заснував Александр Македонський. Тамтешні філософи вважали, що поет, наділений пророчим даром, не може мати вигляду звичайного смертного. До того ж у поемі «Одіссея» Гомер зобразив сліпого співця Демодока, якого згодом почали ототожнювати з ним самим. Відтак поета зображують незрячим.

Давньогрецький історик і письменник Плутарх розповідає, що Александр під час усіх воєнних походів не розлучався з «Іліадою» і називав її своєю найбільшою коштовністю. Завоювавши Єгипет, полководець вирішив побудувати там велике місто й назвати його своїм ім'ям. Саме тоді уві сні йому з'явився Гомер і прочитав вірші з «Одіссеї», у яких описав Форос і географічні переваги цього острова. Узимку 332–331 рр. до н. е. там було засновано Александрію. У центрі міста звали храм Гомера, а самого поета піднесли до рангу богів.

Отже, наука не має достеменних відомостей про Гомера й навіть не може стверджувати, що він насправді існував. Тому поряд з античною традицією, що приписує йому «Іліаду» й «Одіссею», побутують інші версії. За однією з них, чоловіка на ім'я Гомер ніколи не було, а «його» поеми – результат народної творчості. За іншою версією, Гомер існував, але був лише одним з авторів поем (поряд з іншими співцями). За третьою – він був рапсодом, який зібрав, скомпонував та обробив створені до нього пісні або частину з них. У наш час завдяки комп'ютерним дослідженням доведено, що поема «Іліада» – твір одного автора, а не зібрання поетичних переказів. Доведено також, що «Одіссею» написано на тридцять-сорок років пізніше за «Іліаду». Ці дослідження стали ще одним доказом існування давньогрецького співця, однак «гомерівське питання», яке дискутується вже кілька століть, і досі залишається невирішеним. Отож сьогодні чи не наймудрішою відповіддю на нього варто вважати твердження про те, що легендарний сліпий співець уособлює поетичного генія Еллади.

Поеми «Іліада» й «Одіссея» виникли не пізніше VIII ст. до н. е. й записані два століття по тому. «Іліаду» присвячено подіям останнього, десятого, року Троянської війни (назва твору походить від другої назви Трої – Іліон). У ній зображено картини військового життя, битви й подвиги славетних героїв Еллади. Поема «Одіссея» оповідає про багаторічне повернення героя Троянської війни Одиссея додому, протягом якого він переживає безліч захопливих і небезпечних пригод. Їх докладний опис і становить основний зміст твору.

Науковці поділили «Іліаду» на двадцять чотири пісні (за кількістю букв грецького алфавіту) та на п'ятнадцять тисяч шістсот дев'яносто три рядки. У поемі ідеться лише про один епізод десятого року Троянської війни – останні п'ятдесят днів облоги Трої.

Розпочинається твір сваркою Ахілла із царем Агамемноном. За наказом Зевса, Агамемнон мусить повернути свою полонянку Хрісеїду її батькові Хрісу – жерцю Аполлона. Цар виконує волю Громовержця, але замість Хрісеїди забирає полонянку Ахілла. Ображений герой відмовляється брати участь у війні й звертається по допомогу до своєї матері, богині Фетіди, яка вмовляє Зевса помститися грекам за сина.

Утративши найсильнішого й найхоробрішого воїна, ахейці зазнають серйозних поразок: отримують поранення Агамемнон, Одиссей і Діомед, троянці підступають до грецьких кораблів. У шістнадцятій пісні друг Ахілла Патрокл бере його зброю і стає на герць із ватажком троянців Гектором. Поєдинок закінчується для Патрокла трагічно.

У вісімнадцятій пісні йдеться про те, як бог Гефест виготовляє нову зброю для Ахілла, а в дев'ятнадцятій – про примирення Ахілла й Агамемнона: смерть друга змусила Ахілла повернутися на поле бою, забувши особисту образу. У двадцятій пісні змальовано битву на березі Скамандра, у якій активну участь беруть самі боги. Від руки Ахілла гине сила-силенна троянців і головний захисник Трої Гектор. Згодом до Ахілла приходить батько Гектора – цар Пріам. Він благає віддати йому тіло сина. Зворушений батьківським горем, Ахілл погоджується. Останні, двадцять третя і двадцять четверта, пісні поеми оповідають про похорон Патрокла та Гектора.

Консультація філолога

Поему Гомера справедливо визнано сюжетно досконалою і завершеною. Автор свідомо домагався *симетричності композиції твору*. Перша пісня містить зав'язку («Гнів Ахілла»), а остання – розв'язку («Повернення тіла Гектора»).

Дія поеми охоплює приблизно п'ятдесят днів, але майже сорок з них заповнені подіями, про які автор тільки згадує. Дев'ять днів лютує моровиця в грецькому таборі, на дванадцятий день після сварки вождів боги повертаються на Олімп і Фетіда звертається до Зевса. Тільки на дванадцятий день після загибелі Гектора Пріам вирушає до табору Ахілла по тіло сина, після чого троянці ще дев'ять днів оплакують загиблого й готуються до його поховання. Отже, основне ядро оповіді симетрично обрамлене рівною кількістю днів: $9 + 12 = 12 + 9$.

Увиразнює симетричність і прийом *подвоєння мотивів*. Так, симетрично розташовані в поемі поєдинки Менелая з Парісом, два побачення Ахілла з Фетідою, два поєдинки Гектора з Аяксом і Ахіллом, утручання Гери та інші епізоди.

Ще одна з найважливіших композиційних особливостей «Іліади» – так звана *часова несумісність*. Вона полягає в тому, що розповідь ніколи не повертається до вихідної точки й розгортається лінійно. Тому паралельних дій, які одночасно відбуваються в часі й просторі, у Гомера немає, їх зображено як послідовні, іноді одна з них лише згадується або навіть замовчується. Цим науковці пояснюють деякі уявні суперечності в тексті поеми.

Змальовуючи героїв «Іліади», Гомер застосовує *принцип індивідуалізації*: виділяє якусь одну рису характеру. Причому характеризують героїв їхні власні дії та промови або ж інші герої, тимчасом як авторська характеристика майже відсутня. ■

Головний герой «Іліади» Ахілл безстрашний і мужній, але Гомер наголошує іншу рису його вдачі – схильність до гніву. Двічі в поемі Ахілла поймає нестримна злість: спочатку він розлючений через вчинок Агамемнона, що зганьбив його перед усім народом, потім – через загибель Патрокла. Прагнучи помститися за смерть друга, Ахілл стає кровожерливим і жорстоким. Убивши Гектора, він оскверняє його тіло. Однак дія поеми має передати душевну трагедію героя, його шлях від згубного гніву до душевного очищення і людяності. Тож коли жага помсти зга-

сає, Ахілл постає великодушним і співчутливим. Він повертає Пріамові тіло Гектора й гірко ридає разом зі згорьованим батьком. Відтак серце героя огортає довгоочікуваний спокій.

Ахілл – відчайдушний, безжалісний воїн і водночас – вірний, турботливий друг. Загибель Патрокла не лише збурює душу героя, а й ставить його на межу життя і смерті.

Ахілл знає, що над ним тяжіє фатум: повернутися додому й дожити до старості або залишитися біля стін Трої і загинути, уславившись у війнах. Спочатку герой спирається не на внутрішній вибір. Він продовжує воювати заради безсмертної слави, тому коли Агамемнон принижує його гідність, тобто позбавляє цієї слави, відмовляється від участі у війні. Однак після втрати Патрокла відбувається переоцінка цінностей. Честь Ахілла відновлено тим, що ахейців спіткають «ганебні лиха». Та яка в тім радість, коли поряд немає друга? Тож надалі вірність кодексу воїна, жага визнання поступаються місцем відповідальності перед близькою людиною, вдячності за дружбу. Герой вирішує мститися за Патрокла, але вже через прості людські почуття. Ба більше, Ахілл проклинає ворожнечу й гнів, які змушують людину шаленіти.

Ватажок троянців *Гектор* постає в поемі воїном-захисником, який щиро вболіває за батьківщину. Честь для Гектора – не лише героїчні подвиги заради слави, а й важка ноша відповідальності за долю співгромадян.

Так само як і Ахілл, троянський герой змушений обирати між життям і смертю на полі битви, але вибір його ґрунтується на інших міркуваннях і почуттях. Гектор – непохитний воїн, що дотримується кодексу честі, і водночас – турботливий чоловік, ніжний батько. Сцена прощання героя з коханою, яка просить його не приймати відкритого бою, щоб зберегти власне життя, пройнята невимовним сумом. Однак внутрішні переживання і любов до близьких лише зміцнюють Гектора. Обираючи бій, він не відмовляється від сім'ї. Навпаки, безпеку рідних герой ототожнює з безпекою всіх жителів міста. У своєму сині він бачить і власне майбутнє, і майбутнє Трої.

Гектору притаманні звичайні людські почуття. Опинившись віч-на-віч із розлюченим Ахіллом, він лякається, потім намагається домовитися з ворогом про те, щоб тіло загиблого переможець віддав для поховання близьким. Та коли засліплений гнівом Ахілл знущається з його пропозиції, Гектор позбувається страху й невпевненості. Утративши списи й розуміючи, що доведеться загинути, троянець відчайдушно нападає на ворога з мечем, являючи приклад героїчного життя і славної смерті.

Людяність героїв «Іліади», протиставлена жорстокості світу ворожнечі, несправедливості й утрат, змушує співчувати їм, пере-

А. Лосенко. Прощання Гектора з Андромахою. 1773 р. Фрагмент

йматися їхніми долями. Арістотель уважав, що завдяки саме таким відчуттям читач або глядач може пережити *катарсис*.

Літературознавча довідка

Катарсис – душевна розрядка, очищення, яке відчуває читач або глядач, співпереживаючи з героями художнього твору.

Термін «катарсис», який Арістотель увів у праці «Поетика», пов'язаний з ученням про трагедію. На переконання філософа, трагедія викликає гнів, страх, співчуття, змушує глядача хвилюватися, у такий спосіб виховуючи, очищуючи його душу.

Давньогрецька поезія звучала інакше, ніж сучасна європейська, була солодкозвучною, мелодійною і майже завжди супроводжувалася музикою. Повільна епічна плинність оповіді в «Іліаді» зумовлена особливостями античного віршування. Давньогрецька мова й латина вирізняються наявністю довгих і коротких голосних звуків. Тому в основі античного віршування – чергування коротких і довгих складів, які з'єднано в стопи, що нагадують поєднання нот у музичному такті. Повторення таких стоп утворює віршовий рядок і визначає його внутрішній ритм. Українська мова передає давньогрецьку поезію своїми засобами: чергуванням наголошених і ненаголошених складів. Зауважмо, що поняття стопи збереглося і в нашій класичній системі віршування як умовне позначення одиниці, повторення якої створює ритм вірша (хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест тощо). Найпоширенішим віршовим розміром античної поезії був *гекзаметр*. Саме ним складено «Іліаду».

Літературознавча довідка

Гекзаметр – віршовий розмір в античній поезії, шестистопний дактиль із цезурою (паузою) в середині віршового рядка (– ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪), остання стопа завжди двоскладова (хорей).

«Героїчний розмір (гекзаметр) найбільше відповідає епічному викладу, адже з усіх розмірів він найспокійніший, найповажніший, найприродніше поєднується з діалектизмами та метафорами. Саме цим епос вирізняється з-поміж інших видів поезії», – зазначав Арістотель у «Поетиці».

Консультація філолога

Так званий *епічний простір* «Іліади» утворюють повтори, епітети, порівняння, започатковані в пісенній стадії розвитку епосу. Боги, люди, речі – усе має епітети: для зображення Ахілла, наприклад, їх використано сорок шість. Зауважмо, що Гомер зазвичай застосовує

складні епітети: Зевс – «хмарогонитель», Гера – «волоока», спис – «довготінний», море – «багатозумне» тощо. Гомерівські епітети – усталені поетичні формули: Ахілл «прудконогий» навіть під час відпочинку, а Гектор «шоломосяйний» і тоді, коли тікає від ворога.

Ще один художній засіб опису епічних подій – складні порівняння, найчастіше з природою. Так, розповідаючи про нестримність Ахілла перед боєм з Гектором, Гомер використовує порівняння із соколом, який попід хмарами гонить сполохану горлицю.

В «Іліаді» багато повторів. Дублюються не лише епітети, а й описи бою, бенкету, навіть промови. Підраховано, що в «Іліаді» й «Одіссеї» кількість віршів, які повторюються повністю чи з незначними відхиленнями, сягає дев'яти тисяч двохсот п'ятдесяти трьох, тобто третини твору.

Уживає Гомер і так звані крилаті слова. Автор пояснює таку назву тим, що з вуст поета-співця вони ніби летять до слухача. Згодом крилатими словами (висловами) почали називати висловлювання видатних людей, назви історичних і міфологічних подій, що набули переносного значення, цитати з відомих літературних творів тощо. Наприклад, у поемі «Іліада» такими є, зокрема, слова троянського героя Сарпедона, звернені до друга перед битвою: *«Отже, вперед! Чи ми комусь славу здобудем, чи нам він!»* А відомий вислів *«гомеричний сміх»*, який означає нестримний, гучний регіт, виник з опису сміху богів. ■

А. Монтічеллі.
Щит Ахілла. 1820 р.

Український мотив

Переклад поем Гомера вимагає високої поетичної майстерності. Одним з перших за цю роботу взявся *Олександр Навроцький* – член Кирило-Мефодіївського братства. У 1860–1870-х роках Навроцький виконав повний переклад «Іліади», який, проте, не було видано. *Степан Руданський*, здійснивши повний віршований переклад «Іліади», намагався наблизити давньогрецький епос до української народнопісенної традиції. Уривки з «Іліади» та «Одіссеї» перекладав *Франко*. Над перекладами Гомера працювали *Пантелеймон Куліш*, *Олександр Потебня*, *Леся Українка*, *Петро Ніщинський*.

Значною подією українського культурного життя став повний переклад «Іліади» та «Одіссеї» *Бориса Тена*, зроблений гекзаметром. Цей переклад визнано найдосконалішим і художньо неперевершеним. ■

Перевірте себе

1. Які легенди й перекази про життя Гомера існували за доби античності? Яким постає легендарний поет у цих оповідях?
2. У чому полягає «гомерівське питання»? Наведіть аргументи «за» і «проти» існування Гомера.
3. Що стало міфологічним підґрунтям сюжету поеми «Іліада»?
4. Схарактеризуйте композицію «Іліади».
5. У чому полягають особливості зображення героїв у поемі?
6. Що таке гекзаметр? Яку роль він відіграє у створенні епічного простору поеми Гомера?
7. Дайте визначення поняття «катарсис». Поясніть його походження.
8. Які ознаки героїчного епосу притаманні «Іліаді»?
9. Хто з українських митців перекладав «Іліаду» та «Одіссею»?

Перед читанням. Читаючи уривки з поеми «Іліада», визначте епізоди, які могли справити на давніх греків виховний вплив.

ІЛІАДА

(Уривки)

З пісні двадцять другої

Убивство Гектора

- (...) Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
140 Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клетотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор, тікаючи, дужими рухав коліньми. (...) Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, – не бик-бо жертковний, не шкура бичача
160 Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, –
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней. (...) 165
Так вони тричі обігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове. (...) А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
190 Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда¹ не міг прудкононогого й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб дарданської² брами добігти
195 І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.

¹Пелід (або Пелеон) – син Пелея.

²Дарданами називали троянців, міфічним родоначальником яких був Дардан.

- Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа –
200 Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, –
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер¹ ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востанне йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
205 Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
210 Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті –
Гектора, коней баских упокірника, й другий – Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, – Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афїна,
215 Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилитись,
220 Не допоможе і Феб дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав у Зевса в ногах, у егідодержавного батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда² й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афїна, і радо Ахілл їй скорився.
225 От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба³ прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
230 Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімося, заждім його й будемо вдвох боронитись!» (...)
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
250 «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз – дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе – здолаю чи смертю загину.
Але звернімося до вічних богів: вони кращими будуть
255 Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.

¹Кéри – утілення смерті, крилаті жіночі духи.

²Пріамід – син Пріама.

³Дейфоб – брат Гектора.

- Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».
- 260 Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не була між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, –
- 265 Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
- 270 Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афінa
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувся і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
- 275 Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афінa
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
- 280 Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
- 285 Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа
- 290 Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
- 295 Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афінa! (...)
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
- 305 Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важенний, що при стегні його дужим був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари

- 310 Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, –
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
- 315 Міддю окутий шолом, розвіталась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
- 320 Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,
- 325 Горло біліло, – найшвидше душі там сягає загибель, –
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжню шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
- 330 В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, – невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався –
- 335 Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
- 340 Магимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
- 345 «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних. (...)»
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
- 350 Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, – і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, –
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
- 355 Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
- 360 Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».

- Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
 Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
 З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
 А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
- 365 «Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
 Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!» (...)
 Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
 Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
 «Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
 Нині, коли мені вічні богове дали подолати
- 380 Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
 Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
 Що у троян тих на думці і що вони мають робити –
 Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
 Чи залишаться й твердо стоять, хоч його вже й немає. (...)
 Слави сягли ми великої – Гектор поліг богосвітлий,
 Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»
- 395 Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
 Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
 В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
 До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
 На колісницю зійшов, славному зброю убитого взявши,
- 400 Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
 Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
 Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
 В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
 Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
- 405 Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
 Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
 Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
 Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
 Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
- 410 Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
 Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала. (...)

*Ф. фон Мач. Ахілл на колісниці
 тягне тіло Гектора. 1892 р.*

*О. Іванов. Пріам просить
 у Ахілла тіло Гектора. 1824 р.*

З пісні двадцять четвертої

Викуп Гекторового тіла

- (...) На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
470 І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю. (...)
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
- 480 Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
- 485 Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
- 490 Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось. (...)
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
- 505 Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, –
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, – той Гектора-мужезвитяжця,
- 510 Плакав невітшно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклom
Тяжко журився, – і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
- 515 З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти! (...)
- 550 Не допоможе нічого печаль за сином убитим, –
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
- 555 Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість

Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».

Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
560 «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, – від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, –
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.

565 З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити – ні від сторожі б не міг він схватись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвиліюй уже більше моє ти печалями серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
570 Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».

Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався... (...)
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон¹, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари² поклавши,
590 З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, – не нікчемний він дав мені викуп за нього.

595 Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».

Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, –
600 Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш... (...)

655 Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».

В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
660 «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі

665 І поховать на десятій та справити тризну для люду.
На одинадцятий – пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятий – бій відновити, якщо вже так треба».

Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:

¹Хітoн – лляний або вовняний одяг у давніх греків, що нагадував сорочку (переважно без рукавів), підперезану поясом з напуском.

²Мáри – ноші для перенесення мерців.

«Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
670 Я припиняю війну на час, що його зажадав ти». (...)

Переклад Бориса Тена

Запитання і завдання до прочитаного

1. Що змусило Ахілла вступити в бій з Гектором? Як Гектор прийняв вирок долі?
2. Чому Ахілл не погодився в разі своєї перемоги повернути тіло Гектора троянцям?
3. Які риси характеру виявили Ахілл і Гектор під час двобою? Якої думки воїни один про одного?
4. Чому Ахілл учинив наругу над тілом загиблого ворога? Визначте позицію автора щодо цього вчинку героя. Висловіть власну позицію із цього приводу.
5. Яку роль відіграють боги в житті героїв «Іліади»? Як герої сприймають божественну волю?
6. Чому Пріам прийшов до Ахілла? Чому так важливо для нього було забрати синове тіло?
7. Як батько Гектора поведився з Ахіллом? Як ви гадаєте, що допомогло Пріамові розчулити серце ворога?
8. Як Ахілл відреагував на Пріамові слова? Що ще вплинуло на його рішення?
9. Складіть порівняльну характеристику Ахілла та Гектора.
10. З'ясуйте, у чому виявляється міфологізм та історизм поеми «Іліада».
11. **Подискутуймо!** Чому Ахілл і Гектор тричі обігли Трою? Чому Гектор тікає від Ахілла? Чи можна назвати могутнього троянца боягузом?
12. Як ви гадаєте, чи правий був Гектор, дорікаючи Ахіллові за його «залізне серце»? Поясніть свою відповідь.
13. **Робота в парах.** Виконайте одне із запропонованих завдань.
 - Знайдіть епітети, використані автором щодо Зевса, Афіни, Аполлона, Ахілла, Гектора. Які порівняння вжито в уривках з «Іліади», що ви прочитали? Випишіть ці художні засоби в зошит і проаналізуйте їхнє значення у творі.
 - Випишіть три-чотири вірші з поеми. Підрахуйте кількість наголошених і ненаголошених складів у кожному рядку. Складіть схему віршового розміру, яким написано твір. Яку роль відіграє гекзаметр у створенні епічного простору поеми?

РОЗДІЛ 4

АНТИЧНА МУЗИКА СЕРЦЯ

Літературна розминка. Пригадайте визначення лірики як літературного роду. Чим лірика відрізняється від епосу?

У розвитку давньогрецької літератури існує закономірність: певні історичні періоди відзначаються пануванням тих чи тих жанрів. Найдавніший

період, як ви вже знаєте, був часом героїчного епосу. Однак змінювався суспільний устрій, розвивалася економіка, посилювалася роль колоній, розширювалася торгівля. Сталися зміни й у художній царині – тепер більше за оповіді про героїчні події митців почали цікавити почуття окремої особистості, її світосприйняття. Так у VII–IV ст. до н. е. епічну поезію заступила поезія лірична. Сучасний термін «лірика» пов'язаний з назвою струнного музичного інструмента, під який у давнину виконували віршовані твори невеликого обсягу. Самі ж еллини на позначення поезії використовували слово «меліка» (від грец. *пісня*).

Давньогрецька лірика була своєрідним художнім поєднанням слова й музики. Тому найчастіше поет був і автором тексту, і композитором. Зародження поетичного мистецтва Еллади відображено в міфах. Легендарний співець Орфей майстерною грою на лірі міг утихомирювати гнів людей, приручати тварин, оживляти предмети. Під час подорожі до Колхіди його спів допомагав Ясону й аргонавтам у скрутних ситуаціях. А спустившись у царство мертвих, щоб визволити кохану дружину, Орфей зачарував своїм мистецтвом самого Аїда. Міфи зберегли для нас також історію поета Аріона. Він прибув до двору одного із семи мудреців, щоб навчити жителів Коринфа священних пісень на честь Діоніса. Аріона відпустили на батьківщину, щедро нагородивши. Однак жадібні матроси вирішили викинути поета в море. Перед смертю Аріон заспівав, і сталося диво: з морських вод з'явився дельфін, який урятував його. Таку силу, на думку давніх греків, мала справжня поезія.

До нашого часу дійшло небагато ліричних віршів античної доби, але й за ними можна скласти уявлення про різноманіття тем і віршових розмірів давньогрецької поезії. Умовно лірику Еллади поділяють на два основних різновиди: пісенну, призначену для виконання в супроводі музичних інструментів, та декламаційну.

Пісенна лірика була хоровою і сольною. До хорових пісень належали насамперед гімни, присвячені богам. Ці твори мали усталену будову, зокрема, завжди розпочиналися зверненням, що містило певні епітети – визначальні характеристики небожителя. Наприклад, Аполлона називали «золотоволосим і срібнолуким», Афіну – «синьоокою і далекозорою» тощо. Теми хорових пісень стосувалися і земного життя. Скажімо, на весіллях наречених віншували гіменеями (від імені бога Гіменея – покровителя шлюбу). Надзвичайно поширеними й різноманітними були пісні «на випадок», які також виконували сольо: на честь переможців співали оди, під час військових походів – ембагерії, бенкетуючи – сколії.

Декламаційними видами лірики є елегія і ямб, що поступово втратили зв'язок з музичним акомпанементом та перетворилися на суто літературні жанри.

У визначенні сучасних літературознавців *елегія* – це жанр лірики сумного характеру. У Давній Греції так спочатку називали голосіння за померлим, а згодом – поезії будь-якої тематики (любовної, політичної, філософської), складені двовіршами певної форми. Елегійний двовірш (дистих) – це строфа, у якій перший вірш гекзаметр, а другий – *пентаметр* (грец. *п'ятистопник*). Перший вірш описував події, другий – розповідав про пов'язані з ними почуття.

Літературознавча довідка

Елегія – ліричний жанр, що у вільній віршовій формі передає почуття, роздуми над складними проблемами життя. У давньогрецькій поезії елегією називали вірш (двовірш), який складався з гекзаметра й пентаметра.

Пентаметр – в античному віршуванні дактилічний вірш, утворений подвоєнням першого піввірша гекзаметра: – ∪ – ∪ – || – ∪ – ∪ –. Піввірші розмежовані цезурою.

Самостійної ролі в античній поезії пентаметр не набув і використовувався в попарному поєднанні з гекзаметром.

Водночас із елегією виникла й інша лірична форма – *ямб*. Цим терміном позначали стопу з двох складів – короткого та довгого: ∪ –. Такі ланцюжки могли бути довшими й коротшими. Саме слово «ямб» пов'язували з міфом про богиню Деметру. Коли вона тужила через те, що Аїд викрав її дочку Персефону, лишень грубуваті жарти служниці Ямби змусили невтішну матір усміхнутися. Елліни вважали, що ямб якнайкраще передає розмовну мову, тому він мав неабияку популярність. Цим розміром складали пустотливі вірші (ямби), жарти, а також усі діалоги в трагедіях і комедіях.

Найвідомішим автором елегій у Давній Греції був Тіртеї, а пісенної лірики – Сапфо.

Перевірте себе

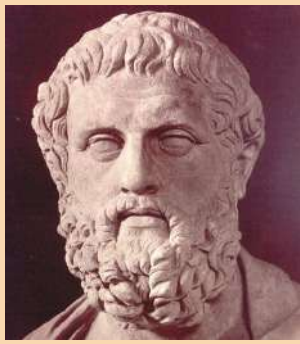
1. Означте особливості розвитку лірики за доби античності.
2. Назвіть і схарактеризуйте різновиди давньогрецької лірики.
3. Що свідчить про різноманітність пісенної лірики еллінів?
4. Що таке елегія та ямб? Назвіть характерні ознаки цих жанрів.
5. Чим відрізняються античне й сучасне розуміння терміна «елегія»?

РОЗДІЛ 5

АНТИЧНИЙ ІДЕАЛ ГРОМАДЯНИНА І ВОЇНА

Літературна розминка. Пригадайте, у яких міфологічних і літературних образах утілювався героїчний ідеал Еллади.

Свого часу розвиток античного суспільства визначали міста-держави Афіни й Спарта. І якщо Афіни стали визнаним центром культури, то Спарта дала світові низку важливих понять, як-от: «лаконічність», «дисципліна», «ідеальна держава», «військова солідарність», а також виховала чимало талановитих правителів і полководців, які щиро переймалися долею батьківщини.

Тіртеій
(VII ст.
до н. е.)

Та чи ж можуть не надихати поетів подвиги воїнів, які не відступили під натиском численних супротивників і героїчно загинули, піднімаючи співвітчизників на боротьбу за свободу? Хіба не варта поетичних рядків відповідь спартанців ворогам, незліченні полчища яких «випивають річки, а стріли затьмарюють сонце»: *«Тим краще – значить, битимемося в тіні!»*? Одним зі співців звитяги, свободи й відданості вітчизні став класик античної літератури Тіртеій.

Розповіді давніх греків про перших поетів згодом обросли вигадками, перетворивши реальних людей на легендарні постаті. Так сталося і з Тіртеєм. Перекази свідчать, що Спарта тоді вела чергову війну, але здолати ворога не могла. За порадою дельфійського оракула¹ спартанці звернулися до Афінін з проханням призначити полководця для їхнього війська.

Афіняни, які недолюбливали спартанців за надмірну, на їхній погляд, дисциплінованість і войовничість, вирішили поглузувати й відрядили на допомогу кульгавого вчителя Тіртея. Однак він виявився талановитим поетом і під час вирішальної битви почав декламувати вірші про ратні подвиги та військову честь. Своїми творами співець підняв бойовий дух спартанців, завдяки чому вони здобули довгоочікувану перемогу. Відтак Тіртеій залишився жити в Спарті, став її почесним громадянином, а суворі воїни почали шанувати поезію.

Проте ця оповідка малоімовірна. У Спарті ніколи не призначили б полководцем іноземця, а з фізичною вадою і поготів, оскільки це суперечило закону. Правдивішими видаються перекази, що вказують на спартанське походження Тіртея. На користь цієї версії – і творчість поета, адже наскрізним образом у ній виступає ідеальний захисник вітчизни. Низка творів Тіртея, об'єднаних назвою «Поради», навчає юнаків мистецтва бою, що свідчить про воєнний досвід поета. А елегії «Благозаконність» порушують проблеми справедливості спартанських законів, тож, напевне, поет брав активну участь у державному житті міста.

Твори Тіртея належать до декламаційної лірики. Це – сповнені високих почуттів елегії воєнної тематики, які зміцнювали моральний дух співвітчизників поета, закликали до мужності й хоробрості.

Відома багатьом поколінням елегія **«Добре вмирати тому...»** – утілення провідних мотивів творчості Тіртея, а саме: вірності громадянському обов'язку й особистої відповідальності. У вірші змальовано два типи поведінки, можливі під час війни: або битися за вітчизну до останнього подиху, або ганебно втекти з поля бою, рятуючи своє життя. Елегію адресовано молодим воїнам, але передусім автор висловлює в ній власну життєву позицію.

¹Оракул – у давніх греків і деяких інших народів – пророцтво як один із засобів спілкування людини з богами. Виголошували й тлумачили пророцтва здебільшого жерці при храмах богів. Місця, де виголошували пророцтва, також називалися *оракулами*. Найславетнішим еллінським оракулом був Дельфійський.

Елегії Тіртея мають характерну композицію: на початку визначено тему, яка потім розвивається, фінальний заклик спонукає до дії. Вірші давньогрецького поета – лаконічні, прості для сприйняття, виразні за лексикою, що цілком відповідає ідеалам спартанського суспільства.

За героїчною тематикою елегії Тіртея близькі до гомерівського епосу. Те саме стосується і форми, адже перший вірш елегійного дистиха – поважний, плинний гекзаметр, тимчасом як другий, п'ятистопний, рядок надає йому виразності й ритму. Однак на відміну від героїв Гомера, які уособлюють честь і славу, ліричний герой Тіртея – насамперед свідомий громадянин, який державні інтереси ставить вище за особисті, навіть коли йдеться про власне життя.

Твори поета-патріота здобули визнання в усій Греції, та особливо цінували їх у Спарті. Там елегії Тіртея співали перед битвами й вивчали в школах, уважаючи зразком гідного служіння батьківщині.

Перевірте себе

1. Що ви знаєте про життя Тіртея?
2. Яке громадянство – афінське чи спартанське – найімовірніше мав поет? Відповідь поясніть.
3. Сформулюйте основну тему творчості Тіртея.
4. Чому елегії Тіртея зажили найбільшої популярності серед спартанців?

Перед читанням. Читаючи елегію Тіртея, зверніть увагу, які звичаї спартанців відтворив у ній автор.

* * *

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю, –
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабкі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.

Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, –
Голову білу безсило схилиючи, сивобородий,
Дух свій відважний віддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити, –
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі!¹ А от юнакові – все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він –
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад Г. Кочура

Літературний практикум

1. Як елегія Тіртея, яку ви прочитали, могла вплинути на бойовий дух спартанців? Поясніть свою відповідь.
2. Які дві долі протиставлено у вірші «Добре вмирати тому...»? Сформулюйте позицію автора твору. Обґрунтуйте відповідь цитатами.
3. З яким закликком звертається ліричний герой елегії до молоді? У чому актуальність такого звернення?
4. Порівняйте ліричного героя Тіртея з Ахіллом і Гектором. Що їх споріднює? Чим вони відрізняються?
5. Доведіть, що прочитаний твір є елегією. Назвіть характерні ознаки античної елегії, посилаючись на текст Тіртея.
6. Чи згодні ви з думками Тіртея, викладеними у вірші «Добре вмирати тому...»? Які з них можна винести на дискусію? Відповідь обґрунтуйте.
7. За допомогою яких художніх засобів у перекладі елегії схарактеризовано психологічний стан воїна-громадянина й утікача?

РОЗДІЛ 6

ПОЕТИЧНИЙ УСЕСВІТ КОХАННЯ

Літературна розминка. Яку роль відіграло кохання в долі героїв міфів і літературних творів античності, що ви прочитали?

Сапфо – перша поетеса античного світу, жінка-легенда, авторка безсмертної любовної лірики, вічний символ кохання. Її називали «загадкою», «дивом», «десятою музою».

Достовірних відомостей про Сапфо (варіанти імені: Сафо, Псапфо) небагато. Уже в давнину життя мисткині було оповите туманом вигадок і домислів. Найімовірніше, вона народилася близько 630 р. до н. е. на острові Лесбос. Острів цей греки вважали священним. За переказами, саме до його берегів морські хвилі принесли ліру Орфея. Інструмент легендарного

¹За звичаєм переможець забирав обладунок подоланого ворога.

співця зберігався в храмі Аполлона, а потім, на прохання муз, Зевс возніс його на небо й зробив сузір'ям. Напевне, майбутня поетеса не раз чула цей міф, та навряд чи, милуючись зорями, могла передбачити, що її ім'я також уславиться у віках. А втім, мине час і мудрий Солон¹, почувши вірші Саффо, скаже, що не хоче помирати раніше, ніж знатиме їх напам'ять, а Овідій² у своїй поемі «Наука кохання» радитиме молоді вивчати пісні талановитої грекині.

Ім'я Саффо в перекладі означає «ясна», «світла», «блискуча». За свідченнями сучасників, поетеса не була красунею. Невелика на зріст, смуглява, кароока дівчина здавалася непоказною серед інших остров'янок, що славилися надзвичайною вродою. Проте тільки-но Саффо бралася декламувати вірші й грати на лірі, її обличчя починало випромінювати внутрішнє світло й натхненну красу, вона ніби перевтілювалася. Її називали «найпрекраснішою», і цим епітетом поетеса завдячувала насамперед своїй творчості. Сама Саффо вважала, що людина має прагнути бути красивою: *«Боги відвертаються від негарних»*.

Саффо походила з багатой знатної родини, тому під час масових виступів проти аристократів на Лесбосі мусила переїхати на Сицилію. Відтак у житті сімнадцятирічної поетеси почався важкий період, сповнений туги за батьківщиною, близькими та друзями. Саме тоді народилися її перші, сумні й надривні вірші. Саффо повернулася на Лесбос лише за п'ятнадцять років та оселилася в місті Мітілена. Там, за переказами, вона взяла шлюб зі знатним чиновником на ім'я Керк і стала матір'ю. Однак невдовзі й чоловік, і донька пішли із життя. Утративши найближчих серцю людей, Саффо цілковито присвятила себе творчості й освітній діяльності.

На честь богині кохання Афродіти вона організувала своєрідну жіночу школу, названу «Будинком муз». У цьому закладі дівчат з різних куточків Греції навчали мистецтв, зокрема музики, танців, віршування. Проте передусім поетеса мала на меті підготувати їх до заміжжя, материнства, пробудити в них жіночність, навчити гідно виконувати обов'язки господині й громадянки, прищепити розуміння прекрасного.

Творчість Саффо ставала дедалі популярнішою, водночас зростав і її вплив у суспільстві. На Лесбосі навіть карбували монети із зображенням «цариці поетів».

За однією з версій життєпису Саффо, доля подарувала їй любов, варту бути оспіваною у віршах. У неї нібито закохався відомий, багатий і вродливий співець Алкей. Після зустрічі він присвятив «фіалкокосій,

Саффо
(VII – VI ст.
до н. е.)

¹Солон (бл. 640–559 рр. до н. е.) – афінський політик, видатний реформатор, поет, один із «семи мудреців» Давньої Греції.

²Овідій (43 р. до н. е. – бл. 18 р. до н. е.) – видатний давньоримський поет.

солодкосміхній, чистій» обраниці низку пристрасних віршів. Саффо з ніжністю відповідала на почуття нового друга, але пов'язувати з ним своє життя не бажала. А можливо, митців пов'язували суто поетичні інтереси. Достеменно лишень зображення на вазі, що збереглася до нашого часу: Алкей з лірою в руці шанобливо схиляється перед Саффо.

Консультація філолога

У прекрасних і проникливих поетичних рядках Саффо оспівує кохання, душевну тугу, красу. На думку дослідників, лірика поетеси виникла на основі народної любовної пісні, що була надзвичайно популярною на Лесбосі. Як і у фольклорних творах, любовну тематику в Саффо поєднано з описами природи.

У своїх поезіях Саффо застосовує особливу, складну за ритмікою строфу, згодом названу *сапфічною*. Це чотиривірш, у якому перші три рядки мають одинадцять складів, четвертий – п'ять, і кожний містить певний завершений образ, закінчену думку. ■

Один з найвідоміших творів давньогрецької поетеси – «**Барвношатна владарко, Афродіто...**». Він відкриває першу збірку віршів Саффо, яку уклали александрійські вчені, і вважається одним з перших взірців любовної лірики в європейській літературі. За формою це своєрідний гімн, у якому лірична героїня, здатна самовіддано й палко кохати, оспівує чесноти богині, зізнається їй у своїх переживаннях і просить допомоги в здійсненні найпотаємніших бажань.

Л. Альма-Тадема. Саффо та Алкей. 1881 р.

Сапфо розповідає про почуття щиро, переконливо й емоційно. Чиєї ж любові так пристрасно шукає її лірична героїня? За переказами, то був Фаон – перевізник з острова Лесбос. Якимось йому випало переправляти богиню кохання Афродіту, що прибрала подобу немічної старої. Зглянувшись, чоловік не взяв з убогої платні, і на подяку отримав надзвичайну вроду. В одній з елегій Овідія ідеться про те, що Фаона покохала сама Сапфо й, не відчувши взаємності, кинулася в море. Історія ця – романтична легенда й водночас свідчення великої популярності поетеси, яка стала майже міфічною постаттю. Проте, за свідченням сучасників, вона дожила до похилого віку й померла на руках учениць.

За часів античності було відомо дев'ять збірок Сапфо. До наших днів від багатой спадщини поетеси збереглося лише близько сотні фрагментів у цитатах античних авторів і ще кілька фрагментів на папірусах, знайдених у Єгипті.

Український мотив

Перекладаючи лірику Сапфо, *І. Франко* створив оригінальний образ – порівняння любові з бурєю, що трощить усе на своєму шляху:

Як буря в горах бушує, аж дуби старезні тріщать,
Отак в моїм серці тривожнім той Ерос¹ лютує оп'ять.
Знов Ерос той так мене мучить, як гірко-солодка змія.
І горе! Змії тій опертись не можу я.

Поезія Сапфо справила особливий вплив на творчість *Лесі Українки*. Ще в тринадцять років, прочитавши легенду про смерть великої грекині, Леся написала вірш «Сапфо», у якому по-своєму витлумачила відому історію. Відтак давньогрецька поетеса назавжди стала для неї взірцем вольової, рішучої жінки, здатної обстоювати своє право на самовираження і творчість. В останні роки життя Леся Українка знову звернулася до образу Сапфо в однойменній незакінченій драмі, де протиставила геніальну поетесу та її коханого Фаона, байдужого до високих поривань.

Як перекладачі до поезії актичної мисткині зверталися *Іван Котляревський*, *Григорій Кочур*, *Андрій Содомора*. ■

Перевірте себе

1. Які міфи та легенди пов'язані із життєвим і творчим шляхом Сапфо?
2. Яку школу заснувала мисткиня? Чого навчали в цій школі?
3. Схарактеризуйте тематику поезії Сапфо. Чому вірші давньогрецької поетеси здобули визнання в Елладі?
4. Чому античний мислитель Платон назвав Сапфо «десятою музою»?
5. Який відгомін мала творчість поетеси в українській літературі?

Перед читанням. Читаючи переклад вірша Сапфо, знайдіть художні засоби, які передають глибину переживань ліричної героїні.

* * *

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,

¹ Ёрос (Ерот) – бог кохання в давньогрецькій міфології.

Я молю тебе, не смути мені ти
Серця, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало.
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог¹ кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясным на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто² повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає – скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв – сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад Г. Кочура

Літературний практикум

1. З яким настроєм лірична героїня вірша Сапфо звертається до Афродіти? Поясніть зміст звертання «Барвношатна владарко, Афродіто».
2. Які образи й думки містить кожна строфа поезії? Складіть план розвитку почуттів ліричної героїні.
3. Які відтінки кохання передано в гімні? Які рядки свідчать про глибоке розуміння поетесою людських почуттів і різних психологічних станів?
4. Якою постає у вірші лірична героїня? Визначте її основні риси.
5. Порівняйте вірш «Барвношатна владарко, Афродіто...» з ведичними гімнами, присвяченими богам. Визначте спільне та відмінне в побудові й змісті цих творів.
6. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте уривок з перекладу вірша Сапфо, який виконав І. Франко (с. 79), та переклад Г. Кочура. За допомогою яких художніх засобів кожен з перекладачів досягає в поезії особливої емоційності й піднесеності, властивої гімну?

¹Черто́г – розкішна, велична будівля, палац; палата (у палаці, замку).

²Пейто́ – давньогрецька богиня, яка уособлювала мистецтво переконання, супутниця Афродіти та Гермеса.

РОЗДІЛ 7

БІЛЯ ВИТОКІВ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Літературна розминка. Що таке драма як рід літератури? Чим вона відрізняється від епосу та лірики?

Доба, за якої народився античний театр, збіглася з періодом потужного суспільно-культурного піднесення. Нова Греція, здобувши власну державність, перемагала старий деспотичний Схід і впевнено опанувала демократичні принципи правління. Античний театр увібрав настрої народного єднання і прагнення подвигів, що панували в суспільстві. Написані монументально-піднесеним стилем драматичні твори стали величним пам'ятником тій героїчній добі.

Давньогрецький театр бере початок від народних святкувань на честь бога Діоніса. Спочатку Діоніса шанували як божество весни, сонця і плодоносної землі, життєдайних сил природи. Згодом, коли греки стали займатися виноградарством, він став богом виноробства, пізніше – богом поезії і театру. Восени, після збору врожаю, і навесні, коли розквітала природа й відкривали бочки з молодим вином, по всій Греції влаштовували пишні свята. То були яскраві велелюдні дійства, що відображали міфи про смерть і відродження Діоніса. З урочистої частини свята народилася *трагедія* (VI ст. до н.е.) а з веселої, жартівливої – *комедія* (V ст. до н.е.).

Літературознавча довідка

Трагедія – драматичний твір, який ґрунтується на гострому конфлікті особистості із суспільством, оточенням і найчастіше закінчується загибеллю героя.

Комедія – драматичний твір, що має на меті висміяти душевні вади та вчинки героїв, ситуації, у які вони потрапляють, негативні явища суспільного життя тощо.

Консультація філолога

Самі слова «трагедія» і «комедія» вказують на витоки давньогрецької драми. Так, слово «трагедія» походить від грецьких слів «трагос» – «цап» та «оде» – «пісня», буквально – «пісня цапів». Пояснюється це тим, що діонісійські обряди, які відображали страждання і смерть бога, супроводжувалися дифірамами (сумними піснями, що славили його подвиги й страждання). А співали їх учасники, одягнені в костюми сатирів – істот із цапиними ногами.

Слово «комедія» також складається з двох слів: «комос» – «весела хода» та «оде». Зауважмо, що від початку комосом називали веселу процесію ряджених на честь відродження бога, якою завершувалися Діонісії. Її учасники співали, жартували й глузували одне з одного. ■

Арістотель зазначав: *«Трагедія – це відтворення витонченою мовою (різною в різних частинах трагедії) серйозної і закінченої дії, що має певний обсяг; відтворення не розповіддю, а дією, яка, викликаючи жаль і страх, спричинює катарсис... Трагедія змальовує не самих людей, а їхні дії та життєві перипетії, щастя і нещастя. А щастя і нещастя героїв утілюється в дії, і метою трагедії є зобразити дію, а не властивості людини. Люди за своїм характером мають різні властивості, а відповідно до своїх дій стають щасливими або нещасливими. Отже, вони діють не для того, щоб виявити свої характери, а вони виявляють свої характери внаслідок своїх дій».*

Становлення трагедії чітко простежується у творчості трьох давньогрецьких драматургів, яких визнано засновниками цього жанру: Есхіла, Софокла й Евріпіда. У перших театральних виставах діяв лише один актор, а його «партнером» був хор або корифей (очільник хору). Есхіл увів у трагедію другого актора, збільшив ролі головних персонажів. Софокл значно розширив діалогічні частини й увів третього актора, що дало можливість загострити дію: героєві протистояв другорядний персонаж, який намагався завадити йому виконати обов'язок. Крім того, завдяки Софоклу на сцені з'явилися декорації. Евріпід повернув трагедію до реальності, за словами Арістотеля, зображуючи людей «такими, які вони є», розкриваючи складний світ психологічних переживань, характерів і пристрастей.

Давньогрецькі трагедії здебільшого розповідали про богів і міфічних героїв, порушували вічні проблеми, наприклад честі й доблесті. Тимчасом сюжети комедій відображали повсякденне життя і розкривали нагальні проблеми суспільства. Персонажами комедій зазвичай були люди, помилки й вади яких автори нещадно висміювали.

До IV ст. в Давній Греції існував ще один театральний жанр – так звана *драма сатирів*, або *жартівлива трагедія*. Міфологічний сюжет у таких творах поєднувався з розважальним характером зображення. Актори драми сатирів були одягнені в цапині шкури.

Від початку свого існування театр посідав важливе місце в громадському житті греків, об'єднував різні верстви населення, міста й села, поширюючи певні релігійні та соціально-етичні поняття. Особливо його значення зросло в V ст. до н. е., у період розквіту полісної демократії. Творчість видатних драматургів Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана відображала найважливіші явища суспільного, політичного й духовного життя. Загальнонародний характер давньогрецького театру визначив, зокрема, особливості облаштування будівлі й організації вистав.

Коментар архіваріуса

За виглядом і конструкцією античний театр суттєво відрізнявся від таких споруд нашого часу. Найдавнішим у світі вважається Театр

Діоніса, зведений в Афінах на південно-східному схилі акрополя. Саме він став зразком, за яким надалі будували й облаштовували театри.

Будівля давньогрецького театру поділялася на три основні частини: *театрон*, *орхестру* та *скену*.

Театроном (грец. *місце для видовищ*) називали місця для глядачів, споруджені на схилах пагорбів просто неба. Вони розташовувалися рядами у вигляді півкола й були розраховані на тисячі відвідувачів (наприклад, Театр Діоніса вміщував до сімнадцяти тисяч осіб). Проходи між лавами поділяли театрон на сектори. На жетонах зі свинцю або обпаленої глини, що правили за входні квитки, літерою позначався певний сектор, де можна було обрати будь-яке місце. Саме від слова «театрон» походить сучасне слово «театр».

Орхестра (грец. *місце для танцю*) – круглий або овальний майданчик, на якому виступали актори й хор. Потрапити на орхестру можна було через бічний прохід – *парод*. У центрі орхестри був вітвар для жертвопринесень Діонісу.

Скена (грец. *намет*) – приміщення для переодягання акторів і зберігання костюмів. Перед скеною зводили колонаду або портик¹ – *проскеній*, що правив за декорацію. Постійної завіси в давньогрецькому театрі не було, лише зрідка в деяких п'єсах певні частини проскенія тимчасово завішували. Традиційно поза скеною можна було бачити пишний пейзаж, що був невід'ємною частиною давньогрецького театру.

За конструкцією давньогрецькі театри нагадують величезну чашу. Ця особливість забезпечувала бездоганну акустику (чутність). Іноді для посилення звуку між глядацькими місцями встановлювали резонаторні посудини. Відомо, що навіть на задніх лавах можна було виразно розчути кожне слово акторів.

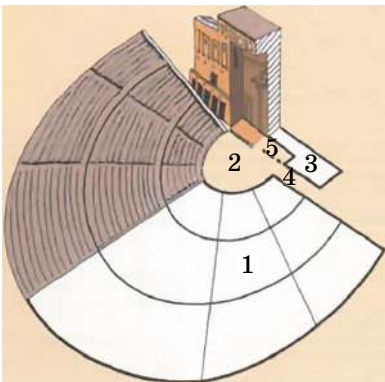
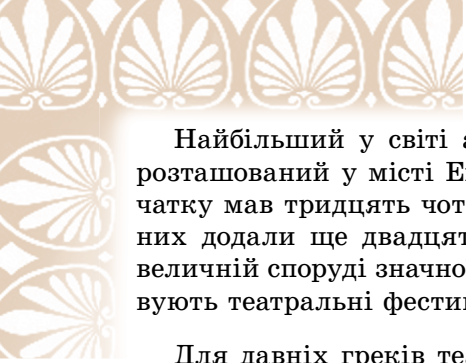

Схема давньогрецького театру:
1 – театрон; 2 – орхестра; 3 – скена; 4 – парод; 5 – проскеній

Театр в Епідаврі.
340–330 рр. до н. е.

¹П ó р т и к – розміщена перед входом у будинок відкрита галерея, утворена колонами, що підтримують перекриття.

Найбільший у світі античний театр, який зберігся до наших днів, розташований у місті Епідаврі. Він побудований у IV ст. до н. е. й спочатку мав тридцять чотири ряди кам'яних лав для глядачів. Згодом до них додали ще двадцять один ряд. Руйнівний плин часу не заподіяв величній споруді значної шкоди, тож нині на його сцені щороку влаштовують театральні фестивалі. ■

Для давніх греків театральні дієства були важливою подією. У дні, коли вони відбувалися, усі справи в місті призупиняли. Театр відвідували всі, навіть в'язні, яких тимчасово випускали з тюрем, та домашні раби. А за часів правління Перикла в Афінах ця розвага була обов'язковою для кожного громадянина, тому неможливим держава виділяла кошти. Найбагатші громадяни Афін – хореги – повинні були утримувати хори й акторів, фінансувати підготовку п'єс до постановки. Збираючись до театру, городяни одягали святкове вбрання і вінки з плюща. Місця намагалися зайняти ще вдосвіта. Із собою приносили їжу й питво, адже дійство, що складалося із чотирьох п'єс упереміж із танцями та декламацією, тривало цілий день.

У Давній Греції театральні вистави відбувалися під час Діонісійських свят у формі змагання між драматургами. У них брали участь три трагічних і три комічних поети. Кожен з трагіків виступав з тетралогією, до якої входили три трагедії, пов'язані спільним сюжетом, і одна драма сатирів. Змагання тривало три дні. Зранку показували три трагедії і драму сатирів, а ввечері – одну з комедій. Щоб стати учасником такого заходу, драматург мусив не лише написати твір, а й здійснити його постановку, підготувати декорації та костюми.

Публіка висловлювала свої емоції доволі бурхливо. Якщо п'єса не подобалася, глядачі свистіли, тупотіли ногами, кидалися камінням, а якщо вважали виставу вдалою, гучно кричали й аплодували. Для переможців змагань було встановлено три грошові винагороди, а з IV ст. до н. е. їхні імена увічнювали на мармурових дошках. Драматурга, визнаного першим серед кращих, надзвичайно шанували.

За давніх часів театральні вистави належали до обрядових дійств, тож брати в них участь могли лише чоловіки. Як ви вже знаєте, число акторів, задіяних у постановці, не перевищувало трьох. Тому, якщо п'єса передбачала багато персонажів, кожен з них виконував кілька ролей, змінюючи костюми й маски.

Поява масок у давньогрецькому театрі пов'язана з культом Діоніса: виконавець ролі божества завжди був у масці. Із часом, утративши своє культове значення, маски допомагали акторам створювати героїчні або карикатурно-комедійні образи, перевтілюватися в жінок. До використання цього атрибута спонукали також значні розміри театрів. Глядачам важко було здалеку роздивитися риси обличчя акторів, тому душевний стан персонажів: радість, горе, біль, страх тощо – зображували на великих розфарбованих масках з полотна, глини чи дерева. Крім того, великий рот маски у вигляді рупора посилював голос актора.

Велике значення мали також крій і колір костюмів. Скажімо, якщо на сцені з'являвся актор у пурпуровому плащі зі скіпетром у руці, гля-

дачі відразу впізнавали царя, цариця була вбрана в білий плащ із пурпуровою облямівкою, вигнанець – у синій або чорний тощо. Найпростіше було впізнати богів і героїв. Наприклад, Аполлон завжди тримав у руках лук і стріли, а Геракл виходив на сцену в лев'ячій шкурі, накинутій на плечі.

Трагічні актори виступали в костюмах, що нагадували ритуальне вбрання жерців Діоніса. Це був пишний одяг з рукавами до п'ят, розшитий квітами, пальмами, зірками, спіралями, фігурами людей і тварин. Щасливих персонажів вирізняли яскраві костюми, нещасних – темні. Зріст актора збільшували котурни – взуття на високій платформі. Комедійні персонажі котурнів не носили, натомість за допомогою спеціальних підкладок збільшували животи чи інші частини тіла, аби надати фігурі потворно-комічного вигляду.

Акторам театру Еллади належало мати бездоганну дикцію, уміти добре декламувати й співати, тому вони постійно виконували спеціальні вправи. Чимало працювати доводилося і над виразністю жестів та рухів, адже зобразити подив, захоплення або гнів за допомогою міміки в масках було неможливо.

Під час театрального дійства використовували технічні пристрої: підйомні машини, потрібні для появи богів; майданчики на колесах, за допомогою яких показували, що відбувається всередині будівлі; механізми для створення шумових і зорових ефектів (грому, блискавки тощо).

Консультація філолога

Давньогрецька трагедія розпочиналася *прологом*: на сцені з'являвся один з акторів і повідомляв про обставини, у яких розгортатиметься дія. Потім зі сцени на оркестру виходив хор і виконував вступну пісню. Ця частина вистави називалася *парод* (грец. *прохід*). Відтак хор залишався на оркестрі до кінця спектаклю.

Мовні сцени називалися *епісодіями* (буквально – *сторонній; те, що не стосується справи*). Така назва викликала в учених припущення, що драматичні вистави виникли з хорових партій і саме хор спочатку був головною дійовою особою. Епісодії чергувалися зі *стасимами* (грец. *нерухомий*) – хоровими «піснями зупинки». Хористи не брали безпосередньої участі в дії, але активно коментували її, засуджували або хвалили героїв, іноді вдавалися до філософських роздумів. У трагедіях хор був статечним і розсудливим. Свою партію він виконував, рухаючись сценою навколо жертovníка Діоніса. Відтинок пісні, що звучав під час руху в один бік, називали *строфою*, а той, що у зворотному напрямку, – *антистрофою*.

Завершував трагедію *ексод* (грец. *результат, вихід*). Як і вступна частина, він був музичним: покидаючи оркестру, хор співав разом з актором. ■

Відома філологиня А. Тахо-Годі висунула цікаву гіпотезу. На її думку, давні греки уявляли життя у вигляді театральної сцени, на якій люди, ніби актори, виконують певні ролі. Вони приходять невідомо звід-

ки і йдуть у невідоме – у космос, де розчиняються, як краплі в морі. Сам космос складає драми та комедії, які розігрує людство.

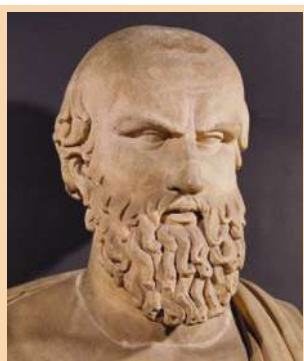
Перевірте себе

1. Від яких обрядових дійств походять трагедія і комедія?
2. Яку роль відігравав театр в античному суспільстві? Чому розквіт давньогрецької драми припадає саме на V–IV ст. до н. е.?
3. Назвіть основні частини будівлі давньогрецького театру. Які із цих термінів увійшли в українську мову? Що вони означали за часів античності? А що означають нині?
4. Як відбувалися театральні вистави в Давній Греції? Який вигляд на сцені мали античні актори? Чим це пояснюється?
5. Порівняйте сучасний і давньогрецький театр. Що їх споріднює і що відрізняє?
6. Дайте визначення понять «трагедія» та «комедія».

РОЗДІЛ 8

БАТЬКО АНТИЧНОЇ ТРАГЕДІЇ

Літературна розминка. Пригадайте зміст міфу про Прометея. Яким постає в ньому титан?

Есхіл
(бл. 525–
456 рр. до н. е.)

В історії античної культури Есхілові належать лаври батька трагедії. Старший у трійці найвидатніших давньогрецьких трагіків, він здійснив важливі перетворення в будові театральної вистави, які визначили напрям подальшого розвитку драми. Есхіл – автор близько дев'яноста трагедій. Ви вже знаєте, що драматурги Еллади особисто відповідали за сценічне втілення своїх творів, тож з огляду на чималі витрати часу й сил, ця цифра видається надзвичайно вагомою.

Достеменних свідчень про життя Есхіла до нашого часу збереглося небагато. Відомо, що народився він близько 525 р. до н. е. у шляхетній сім'ї в місті Елевсіні. Замолоду митець став свідком повалення тиранії і демократичного реформування суспільства, а в зрілі роки взяв участь у найзначніших битвах греко-перських війн: при Марафоні (490 р. до н. е.), де дістав поранення, при Саламіні (480 р. до н. е.) і при Платеях (479 р. до н. е.).

Загальне визнання Есхіл здобув не відразу. У 500 р. до н. е. він уперше заявив про себе як трагік і лише за шістьнадцять років переміг у театральному змаганні. Приблизно стільки само часу пішло на те, щоб

вибороти титул першого драматурга Афін. Протягом цього періоду Есхіл постійно зміцнював здобуту славу новими перемогами (за різними відомостями, їх було від тринадцяти до двадцяти восьми). Варто зазначити, що сам митець не надто пишався літературним успіхом. За переказами, він називав свої твори «крихтами від бенкету Гомера», тимчасом як свої ратні подвиги оцінював значно вище за творчі досягнення.

Близько 472 р. до н. е. драматург перебрався на Сицилію. Деякі вчені пов'язують цей переїзд з його поразкою у творчому поєдинку з молодим трагіком Софоклом. Там, на Сицилії, Есхіл і завершив свій життєвий шлях.

До Есхіла трагедія була, по суті, хоровим твором, де діяв один актор, який виступав лише співрозмовником хору. Митець вивів на сцену другого актора. Ця незначна на позір новація мала вельми вагомні наслідки: у драматургів з'явилася можливість скоротити партії хору, розширити діалоги і, насамперед, увести в сюжет більшу кількість дійових осіб, а отже, збагатити сюжет подіями.

Саме Есхіл, за припущенням фахівців, завів моду на розкішні костюми, маски, котурни й різноманітні технічні пристрої для театральної вистави. Сценічну дію він урізноманітнював танцями, для яких сам придумував фігури.

Як і більшість античних митців, Есхіл черпав матеріал для своїх творів переважно з міфів. Він вірив у богів, однак уважав, що їхні взаємини з людьми мають визначатися земним розумінням справедливості. Саме на цьому, згідно з уявленнями драматурга, ґрунтуються людське життя і світова гармонія. Заклик *«Хай правда йде Правді вслід, по стежці тій, що вказало божество»*, яким завершується одна з трагедій Есхіла, можна назвати своєрідним епіграфом до всієї його творчості.

Аристократ за походженням, Есхіл виступав на боці освіченої еліти, що боролася з дикістю і варварством, успадкованими суспільством від минулих століть. Демократ за переконаннями, він обстоював ідею вільного розвитку людської спільноти, спрямованого на досягнення загального благоденства. Ці погляди відобразилися й у творчості митця. Його персонажі – це потужні героїчні характери, які в умовах трагічних випробувань утверджують моральну велич і духовну силу особистості.

Свої трагедії Есхіл komponував у трилогії. На жаль, до нашого часу збереглося лише сім його творів і понад чотириста фрагментів. Проте навіть ця часточка величного доробку давньогрецького драматурга по суті вплинула на розвиток світового театру. До найпопулярніших творів Есхіла належить трагедія **«Прометей закутий»**. Цілком імовірно, що вона теж входила до складу трилогії. Збереглися уривки з *«Визволення Прометея»* і *«Прометея-вогненосця»*, але довести, що ці тексти справді є частинами трилогії, нині неможливо.

Г. Моро. Прометей. 1868 р.

Консультація філолога

Сюжет «Прометей закутого» відтворює ту частину відомого міфу, у якій ідеться про покарання героя. Ця ланка давнього переказу набуває в Есхіла потужного гуманістичного звучання. Завдяки пророчому дару, Прометей знає про неминучість кари, але свідомо приносить себе в жертву. Його мета – вивести зневажений Зевсом людський рід зі стану животіння в мороці, холоді й темряві. Зважившись викрасти божественний вогонь, титан мужньо долає всі випробування. Його внутрішню силу не здатні похитнути ні лютий гнів очільника олімпійців, ні співчуття Океанід, ні заклики Океану до примирення з усе-сильним Громовержцем, ні сумний приклад ще однієї жертви жорстокості богів – красуні Іо¹, ні, зрештою, загроза тяжчих мук.

Прометей гідно витримує фізичні страждання, ані миті не шкодуючи про свій учинок. Його моральна перемога – це подвиг, що утверджує незламну силу героїчної волі, загартованої ненавистю до тиранічної влади й безмежною любов'ю до людей.

Образ Прометей став символом бунтаря, який повстає проти «сильних світу цього», героя, що жертвує собою в ім'я безкорисливого служіння людству, носія «вогню» цивілізації, культури й прогресу. Саме таким він увійшов у мистецтво. Чимало письменників і художників наступних епох відкривали в ньому нові грані, нові смисли й цінності. Завдяки цьому Прометей став «вічним образом», постійним супутником європейської культури на всьому шляху її розвитку. ■

Український мотив

Живе Прометей і в українській літературі. «*Караюсь, мучуся... але не каюсь*», – сказав про себе *Т. Шевченко*, перебуваючи на засланні. Образ титана, який Кобзар створив у поемі «Кавказ», – це символ народу, який бореться за свою незалежність і має перемогти. Упевнено звучать Шевченкові слова, співзвучні з трагедією Есхіла:

За горами гори, хмарою повиті;
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, –
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.

¹За міфами, Зевс закохався в Іо і, щоб урятувати від ревнивої Гери, перетворив її на телицю. Однак Гера наслала на нещасну страхітливого гедзя, що своїм жалом гнав її з краю в край. Божеволіючи від болю, Іо ніде не знаходила спокою.

Міфічний образ тираноборця цікавив *І. Франка*. Він переклав українською вірш Гете «Прометей», а також уривок з поеми Шеллі «Звільнений Прометей». У багатьох поезіях Франка лунає думка про те, що справжній поет – носій прометеїзму:

Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

(«Лісова ідилія»)

Дочкою Прометея називають *Леся Українку*. Сильні особистості, здатні перетворювати світ, постають у її творах «нащадками Прометея». Саме так поетеса звернулася до своїх однокласників у вірші «Гіат пох!» («Хай буде тьма!»), закликаючи їх не бути байдужими до народної долі. Леся Українка не присвятила Прометееві окремого твору, але мотиви, пов'язані з міфом про нескореного титана, простежуються в її поемах і драматичному доробку. ■

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про життя і творчість Есхіла? Які історичні події стали знаковими для драматурга?
2. Чому Есхіла називають батьком античної трагедії? Яке значення для розвитку театру мали його творчі знахідки?
3. Які ідеї давньогрецький драматург утверджував у своїх творах? Чому його приваблював образ Прометея?
4. Схарактеризуйте традицію сприйняття і переосмислення образу Прометея в українській літературі.

Перед читанням. Читаючи уривок з трагедії «Прометей закутий», порівняйте образи титана в міфі й у творі Есхіла. Поміркуйте, чим давньогрецький драматург збагатив міфологічний образ.

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(Уривок)

Дійові особи

Влада й Сила – слуги Зевсові.
Гефест – бог-коваль.
Прометей – титан.
Океан – титан.
Хор Океанід – дочок Океанових.
Іо – діва-телиця, дочка Інахова.
Гермес – вісник Зевсів.

Пролог

Скеляста гірська пустеля. Три божества – Гефест з молотом і ланцюгом у руках, Влада і Сила – підводять в'язня Прометея до скелі.

Г. В. Біссен. Гефест. 1838 р.

В л а д а

От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконать
Отцеве і до кручі стрімковерхої
5 Оцього міцно прикувать зухвалого
Нерозривними ковами залізними.
Твій квіт укравши, на усе придатного
Вогню він сяйво смертним дав, – за гріх оцеї
Повинен кари від богів зазнати він,
10 Щоб навчився Зевсові коритися
І так прихильно до людей не ставився.

Г е ф е с т

О Владо й Сило, волю вже ви Зевсову
Вчинили, – більше вам робити нічого.
А я прикути бога чи наважуся
15 Родимого до кручі буревійної?
Та зважитись повинен неминуче я, –
Отцевим страшно повелінням нехтувать... (...)

(До Прометей).

Ти, богом бувши, гніву не боявсь богів
30 І понад міру смертним ти пошану дав –
Отож ці кручі завжди стерегтимеш ти
Без сну й спочинку, ніг не розгинаючи,
І марні будуть скарги всі і лементи,

Бо неблаганне серце у Кроніона¹, –
35 Жорстокі завжди ці нові велителі! (...)

Страждаючи від обов'язку виконувати жорстокий наказ Громовержця, Гефест приковує свого друга до скелі. Сила і Влада збиткуються з титана, але він не відповідає, приховуючи біль. Нарешті Гефест закінчує ганебну роботу.

Г е ф е с т

Ходімо звідси, – тож увесь у путах він.

В л а д а

(до Прометей)

Тепер зухвальствуй і кради богів дари
Для тих недовгоденних! З тяжких мук твоїх
Здолають, може, смертні увільнять тебе?
85 Даремно Прометей прозорливого
Ім'я ти маєш – сам-бо потребуєш ти
В недолі Прометей-визволителя.

Гефест, Влада й Сила відходять.

¹Кроніон – син титана Кроноса, повелителя часу, тобто Зевс.

Прометей

(сам)

- Ефіре божественний! О джерела рік!
О бистрокриллі вітри й незліченної
90 Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,
І всевидючий сонця круг, – вас кличу я,
Погляньте, що – сам бог – я від богів терплю!
Подивіться, ганебне яке
Мордування довгі тисячі літ
95 Терпітиму я! (...)
100 Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я
Передбачаю завжди, й несподіваних
Нещасть нема для мене, – отже, легко
Повинен долю зносити присуджену:
105 То – нездоланна сила Неминучості. (...)
Дав-бо смертним я
Почесний дар – за це мене й засуджено:
В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
110 Я переніс таємно, й людям сталося
Воно на всі мистецтва їх навчителем.
Оцей-бо злочин я тепер покую, у
В кайданах лютих просто неба висячи. (...)
На крилатій колісниці з'являється хор Океанід.

Парод

Епісод перший

Хор

(Старша Океаніда)

- Скажи всю правду, розкажи докладно нам,
В якій провині Зевс, тебе винуючи,
195 Глумує з тебе тяжко і безчесно так, –
Скажи, як ця розмова не гнітить тебе.

Прометей

- Як боляче, як важко це розказувать,
Та гірко ж і мовчати, – так і так болить.
Як боги вперше почали злоститися
200 І учинивсь між ними лютий заколот, –
Одні-бо скинуть намагались Кроноса,
Щоб Зевс владарив, інші ж їм противились... (...)
Тому волів я краще в цих обставинах
Вдвох з матір'ю допомагати Зевсові,
Як-то допомагає вільний вільному.
Бездня чорна Тартару моєю лиш
220 Порадою – і Кроноса одвічного,
І всіх його сподвижників поглинула.

За цю послугу карою жахливою
Владар богів жорстоко відплатив мені.
Властиво-бо усім тиранам хворіти
225 На боязку до друзів недовірливість.
Питали ви, з якої це причини він
Глумує так із мене, – все з'ясую вам.
Трон батьківський посівши, між богами він
Дари почесні поділив і кожному
230 Дав владу. Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь-бо смертний рід
Хотів він винищити і насадить новий.
Ніхто, крім мене, опір не чинив йому,
А я – наваживсь. Людям я рятунок дав,
235 Щоб їм, розбитим громами Кроніона,
На чорне дно Аїду не спускатися.
За це ось муки зазнаю такої я,
Що й глянуть страшно, а не те, що стерпіти.
До смертних жалісливому – мені жалю
240 Нема; немилосердний був до мене Зевс,
Але й його неславить це стидовище. (...)

Хор

Крім цього, більше не вчинив нічого ти?

Прометей

Позбавив смертних прозирання долі я.

Хор

Які ж від цього ліки ти їм винайшов?

Прометей

250 Я їх сліпими наділив надіями.

Хор

Велику смертним поміч дарував ти цим.

Прометей

Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

Хор

Вогнистий промінь – тим недовгоденним дав!

Прометей

Вогонь навчить їх багатьох умілостей.

Хор

255 За це тебе Кроніон, так караючи...

Прометей

Катує, мучить, глуму не послаблює. (...)

На крилатому коні з'являється Океан. Він умовляє Прометея скоритися Зевсові, але титан залишається незламним. Не діждавшись каяття, Океан відлітає.

Стасим перший

Епод

(...) Прометей

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, – в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
440 Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, –
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
445 Не для докору людям це розкажую, –
Лише щоб силу показати дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
455 Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
460 Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять – цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг –
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигдав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,

Невідомий автор.
Зевс із Нікомедії у Віфінії

Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
475 Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Та вислухайте далі, і здивуетесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, – з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загинув лікарської, –
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
485 Установив, і перший сні я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць –
Яка на добре чи на зле провісниця;
490 Усі пташині з'ясував я звичаї –
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка. (...)
500 Це все – від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби – залізо, мідь, срібло і золото –
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
505 А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея – всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти
І не занедбуй у нещасті сам себе, –
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся. (...)

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

520 Про це вам не дізнатись – не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову, – розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати, – таємниці як дотримаю,
525 То з мук ганебних і кайданів визвольюсь. (...)

Стасим третій

Ексо́д

(...) З'являється Гермес.

Гермес

До тебе, мудрія гостроязикового,
945 Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
950 Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти, –
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити. (...)

Прометей

Свого нещастя на негідне рабство я
Не промінюю, – це запам'ятай собі. (...)

Гермес

(...) Як словам моїм
Ти не скорися – глянть, якою бурєю, –
1015 Хвилешна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Скелі стрімковерхі ці
Розтрощить батько громом-блискавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
1020 Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходити
Цей буде гість незваний і печінкою
1025 Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення... (...)

Прометей

1080 Не в розмовах нікчемних, а справді земля
Захиталась, і грому лупи глухі
Вже ревуть недалеко, грізних блискавиць
Вже спалахують завитні полум'яні,
1085 І куряву вихри крутять, женуть.
Супротивні вітри летять звідусіль
В незрименному герці, – заколот, бій,
Вітрове повстання! В страшній боротьбі
Все змішалось – повітря і хвилі морські!
1090 Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
Щоб мене вжахнути.
О пречесна мати моя, о ефіре,
Що світлом усіх обіймаєш, поглянь –

Гермес, що зав'язує
сандалію.

Бл. 330 р. до н.е.

Фрагмент римської копії
з давньогрецького
оригіналу

Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з Прометеєм
провалюється в безодню.

Переклад *Бориса Тена*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Назвіть персонажів, що діють в уривках трагедії, які ви прочитали. Хто з них протистоїть Прометею, а хто співчуває?
2. Яку роль відіграє в трагедії Есхіла хор? Як у його словах відображено авторську позицію щодо конфлікту Прометея і Зевса?
3. Які знання, ремесла й мистецтва Прометей дав людям? Чим зумовлене його прагнення допомогти смертним? Якого дару титан позбавив людей? Чому він це зробив?
4. Які образи в монолозі Прометея увиразнюють його мужність і непохитність?
5. **Подискутуймо!** Чому Гефест виконав Зевсів наказ, незважаючи на співчуття до Прометея?
6. **Робота в парах.** Порівняйте образи Прометея і Гермеса. Чи вдалося Гермесу налякати титана? За що Прометей зневажає посланця Громовержця?
7. Як у прочитаних вами уривках трагедії схарактеризовано Зевса? Чому Прометей виступив проти нього? У чому полягає моральна перемога титана над очільником богів?
8. Завдяки чому Прометей став вічним образом? Які властивості людського духу він символізує?
9. **Філологічний майстер-клас.** На матеріалі твору «Прометей закутий» розкрийте особливості античної трагедії, викладені в розділі «Біля виходів театрального мистецтва» (с. 81).

РОЗДІЛ 9

ЗМІЦНЮЮЧИ ВЕЛИЧ ІМПЕРІЇ

Літературна розминка. Що таке героїчний епос? Назвіть його характерні ознаки.

Золотою добою давньоримської літератури став час правління імператора Октавіана Августа (кінець I ст. до н.е. – початок I ст. н.е.). У політичній історії Риму то був період становлення і зміцнення нового політичного ладу – принципату Октавіана Августа (перехідної форми влади від республіки до імперії). Виникнення цієї політичної форми зумовив інтенсивний розвиток Римської республіки, що розросталася з громадянської общини в могутню світову державу.

Рим став справжньою столицею світу. Там почали зводити величні храми й засновувати бібліотеки. У цей період складався класичний римський стиль, що істотно вплинув на подальший розвиток західноєвропейської

культури. І саме тоді розквітли таланти блискучих майстрів слова Вергілія, Горація та Овідія.

Публій Вергілій Марон з'явився на світ 70 р. до н.е. в містечку Анди неподалік Мантуї. Батько його був досить заможним землевласником і прагнув дати синові гідну освіту. До шістнадцяти років Вергілій навчався в Кремоні, потім у Медіоланумі (нині – Мілан), що славився талановитими педагогами, згодом – у Неаполі й Римі. У столиці він вступив до школи відомого ритора¹ Епідія. У цьому елітному навчальному закладі здобували освіту нащадки титулованих родів, зокрема й майбутній імператор Август. І хоча Вергілій не досяг успіху на ниві ораторського мистецтва, дружні зв'язки, що склалися в школі, допомогли йому потрапити до вищих кіл римського суспільства.

Вергілій збирався пов'язати життя з адвокатурою і зробити кар'єру державного службовця, але згодом відмовився від цієї ідеї. До того ж його природні дані (сором'язливість, скутість рухів, повільна мова) не сприяли успіхам у юриспруденції. Натомість йому судилася доля одного з найвидатніших поетів античності.

Публій Вергілій
Марон
(70–19 рр. до н. е.)

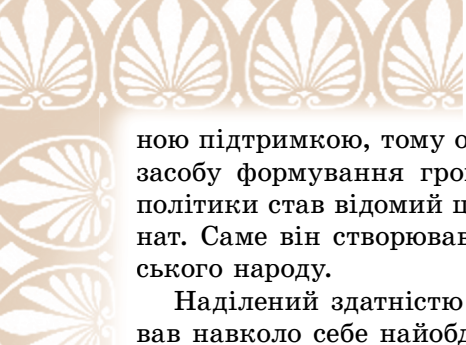
Коментар архіваріуса

Здобувши низку перемог у громадянських війнах, але не оформивши свою владу юридично, Август прагнув заручитися широкою народ-

С. Бакалович. У приймальні в Мецената. 1890 р.

¹Рітор – учитель красномовства в Давньому Римі.

ною підтримкою, тому особливу увагу приділяв розвитку літератури як засобу формування громадської думки. Провідником його культурної політики став відомий цінитель і покровитель поезії Гай Цильній Меценат. Саме він створював образ «божественного імператора» в уяві римського народу.

Наділений здатністю непомильно відчувати талант, Меценат згуртував навколо себе найобдарованіших літераторів Давнього Риму. Відтак його постать стала своєрідним символом римської культури тієї епохи. І не випадково покровительство наукам і мистецтвам, увійшло в історію під назвою «меценатство». Для кращих поетів доби Августа, зокрема для Вергілія, Меценат був не тільки заступником, а й натхненником. ■

Пробувши в Римі близько року, Вергілій оселився в Неаполі, де жив майже безвиїзно. За свідченнями сучасників, поет був високий на зріст, мав міцну статуру й смагляве обличчя селянина. Римський історик Світоній пише: *«Коли він з'являвся на вулиці й люди починали ходити за ним на зирці й показувати на нього, він ховався від них у найближчому будинку».*

Вергілій не любив світської штовханини, віддавав перевагу тихому, усамітненому життю. Літературну творчість він розумів як суспільне служіння і дуже відповідально до неї ставився, був великим трудівником, слави не шукав.

У своїй першій книжці, написаній наприкінці 40-х – на початку 30-х років до н. е., поет оспівав мирне життя пастухів, любовні переживання, красу природи й буденної праці. Її назва – *«Буколіки»* (грец. *пастуші пісні*) – означає жанр античної поезії, що передбачає опис вільного, безтурботного, щасливого життя на селі. Основними мотивами збірки стали уславлення миру, який приніс «владика Риму» Август, роздуми над майбутнім держави й усього людства.

Назва другої книжки Вергілія – *«Георгіки»* – означає «землеробські пісні». Це дидактична (повчальна) поема із чотирьох не пов'язаних спільним сюжетом частин, у яких автор розповідає про рільництво, садівництво, тваринництво й бджільництво. Одна з причин написання *«Георгік»* – політична. Імператор Август розумів, що римляни втомилися від громадянських війн, тому внутрішню політику провадив під гаслом відновлення миру. У розвитку сільського господарства він убачав можливість підняти занепаду через численні військові походи моральність і відродити громадянську доблесть давніх орачів. Вергілій щиро підтримував урядові ідеї, тож став їх вірним провідником. У своїй поемі він описує працю селян як вічну боротьбу людини із землею, по суті, порівнюючи її до ратної звитяги.

Ці твори зажили в Римі небувалого успіху. *«Буколіки»* декламували зі сцени, а *«Георгіки»* сам автор читав Августу чотири дні поспіль. Однак світовою славою Вергілій завдячує поемі *«Енеїда»* (29–19 рр. до н. е.), що оповідає про подвиги легендарного троянського героя і міфічного родоначальника римлян.

Джерелом написання поеми став давньогрецький міф про троянця Енея – сина богині кохання Афродіти (у римлян – Венери). В *«Іліаді»* Гомер згадує Енея серед славних троянських героїв. Він учасник

багатьох важливих битв, але в поєдинках з Діомедом та Ахіллом зазнає поразки й уникає загибелі тільки завдяки заступництву Афродіти, Аполлона й Посейдона. Посейдон рятує Енея, тому що герой має зберегти царський рід Дардана – родоначальника троян. У період піднесення Риму з'являються легенди, за якими, покинувши Трою, Еней пристав саме до земель латинян, де його нащадки заснували Рим. Енеєвого сина Асканія було ототожнено з Юлом – предком роду Юліїв, до якого зараховував себе й Август. Вибір сюжету для поеми виявився дуже вдалим і набув державного значення. Відомо, що за правління Августа на римських монетах зображували Енея з батьком Анхізом на плечах.

П.-Н. Герен. Еней і Дідона. 1815 р.

В «Енеїді» дванадцять книг. У першій з них ідеться про те, як дорогою з Трої Еней довго блукав морями, зазнаючи численних небезпек. Це сталося з волі божественної Юнони (у греків – Гери), яка не любила троянців, бо й досі пам'ятала принизливий для неї присуд Паріса. До того ж богиня дізналася, що Карфаген, який вона дуже поважала, колись буде зруйновано нащадками Енея. Троянський флот бурєю прибило до берегів Карфагену, де володарювала цариця Дідона. Зміст другої і третьої книг поеми становить розповідь Енея про загибель Трої та його мандри.

Дідона палко закохалася в Енея. На прохання Венери, любов у її серці запалив брат героя – бог кохання Амур. Еней теж покохав Дідону, та змушений був покинути нещасну, щоб виконати свою місію – добути береги Італії і заснувати Римську державу. Невтішна Дідона наклала на себе руки. Так закінчується четверта книга.

Потрапивши нарешті до Італії, Еней з допомогою чарівниці Сівілли спустився до царства мертвих. Там він зустрівся з духом батька, який провістив його нащадкам славу долю. У сьомій книзі Еней потрапляє до Лації, де цар Латин обіцяє віддати за нього свою дочку Лавінію. Через це наречений дівчини – славний герой ругулів цар Турн – іде на Енея війною. Шукаючи підтримки, Еней вирушає у володіння Евандра, туди, де згодом буде засновано Рим. Там він отримує дарунок Венери й Вулкана – бойовий обладунок і щит, на якому зображено майбутню історію Риму. Книги від дев'ятої до дванадцятої присвячено опису бойових дій. Залишившись без ватажка, троянці поступаються під натиском армії Турна. І хоча Еней, повернувшись, змушує ругулів відступити, Турн убиває його друга Палланта, сина Евандра. Настає тимчасове перемир'я. Далі в поемі описано подвиги амазонки Камілли. І, нарешті, відбувається поєдинок між двома вождями, у якому Еней убиває Турна. Цією перемогою і завершується поема.

Коментар архіваріуса

Вергілій почав писати «Енеїду» на особисте прохання Августа, щоб пробудити в римлянах національну гордість. Тому й головний герой поеми став абсолютно новим в античній літературі. В образі Енея треба було увиразнити не лише найкращі якості воїна, а й інші, за уявленнями римлян, ідеальні риси. Звісно, як і Ахілл в «Іліаді», Еней постає у Вергілія взірцем воїна. Його сміливість і мужність не мають меж, без нього неможливо перемогти в жодній битві. Герой до останнього захищає рідне місто й лише на прохання Гектора, що являється йому вві сні, залишає Трою. Еней щиро шанує богів. «Благочестивий», «побожний» – постійні епітети героя, який завжди прислухається до порад безсмертних. Образ Енея уособлює також важливі для римлян родинні цінності. Як відданий, турботливий син, він виносить немічного Анхіза з охопленої вогнем Трої, а потім будь-що прагне побачитися з батьком хоч би й у моторошному потойбіччі. Як дбайливий чоловік, під час розгрому міста він розшукує свою дружину. Еней має добре серце, здатен навіть на жалість до ворогів. У його характері Вергілій намагався узагальнити всі позитивні моральні якості, гідні героя римської доби: зразковий громадянин з високим почуттям обов'язку, ніжний сім'янин, справедлива й співчутлива людина. ■

Читаючи про подвиги Енея, римлянин відчував живий зв'язок з великою Троєю, з давніми італійськими племенами, його серце повнилося гордістю за себе та свій народ. Завдяки цьому «Енеїда» набула рис національного римського епосу. Задумана як урочиста пісня на честь імперії Августа, поема Вергілія стала величним монументом славної доби Давнього Риму.

Консультація філолога

Працюючи над «Енеїдою», Вергілій спирався на кращі зразки давньогрецької епічної поеми – «Іліаду» та «Одіссею». Сама побудова «Енеїди» зумовлена прагненням автора наслідувати гомерівські твори. Перша її частина, що описує мандри Енея після того, як він покинув Трою, перегукується із сюжетом «Одіссеї»; друга, що зображує ратні подвиги героя, – з «Іліадою». Крім того, у тексті давньоримського поета простежується чимало гомерівських мотивів. Наголошуючи на самотності грецького генія, Вергілій говорив: *«Легше вкрати в Геркулеса палицю, ніж у Гомера віриш»*. Тож віддавши належне великій традиції, Вергілій уклав у свою поему зміст, що відповідав нагальним потребам його доби та відбивав світосприйняття римського народу. Як і Гомер, Вергілій розповів про падіння Трої. Однак у його викладі місто не змогло вистояти лише через хитрість і підступність завойовників. Крилатим став вислів з «Енеїди» *«Бійся данайців, що приносять дарунки»*. ■

На п'ятдесят другому році життя Вергілій вирушив у подорож Грецією та Малою Азією, щоб на власні очі побачити місця, які описав Гомер. Це було необхідно для доопрацювання «Енеїди». У Греції поет

тяжко захворів і на кораблі Августа, якого зустрів в Афінах, вирішив повернутися на батьківщину. Під час плавання хвороба загострилася, і незабаром після прибуття в Брундизій, що на півдні Італії, Вергілій помер. За переказами, перед смертю митець хотів спалити рукопис «Енеїди», вважаючи її незакінченою. Він був надзвичайно вимогливий до своєї творчості, тож переймався тим, що залишить по собі недосконалий твір. Однак друзі врятували записи. «Енеїда» пережила віки. І хоча латина, якою творив Вергілій, тепер мертва, переклади доносять до нас живі людські почуття, про які так проникливо писав поет.

Український мотив

Для українців античне ім'я Еней має особливе значення. Тільки-но почувши його, чи не кожний згадує: «*Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак*». Ці слова належать *І. Котляревському*. Наприкінці XVIII ст. український письменник створив на основі Вергілієвої «Енеїди» однойменну сатиричну поему, насичену яскравим національним гумором і самотніми образами. За іноземним сюжетом і гумористичною формою автор приховав одвічну мрію українського народу про незалежність. Котляревський пов'язав античні події із життям України за часів, коли було зруйновано Запорозьку Січ – фортецю волелюбного козацького духу. Незважаючи на пародійність, поема Котляревського утверджує життєлюбство та самотність українства.

Над класичними перекладами Вергілієвої «Енеїди» українською працювали *Г. Сковорода, М. Зеров, М. Білик, А. Содомора*. ■

Ф. Бароччі. Утеча Енея з Трої.
1598 р.

Перевірте себе

1. Який період називають золотою добою давньоримської літератури? Чому?
2. Як життєвий і творчий шлях Вергілія пов'язаний з політичним життям Давнього Риму?
3. Схарактеризуйте творчий спадок Вергілія. Чим його твори можуть зацікавити сучасного читача?
4. В епітафії, викарбуваній на надгробку Вергілія за його заповітом, є такі слова: «*Оспівав череди, ниви, вождів*». Поясніть, що означає цей напис.
5. Як задум поеми «Енеїда» пов'язаний з утвердженням величі Римської держави? Які міфологічні сюжети й образи стали її джерелом?

Перед читанням. Читаючи уривки з «Енеїди», знайдіть приклади характерних для епічної поеми деталізації та монументальності в зображенні подій та героїв.

ЕНЕЇДА

(Уривки)

З пісні другої

На бенкеті в цариці Карфагену Дідони Еней розповідає про загибель Трої. Повіривши словам підступного Сінона, троянці не зважили на застереження жерця Лаокоона й укутили в місто дерев'яного коня, якого спорудили греки.

- 200 «Щось іще більше й страшніше нам впало, нещасним, у вічі
Й сповнило страхом серця, що ніякого лиха не ждали.
Лаокоон, що жерцем був, Нептунові жеребом даний,
Жирного в жертву бика урочисто при вівтарі різав.
Аж із Тенеда по хвилях спокійних – тремчу, як згадаю,—
- 205 В звоях великих два змії на море злягли і прямують
Просто до берега; груди і гриви криваві їх вище
Хвиль виринають, над морем здіймаються, решта їх тіла
Рівно по морю простерлась великими в звоях хребтами.
З шумом запінилось море; от вийшли на землю, їх очі,
- 210 Кров'ю наповнені, іскрами сиплють; дрижать язики в них,
Лижуть з сичанням пащеки. Лиш глянули ми – сплотніли
Й порозбігались. Вони ж у рішучім розгоні прямують
Просто до Лаокоона. І спершу тіла обкрутили
Двох невеликих синів його змії обидва і давлять
- 215 Та роз'їдають суглоби. А потім так само й його вже,
Що ухопився за зброю й на поміч синам поспішає,
Ловлять і в звої великі обкручують тісно. Два рази
Впоперек вже і його обвинули і потім ще двічі
Шию хребтами, лускою покритими, тісно обвивши,
- 220 Високо вгору і голови, й шиї над ним піднімали.
Він одночасно вузли ті руками розсунути хоче... (...)

Кричать усі гучно,

Щоб ту споруду на місце призначене ввести й благати
Ласки богині.

- 235 Мур розриваємо ми і міську відчиняєм твердиню.
Всі приступають до діла, під ноги колеса підводять,
Линви міцні на шию силяють, і клята споруда,
Зброєю плідна, вступає у мури. А юні дівчата
Й хлопці довкола співають їй гімни, радіють, як можуть
- 240 Линви торкнулись. Вона посувається. Й грізно вкотилась
В місто, в середину саму. Ох, краю ти мій Іліоне,
Божий приюте, у війнах прославлені мури дарданські!
В брамі, на самім порозі, разів аж чотири спіткнулись¹,
В череві брязнула зброя разів аж чотири. Проте ми
- 245 Прагнем свого у безтямі, засліплені до божевілля,
Й ту проклятущу потвору на замку своєму вміщаєм.

¹За часів античності спіткнутись на порозі вважали лиховісною прикметою.

Тут і Кассандра майбутнє тоді з своїх уст віщувала,
Тевкри, проте, до тих уст, що сам бог наказав їм, ніколи
Віри не мали. Нещасні ми в день, що останнім мав бути
250 Всім нам, ще й храми у місті прибрали у зелень святкову.
Небо тим часом кругом обернулось, і ніч здійнялася
Із океану і пільмою землю покрила і небо... (...)

Уночі з дерев'яного коня вискакують греки й захоплюють місто.

Зойками різноманітними повниться місто тим часом
300 Більше й все більше, – хоч батька Анхіза домівка стояла
Осторонь інших, густими деревами щільно укрита, –
Зброя бряжчить все ясніше і жах навкруги навіває.
Я прокидаюсь од сну й на покрівлі, до самого верху
Вибігши миттю, стою й насторожую вуха уважно.
305 Так це, як з вихром шаленим пожежа впаде на засіви
Чи як бурхливий струмок у гірську переміниться річку
Й поле залле і жниво розкішне зруйнує, всю змие
Працю волів, позносить ліси на узгір'ях, – і стане
Оторопілий пастух на скалі і той слухає гомін.
310 Тільки тепер стало ясно усім, яка у них вірність:
Підступ данайський відкрився. (...)
Вирвався тим часом Пант Отряд з-під ахейської зброї
320 (Феба жерцем був у нас він на замку), в руках ледве держить
Утвар священну, богів переможених, внука малого
Й мов непритомний біжить до порогів. «Гей, Панте, – волаю, –
Як рятуватися нам, яку боронити твердиню?»
Ледве я встиг це промовить, як важко зітхнув він і каже:
325 «Б'є вже остання година, Дарданії день неминучий.
Ми лиш колишні троянці, колись Лліон був і слава
Тевкрів велика була, та все те Юпітер жорстокий
В Аргос цілком переніс, а тепер он панують данайці
В місті палаючим. В мурах, всередині, кінч височенний
330 Збройних мужів з себе сипле, звитяжний Сінон з нас глузує
Й сіє пожар. Одні напливають у навстіж відкриті
Брами, – без ліку, з великих Мікен їх причалило стільки!
Інші, озброєні теж, у завулки тісні уступили;
Стали залізні ряди, їх мечі аж іскряться, готові
335 Сіяти смерть, так що брам охоронці передні наосліп
В бій ледве сміють рушати, безладно боротися з ними».
Вражений цим Отрядовим словом, богами натхнений,
В бій і вогонь я іду, куди чорна Ерінія¹ кличе,
Брязкіт озброєння й крик, що до неба лунає. (...)
Мов серед темряви ночі вовків шаленіючих згряя,
Що зголодніла утроба наосліп їх гонить, а з горлом
360 Висхлим залишені десь вовченята чекають, – і ми так
Через ворожі ряди і крізь стріли на смерть ішли певну,

¹Ерінія – богині помсти.

- Прямо до міста, а ніч похмурим своїм покривалом
Всіх нас покрила. Хто жах тої ночі, загибелі й вбивства
Виразить може словами, слізьми ті нещастя оплакати?
- 365 Падає в порох весь город старий, що стояв стільки років;
Всюди по вулицях всіх валяються трупи беззбройних,
Повно їх теж у домах і на божих священних порогах.
Та не самі лиш тевкрійці вину свою кров'ю змивають,
Часом відвага приходиться в серця переможених, гинуть
- 370 І переможні данайці. Усюди розпука жахлива;
Всюди лиш жах один, образи смерті встають незліченні. (...)
Ясно тоді я побачив, що весь Іліон у пожежі
Тоне і що до підвалин руйнується Троя нептунська, –
Мов на верхів'ях гірських, коли ясен старезний підрижуть
Пилами й часто вдаряють сокирами в нього селяни,
- 630 Хочуть звалити його, а він іще довго грозить їм,
Листям тремтить і вершком потрясає; аж ранами звільна
Зможений, врешті, востаннє застогне й злетить, відірвавшись,
З гір у долину. І от я спускаюся доли, й під божим
Проводом, через вогонь і ряди ворогів я проходжу,
- 635 Стріли дають мені місце, вогонь уступає з дороги.
Вже як добився я, врешті, додому, до рідних порогів,
До стародавнього дому, то батько, якого хотів я
Винести в гори високі найперше, й шукав його, зразу ж
Далі відмовився жити, як буде зруйнована Троя,
- 640 Бути ізгоєм. «А ви, – так промовив, – у кого ще в жилах
Кров молодецька кипить, і не знищені сили ще ваші,
Ви утікайте». (...)

Із пісні дванадцятій

Еней пропонує Турнові двобій, щоб вирішити долю війни. Герої розпочинають поєдинок.

- Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
- 890 «Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизька. Змінйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдієш відвагою й хистом,
Хочеш на крилах злетіти аж до зір чи у землю заритись?»
Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
- 895 Це твоє слово гаряче, а грізні богове для мене,
Грізний Юпітер». І більше ні слова, оглянувшись на давній
Камінь великий, – він в полі межею стояв випадково,
Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве
Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
- 900 Він же у руку тремтячу вхопив, і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі, – затремтіли коліна, й застигла

Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря
905 Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; язик нам не служить, і більше
910 В нашому тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовить.
Так ото й Турнові... (...)
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару.
Стежки до втечі не видно, ні сили на ворога стати,
Ні колісниці нема, ні сестри, що піклується нею.
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
920 Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із праці на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі, –
Спис той летить, наче вихор із чорної хмари, й несе він
Смерть неминучу. Він панцира край пробиває і крайні
925 Кола щита семирядні, й стегно він із свистом проймає.
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули,
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
930 Очі підвів і, з благанням правицю до нього простягнувши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю, – у тебе
Теж був старий такий батько Анхіз, – ти над старістю Давна
935 Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо переміг ти, –
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.
Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинивсь, озирнувся
940 Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта, що Турн йому рани завдав, перемігши,
Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.
945 Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим,
Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброї, що зняв з мого друга,
Вирватись хочеш? Паллант тебе в жертву приносить цією
Раною, мститься Паллант, випускаючи кров цю злочинну».
950 Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подався неохоче.

Переклад М. Білика

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як в уривках з поеми «Енеїда» змальовано падіння Трої? Кого засуджує автор, а кому співчуває? Які порівняння та епітети переважають в описі знищення Трої?
2. Перекажіть епізод смерті Лаокоона та його синів. Порівняйте його з міфом троянського циклу. Які засоби художньої виразності надають цьому епізоду драматичного звучання?
3. Як змальовано у творі Вергілія стосунки Енея з батьком?
4. Складіть порівняльну характеристику Енея і Турна.
5. Які риси вдачі Енея характеризують його як ідеального римлянина? Доведіть, що Еней – епічний герой.
6. **Робота в парях.** Порівняйте двобій Енея і Турна з двобоєм Ахілла й Гектора в «Іліаді» Гомера. Чим Еней відрізняється від Ахілла?
7. Знайдіть у поемі Вергілія епізоди, у яких: а) засуджено війну; б) утверджується любов до батьківщини.
8. **Філологічний майстер-клас.** Що споріднює «Енеїду» та «Іліаду»? Чи є підстави стверджувати, що поеми Гомера правили Вергілію за взірець? Обґрунтуйте свою думку.

РОЗДІЛ 10

ЛІТЕРАТУРНИЙ МОНУМЕНТ ГОРАЦІЯ

Літературна розминка. У яких вивчених вами творах розкрито тему мистецтва і призначення митця?

Квінт Горацій
Флакк
(65–8 рр. до н. е.)

Видатний класик римської літератури Квінт Горацій Флакк народився 65 р. до н. е. в сім'ї вільновідпущеного раба, власника скромного маєтку в римській колонії Венузії. Батько майбутнього поета цілком присвятив себе його вихованню. Прагнучи дати синові гідну освіту, він переїхав до Рима, де влаштувався на посаду збирача податків на аукціонах. Протягом усього життя Горацій згадував батька з гордістю, теплотою і вдячністю.

Горацій подолав усі сходинок тогочасної освіти: від початкового навчання в Римі до опанування філософії в Афінійській академії, яку заснував Платон. Юнак цікавився історичним минулим, захоплювався ідеями республіки та національного відродження, яке, на його думку, мало стати порятунком від усіх негараздів сучасності.

В Афінах Горацій став прихильником убивці Цезаря Брута, який прибув до Греції вербувати молодь для боротьби проти Марка Антонія

та Октавіана. Звання військового трибуна (командира легіону) неабияк лестило синові колишнього раба, тож захоплений незвичністю своєї ролі Горацій приєднався до армії Брута. Однак поразка при Філіппах 42 р. до н.е. вгамувала запал юнака, якому були чужі війни й політичні розбрати. Його ілюзії розвіялися, залишивши гірку згадку про небезпечну авантюру.

Горацій повернувся до Рима. Його родовий маєток конфісковано на користь ветеранів Цезаря. Аби заробити на хліб, усебічно освіченому юнакові довелося переписувати папери в установі. Саме в той час він і розпочав літературну діяльність. А невдовзі його творчість привернула увагу поціновувачів поезії та придворних кіл. У 38 р. до н.е. за сприяння Вергілія Горацій познайомився з Меценатом. Поет пишався прихильністю сподвижника імператора, адже той не зважав на його низьке походження, цінуючи за шляхетність почуттів і думок. Горацій ніколи не зловживав дружбою з Меценатом і не користувався нею на шкоду іншим. Він навіть не звернувся до свого впливового заступника з проханням повернути батьківський маєток.

Позбувшись честолюбних намірів юності, Горацій намагався триматися осторонь від політичних подій, уникав офіційних посад, відмовився навіть стати секретарем Августа. Метушлива столиця не приваблювала поета, тому він охоче перебрався в маєток у Сабінських горах, який подарував йому Меценат. Тихе, неквапливе життя в селі символізувало для Горація свободу. І незважаючи на це, він був передусім придворним поетом. Меценат увів його в коло наближених Августа. Вдячний імператору за мир в Італії, Горацій з повагою ставився до його реформ.

Щодо дружби митця з Меценатом, то вона тривала тридцять років. Покровитель поета помер у вересні 8 року до н.е., а 27 листопада того ж таки року пішов із життя і сам Горацій. Так справдилося поетове пророцтво про те, що він ненадовго переживе найліпшого друга.

Твори Горація щирі й відверті. Автор відкриває душу, розповідає про своє життя так природно й правдиво, що читач ніби стає його довіреною особою. Горація багато читали не лише в давнину, а й у Новий час. Тому до нас дійшли всі його твори: збірка віршів «Ямби», або «Еподи», дві книги сатир «Бесіди», ювілейний гімн «Пісня століття», дві книги послань та чотири книги ліричних віршів, відомих під назвою «Оди».

Ф. Бронніков. Горацій читає свої сатири Меценату. 1863 р.

Літературознавча довідка

Ода – вірш, що висловлює високі почуття, викликані важливими історичними подіями, діяльністю історичних осіб. Оді притаманні врочистість і піднесеність.

Консультація філолога

Ода народилася в Давній Греції як вірш, присвячений уславленню могутніх сил природи, а згодом важливих історичних подій або видатних осіб, переможців спортивних змагань. Оди Горація звеличували імператора Августа, оспівуючи його політичні й культурні перетворення в країні. Горацієві належить вислів *«Поезія – це картина»*. І його власна творчість – найкращий доказ слушності такого порівняння. Горацій розширив тематику давньогрецького жанру. Серед його од є дружні послання, гімни богам, відгуки на політичні події, любовна лірика, лірика роздумів. Відмовившись від надмірної пишномовності, митець шукав красу у зваженості й точності кожного слова, містких епітетах, у пейзажах, що передають найтонші почуття і настрої ліричного героя, у вишуканому вірші.

В одах Горацій завжди звертається до певного адресата, спонукаючи його міркувати, допомагаючи знайти мудре рішення. Так, в оді *«До Ліцинія Мурени»* поет проголошує правило золотієї середини, народжене розсудливістю, життєвим досвідом, прагненням до моральної врівноваженості й уникнення крайнощів. Полководця Мурену такі поради не переконали – його стратили за участь у змові проти Августа. Для самого ж Горація золота середина була основним життєвим принципом. ■

Третю книгу од Горація завершує знаменита ода *«До Мельпомени»¹*. У цьому творі на повну силу лунає думка про те, що поезія, яка, за Горацієм, є вершинним виявом творчого людського духу, здатна жити у віках. Вона піднімається і над людиною, яка її творить, і над найвеличнішими пам'ятниками, створеними з міді й каменю. Цією одою митець започаткував новий поетичний жанр – «пам'ятник». У ньому автори (найчастіше взявши за основу композицію оди Горація та її перший рядок) розповідають про свій внесок у поезію, про безсмертя імені поета. Думку Горація *«Звія я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка, вищий од пірамід царських, простойть він...»* підхоплюють В. Шекспір (*«Державців монументи мармурові переживе могутній мій рядок...»*), М. Ломоносов (*«Я знак безсмертя собі воздвигну...»*), О. Пушкін (*«Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»*), М. Рильський (*«Я пам'ятник собі поставив нетривалий...»*) та інші).

Український мотив

Поезію Горація завжди високо цінували в Україні. Його твори вивчали в братських школах, Києво-Могилянській академії. Великим шанувальником Горація був *Г. Сковорода*. У його збірці *«Сад божественних пісень»* звучить думка античного поета про те, що щастя полягає не в багатстві й шані, а в радості буття і щиросердності.

Українською Горація переспівували та перекладали *П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, І. Франко, В. Щурат, М. Білик, М. Зеров, Борис Тен, А. Содомора*.

¹Мельпомена – одна з дев'яти античних муз. Спочатку була музою пісні взагалі, згодом – дифіраμβів, з яких виникла трагедія. Відтоді Мельпомену почали вважати музою трагедії. Горацій звертається до музи в її первісному значенні.

Корифей української поезії *М. Рильський* у вірші «Пам'ятник» уступає у творчу полеміку з Горацієм, створюючи своєрідну антитезу уславленим рядкам оди «До Мельпомени». ■

Перевірте себе

1. Які події в житті Горація стали визначальними?
2. Яку роль у долі й творчості Горація відіграла дружба з Меценатом?
3. За якої доби творив Горацій? Яку цінність мали його поезії для сучасників?
4. В оді «До Левконої» звучить найвідоміший афоризм Горація *carpe diem* («користуйся днем», «насолоджуйся миттю», «живи теперішнім», буквально – «лови день»). Чи можна вважати цей вислів життєвим принципом поета? Поясніть свою думку прикладами з біографії поета.
5. Як ви розумієте правило золотого середина, проголошене Горацієм? Чи дотримувався сам поет цього життєвого принципу? Поясніть свою думку.
6. Що спільного в долях Горація і Вергілія як поетів золотого доби давньоримської поезії?

Перед читанням. Читаючи переклад оди Горація, знайдіть образи-символи, які розкривають тему ролі поета й поезії.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливи́й, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,

Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний.
Я не умру цілком: ества мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець¹

Ще сходить з дівою в високий Капітолій².
І де шумить Авфід³ в безудержній сваволі,
І де казковий Давн⁴ ратайський люд судив, –
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів⁵. Так не таїсь від миру

¹Понтифік-жрець – верховний жрець, який щороку сходив на Капітолій молитися Юпітерові Капітолійському про благоденство Римської держави; на час написання оди ним був Август.

²Капітолій – один із семи пагорбів, на яких виник Давній Рим, де розташовувався Капітолійський храм, відбувалися засідання сенату та народні збори.

³Авфід – річка в Апулії в східній частині Італії, на батьківщині Горація.

⁴Давн – міфічний цар Апулії.

⁵Ідеться про те, що Горацій першим у римській літературі розробив поетичні принципи Алкея і Сафо.

І лавром, що зростив святий Дельфійський гай¹,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

Переклад М. Зерова

Запитання і завдання до прочитаного

1. Що Горацій вважає своїм пам'ятником? Що утверджує поет, порівнюючи його із «царськими пірамідами»?
2. У чому митець убачає свою заслугу перед римською літературою?
3. У чому, на думку Горація, безсмертя поета і його творчості?
4. Чому вірш «До Мельпомени» належить до жанру оди? Укажіть основні ознаки цього жанру й наведіть приклади з прочитаної поезії.
5. **Філологічний майстер-клас. Робота в групах.** Розділившись на дві групи, виконайте одне із запропонованих завдань.
 - Знайдіть переклад оди «До Мельпомени», який виконав А. Содомора. Порівняйте його з варіантом М. Зерова.
 - Прочитайте вірш М. Рильського «Пам'ятник» (1929). З яким твердженням Горація полемізує в ньому український поет?

РОЗДІЛ 11

«СПИВЕЦЬ ОДВІЧНИХ ПЕРЕВТІЛЕНЬ»

Літературна розминка. Які міфологічні сюжети про перевтілення ви знаєте?

Публій Овідій
Назон
(43 р. до н. е. —
бл. 18 р. н. е.)

За часів античності римського поета золоті доби Публія Овідія Назона називали «вчителем любові». Про його життя складали легенди, а його знамениті «Метаморфози» стали своєрідною язичницькою Біблією і невичерпним джерелом сюжетів для художників та письменників наступних епох.

Овідій народився 20 березня 43 р. до н. е. в містечку Сульмоні неподалік від Рима. Його сім'я, заможна й шанована, належала до давнього роду вершників – другого за значенням стану римського суспільства. Майбутньому поету дали два імені: Публій (від прізвища одного з предків) і Назон («носагий»).

Здобувши ґрунтовні знання в римських риторичних школах, Овідій вирушив у так звану освітню поїздку до Сицилії, Греції та Малої Азії. Такі подорожі за його часів уважалися

обов'язковими для будь-якого шляхетного римлянина, а для поета й по-

¹У Дельфах був храм Аполлона, бога високих мистецтв. Переможців на Дельфійських іграх нагороджували лавровим вінком.

готів. За три роки після закінчення навчання Овідій вступив на державну службу й за сприяння впливових родичів домігся успіхів у судовому й поліційному відомствах. Наступною сходинкою в його кар'єрі було сенаторство. Одначе юнак не прагнув суддівських та адміністративних посад, на які намагався влаштувати його батько. У двадцять п'ять років Овідій покинув службу й присвятив себе творчості. Незабаром він став найулюбленішим поетом римлян.

Дебютував Овідій збіркою «Любовні елегії». Книжка принесла йому широке визнання і зажила слави «практики кохання». Наступну книжку – «Героїди» – можна назвати «історією кохання». До неї увійшли п'ятнадцять ліричних, сповідальних монологів-листів від імені покинутих коханими міфологічних героїнь або історичних осіб: Федри, Пенелопи, Медеї, Саффо та інших. Завершуючи логічну послідовність, «теорією кохання» стала дидактична поема «Наука кохання». Це – своєрідний навчальний посібник, практичні поради автора чоловікам і жінкам, що мають допомогти їм перемогти в «любовній битві». Роботу над елегіями Овідій розпочав, коли йому не виповнилося і двадцяти років. Коли «любовну трилогію» було завершено, поетові було вже близько сорока п'яти.

Життя на вершині слави тривало майже двадцять років. Двері будинку Овідія, що стояв у центрі Рима, завжди були гостинно відчинені для численних друзів і шанувальників. Поет мав ще й заміське помешкання, де писав свої вірші. Він став таким відомим, що отримав право займати в театрі почесне місце біля самої сцени. Як рівний Овідій зустрічався з відомими митцями, потоваришував з великим Горацієм.

Найвизначніший період у творчості Овідія розпочався 2 р. н. е., коли він узявся писати поему «Фасти» – своєрідний літопис, у якому, йдучи від свята до свята, намітив викласти сотні міфів та історичних подій, пов'язаних з історією Риму. Водночас із «Фастами» митець працює над епічною поемою з п'ятнадцяти частин «Метаморфози» («Перевтілення»). У цьому творі на матеріалі давньогрецьких міфів про різноманітні превтілення Овідій задумав пояснити все, що відбувається в мінливому, гідному подиву світі природи.

Систематизувавши безліч міфічних оповідей, Овідій уклав «історію людства»: від виникнення з хаосу гармонійного космосу до золотої доби Августа, коли після громадянських війн настав мир. У «Метаморфозах» ідеться про чотири століття в історії людства: золоте, срібне, мідне й залізне. Сучасників поета не залишили байдужими рядки про «залізні» часи, за яких вони жили, коли «люд на грабунок іде», «на господаря гість зазіхає», коли втрачено совість та сором і богиня справедливості Астрея назавжди покинула землю.

«Метаморфози». Обкладинка видання 1632 р.

Загалом у поемі двісті п'ятдесят міфів про перевтілення, почерпнутих з різних джерел: про народження людей з каменів після Всесвітнього потопу; про перетворення на лаврове дерево німфи Дафни, яку переслідує Аполлон; про те, як красуня Левкотою через любов Сонця стала левконією, а її суперниця – соняшником тощо.

Розповідаючи про метаморфози, Овідій намагався досягнути буття, зазирнути в складний і суперечливий внутрішній світ людини. За допомогою різноманітних образів поет утверджує безсмертя душі: «*Не пропадає, повірте, ніщо в неосяжному світі. Все тільки змінює вигляд*»¹. На думку Овідія, люди зазнають перетворень під впливом пристрастей, з волі богів, через фатальні помилки. Мимохіть поет вступив у полеміку з імператором. Щоб повернути славні часи процвітання Риму, Август прагнув відновити в державі давні суворі звичаї, тимчасом як Овідій у своїх творах виправдовував легковажність, вади й злочини слабкістю людської натури. Можновладець і поет по-різному дивилися на речі.

Суворе й неочікуване покарання спіткало Овідія зненацька. У 8 р. Август видав вердикт, яким засудив поета на заслання в крайню північно-східну область імперії, до міста Томи (нині місто Констанца в Румунії). Вирушати туди наказано було негайно.

Для улюбленця столичної публіки заслання «на край землі» стало катастрофою. Твори Овідія було вилучено з бібліотек, приятелі від нього відсторонилися, грошові справи заплуталися. Зимове плавання Середземним морем було небезпечним, корабель мало не потонув під час шторму. Тільки навесні 9 р., пере чекавши зиму в Греції, поет суходолом дістався Чорноморського узбережжя.

На засланні Овідій продовжував писати вірші, зокрема «Сумні елегії», роботу над якими розпочав ще в дорозі. Звернення до жанру елегії було намаганням у творчості відволіктися від незгод, можливістю спілкуватися з друзями, які ще залишилися в Римі, надією на пом'якшення вироку. П'ять книг елегій цілком відповідають заголовку. У них – сум поета-вигнанця за батьківщиною, трагедія особистості, яка вступила в конфлікт з владою. Здебільшого елегії звернені до коханої дружини, деякі – до дочки й друзів, а найбільша з них (п'ятсот сімдесят вісім рядків) – до Августа, з проханням про помилування. Однак й Август, і його наступник Тіберій залишилися байдужими до спроб поета виправдатися. У 18 р. н. е. Овідій помер, так і не побачивши улюбленого Рима й коханої дружини.

Український мотив

Овідія віддавна шанувало українське письменство. Цитатами з його творів не раз підкріплювали свої настанови автори, яких вивчали в Києво-Могилянській академії. Римського поета натхненно наслідував Г.Сковорода у своїй «Похвалі астрономії». Захоплено відгукувався про Овідія Т.Шевченко, називаючи його «найдосконалішим творінням всемогутнього Творця Всесвіту». Олена Пчілка творчо переосмислила міфи про Пігмаліона, Кипариса, про Дедала й Ікара, викладені в «Метамор-

¹ Переклад А. Содомори

фозах». Новим етапом знайомства українського читача з поезією Овідія стали переклади *М. Зерова*. Нині рівню сучасних вимог до художнього перекладу відповідають роботи *А. Содомори*.

З ім'ям Овідія пов'язана назва українського міста Овідіополь. На лівому березі Дністровського лиману, навпроти Аккермана в 1793–1796 рр. побудовано фортецю. За легендою, військовий інженер, зводячи укріплення, знайшов давню могилу й на камені зміг розібрати напис «Овідій». Виникло припущення, що саме тут спочиває великий поет. Тож спочатку фортеця, а згодом і місто, що виросло навколо неї, отримали назву Овідіополь – місто Овідія. А втім, надгробний камінь, який знайшов інженер, зник і пов'язану з ним таємницю так і не розгадано. Ніхто не знає достеменно, правда це чи вигадка, адже інші джерела свідчать, що уславленого поета поховано в місті Констанца в Румунії. ■

Перевірте себе

1. На які періоди можна умовно поділити життєвий і творчий шлях Овідія? Які події стали для поета визначальними?
2. «Наукою ніжності палкої» назвав творчість Овідія О. Пушкін. Які теми й мотиви поезій римського митця дали підставу для такої метафори?
3. У чому полягає загальнокультурне й літературне значення поеми «Метаморфози»? Чому Овідія зацікавила тема перевтілень?
4. Чим Овідій збагатив жанр елегії?
5. У перекладі М. Зерова елегії Овідія мають назву «Сумні елегії», а в перекладі А. Содомори – «Скорботні елегії». Який епітет, на вашу думку, краще відображає стан автора?

Перед читанням. На долю Овідія випали й безтурботна молодість, і неочікувана біда, і роки вигнання. Простежте, як змінюється настрій ліричного героя протягом оповіді про життя поета.

Із «Сумних елегій»

ЖИТТЯ ПОЕТА

Книга IV, елегія X

Любоців ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов я, –
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя – Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді¹.
З діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, – коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.

¹43 р. до н. е., коли обидва консули не дожили до кінця своїх повноважень.

Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих
Днів¹, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.
В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав,
Форума сварки гучні вабили серце його.

Серцю ж моему з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,
Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писать, кинув я метри дзвінкi, –
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писать, вірші складались самі.
Роки тим часом минали – нечутною перше ходюю,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий².
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років, –
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох³ деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний⁴,
Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж аонські⁵ шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів!
В кожному улюбленці муз бога я серцем вчував.
Слухав я Макра старого читання – про «Птахів» поему
Та про отрутих гадюк, та про цілюще зело.
Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь вогненну:
Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
Басе, славнозвісний сатирою, славний гекзаметром Понтік –
Спільники любі були тих товариських зібрань,
І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
Тільки на образ Вергілія знав я, і смерть передчасна
Вирвала раптом з життя приязнь, Тібулле, твою.

¹Поет народився на другий день п'ятиденного свята Мінерви – 20 березня.

²Тóгу (традиційний одяг громадянина) дозволялося носити із сімнадцяти років як знак повноліття; широкий «рубець», точніше пурпурова облямівка, означав, що юнаки мають виступати кандидатами на магістратські посади.

³Поліційна установа.

⁴Відмовився від магістратської кар'єри; кúрія – сенат.

⁵Музи (Аоніди).

Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець – Проперцій,
Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.
Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
Хутко Талія¹ моя стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, –
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна²,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам я – суворий співець – кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займався од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене одружили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
Але недовго й вона леже ділила моє.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало їй виряджати.
Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого він.
Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого висланя день їх в домовині застав.
Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла.
Не довелося старим гірко за мною тужити.
Та як від мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І від високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе моє прилине до вас поголоска,
І понад Стіксом³ мутним будуть судити мене, –
Знайте, кохані, тоді, що причина мого вигнання –
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський

¹Талія – муза комедії. Поет починав свою діяльність, очевидно, з драматичних творів.

²Корінна – можливо, подруга поета.

³Стікс – одна з п'яти річок, що протікають у підземному царстві Аїда.

Е. Делакруа. Овідій серед скіфів. 1862 р.

Десять вже взяв нагород і завітчався вінком¹, –
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикrostі слуг – що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихий я негоді,
Скупчив всі сили свої – перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давне дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну піднять.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,
Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
На самотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник еси: пориваєш мене від Дунаю,

¹Ігрища в Олімпії відбувалися через кожних чотири роки. Овідій помилково рахує п'ять. На заслання він пішов у п'ятдесят років.

На Геліконі¹ мені місце почесне даєш;
Ти – це не часто буває – мені за життя ще з'єднала
Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені – та чи правда? –
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, –
Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад М. Зерова

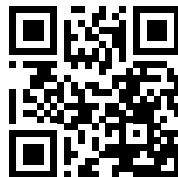
Запитання і завдання до прочитаного

1. Які факти із життя Овідія відобразилися в елегії? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чому ліричний герой називає себе «любощів ніжних співцем»?
3. Яким був шлях ліричного героя до літературної творчості? Які перепони йому довелося подолати?
4. Кого з римських поетів золоті доби згадано в елегії? Яке місце серед визнаних майстрів слова автор відводить собі?
5. У чому полягав конфлікт Овідія з владою? У яких рядках вірша вчувається відгомін особистої драми поета?
6. **Робота в парах.** Які рядки елегії свідчать про трагедію вигнання, пережиту ліричним героєм? Якими художніми засобами в перекладі вірша передано сум розлуки з батьківщиною?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Персонажі троянських міфів: Лаокоон, Єлена, Ахілл, Паріс, Гектор та інші – уже багато століть живуть у різних видах мистецтва. Відскануйте QR-код і дізнайтеся багато цікавого про те, як мотиви та образи античної міфології та літератури втілилися в скульптурі, живописі та кінематографі.

¹Геліко́н – гора в Греції, на якій, згідно з міфологією, мешкали музи. Щороку в гаю на Геліконі влаштовували свята на честь Аполлона та муз, під час яких вручали нагороди переможцям у музиці, поезії та гімнастиці.

Підсумкові запитання і завдання

1. Якими постають людина та світ в античній літературі?
2. Які цикли давньогрецьких міфів ви знаєте?
3. Які символи використано в міфах троянського циклу? У чому полягає їх роль?
4. Назвіть головних героїв поеми «Іліада».
5. Порівняйте образи Ахілла та Гектора.
6. Назвіть поетів доби античності.
7. Дайте визначення понять «елегія» та «ода».
8. Розкрийте основний конфлікт трагедії Есхіла «Прометей закутий».
9. Які риси є визначальними в характері Прометея?
10. У чому виявився зв'язок «Енеїди» Вергілія з міфологією та гомерівським епосом?
11. Яке розуміння призначення митця викладено в оді Горация «До Мельпомени»?
12. Які настрої притаманні ліричному герою елегії Овідія «Життя поета»?

Клуб компетентних читачів

1. Визначте спільне та відмінне: а) у зображенні Зевса й Прометея в міфах і в трагедії «Прометей закутий» Есхіла; б) в образах Ахілла з поеми Гомера «Іліада» та Енея з поеми Вергілія «Енеїда».
2. Дослідіть утілення міфологічних образів і мотивів античності у творчості письменників різних часів і народів, підготуйте презентацію «*Взагалі у світі тільки й існують міфи (О. Лосєв)*».
3. Укладіть перелік літературних жанрів, що розвивалися за доби античності. Доповніть кожний пункт прикладами творів.
4. **Творчий проєкт.** За текстами давньогрецьких міфів створіть віртуальний Парк міфологічного періоду, де будуть представлені міфічні істоти, з якими випало зустрітися античним героям. Доберіть ілюстративний матеріал і складіть план екскурсії парком.

Середньовіччя

אנחנו מבינים את החשיבות של התורה
 ואת המורשת של עם ישראל
 ואת החשיבות של התורה

РОЗДІЛ 1

ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Літературна розминка. Поміркуйте, які з творів, що ви читали в попередніх класах, належать до доби середньовіччя. Як у них відобразилося життя феодального суспільства?

Загибель Західної Римської імперії стала трагічним фіналом історії стародавнього світу й водночас початком нового етапу всесвітньої історії – середньовіччя. Саме поняття «середні віки» виникло в Італії за доби Відродження в колі передових людей, які схилилися перед античною культурою і намагалися відродити її. Так вони назвали час між античністю і своєю епохою. Згодом термін «середні віки» набув поширення та закріпився за *історичним періодом від кінця V ст.* (падіння Західної Римської імперії) *до XV ст.* (початок доби Великих географічних відкриттів).

Якщо в давнину кожен народ мав свою релігію, яка відображала його національні особливості й історію, то в середні віки утверджуються *релігії світові: християнство* – у Західній і Східній Європі, *буддизм* – у країнах Південної Азії та Далекого Сходу, *іслам* – на Близькому й Середньому Сході. Існування спільної релігії стало базою для об'єднання певних народів в одну сім'ю, формування єдиної цивілізації. Об'єднувачу роль відігравала також мова. *Мовами міжнародного спілкування* в народів Західної і Центральної Європи стала *латина*, у Південній і Східній Європі – *грецька*, на Близькому Сході – *арабська*, на Далекому Сході – *китайська*, в Індії – *санскрит*. Так за доби середньовіччя виникли нові *культурні регіони: західноєвропейський, близько-східний, індійський, східноазійський, візантійський*.

Християнство мало надзвичайно важливе значення в житті європейського середньовічного суспільства. У країнах Сходу вплив релігії на політику, мораль, мистецтво був ще більшим. Тож природно, що від-

мінності у віровченнях зумовили значні відмінності й у загальному розвитку культур. На цьому ґрунті утворилися *дві культурно-політичні спільноти*, які умовно називають *Захід* і *Схід*.

Розбіжності культур Заходу та Сходу виявилися в особливостях світосприйняття, норм поведінки, способу життя загалом. Розмірений, схильний до самозаглиблення і споглядання природи Схід протистояв активному, діяльному Заходу, що перебував у невпинному русі. З політичних причин ці розбіжності почали сприйматися як антагоністичні (непримиренні). Навіть у XIX ст. в Європі побутувала думка, яку сформулював англійський поет Дж. Р. Кіплінг: «*Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох*». Проте водночас Захід і Схід перебували в постійному культурному діалозі.

Середньовічна література Західної Європи розвивалася під впливом жорсткого поділу суспільства на стани. На межі X–XI ст. єпископ французького міста Лана Адальберон сформулював це так: «*Одні моляться, другі воюють, треті працюють...*» Кожний стан був носієм відповідного типу культури, тому й література чітко поділялася на *церковно-релігійну, лицарську та міську*.

Здебільшого *латиномовною* була *література релігійного характеру*: історичні хроніки, життя святих, проповіді, богословські твори. Значного поширення набув жанр *агіографії*, що розповідав про життя, чудеса й мучеництво людей, яких канонізувала християнська церква.

До латиномовної літератури середньовіччя належить також *поезія вагантів* (від лат. *мандрівний*) – мандрівних студентів, які складали

світські пісні «на випадок». У XII ст. в найбільших містах Європи на базі шкіл виникли перші університети. Відтоді молодь часто подорожувала, аби поглибити знання з певних наук, послухати лекції відомих викладачів. Дорогою ваганти заробляли на хліб, виконуючи латиномовні пісні власного авторства. Інколи вони пародіювали латину, свідомо її спотворюючи й поєднуючи із живою народною мовою.

У XIX ст. у сховищі мюнхенського монастиря знайдено знамениту збірку поезії вагантів *Carmina Burana* («*Буранські пісні*»). Щоб скласти про неї враження, уявіть загальний зошит сучасного учня, де він упереміш записує задачі з алгебри, хімічні формули, іноземні слова, малює профілі гарненьких сусідок, робить нотатки для творів. Чимсь таким і є так звана Буранська збірка. Сьогодні пам'ять про волелюбних вагантів живе в рядках міжнародного студентського гімну «Гаудеамус».

Історичне підґрунтя *середньовічного епо-су* – становлення нових європейських держав, розвиток феодальних відносин. Його

Засідання вченої ради в Сорбонні. З мініатюри XV ст.

сюжетами стали перекази про часи Великого переселення народів, про норманські набіги, про війни Карла Великого, його предків і наступників, про боротьбу з арабськими завойовниками.

«*Старша Едда*» – збірка епічних творів скандинавських (північно-германських) народів. До неї входять міфологічні, героїчні, повчальні пісні та оповіді про богів, які виконували скальди – поети з оточення військових вождів. Головним героєм скандинавського епосу є Один – господар Вальгалли (місця, де спочивають загиблі воїни). З-поміж героїчних пісень «Едди» виділяється цикл про нібелунгів – казкових карликів, володарів золотого скарбу. Підступний бог вогню Локі забрав їхнє багатство, відтак переходячи з рук у руки, воно стає причиною розбрату, загибелі героїв і навіть племен. Цей сюжет став підґрунтям найвідомішої німецької епічної поеми «*Пісня про Нібелунгів*» (XII ст.). Історична основа твору – загибель Бургундського королівства, яке зруйнували гуни в 437 р. Як і в інших пам'ятках героїчного епосу середньовіччя, події в «Пісні про Нібелунгів» зображено з народної позиції засудження феодальних чвар, породжених військовим суперництвом, жадібністю та заздрощами. Головний герой епосу – Зігфрід, безстрашний королевич з Нижнього Рейну, переможець дракона й дванадцяти велетнів, власник скарбу нібелунгів.

Іспанський епос XII ст. представлено «*Піснею про мого Сіда*». Головний герой цього твору – захисник народних інтересів, який понад усе прагне звільнити рідну землю від зазіхань войовничих арабів. Його прообразом став кастильський феодал Родріго Діас де Бівар, якого араби прозвали Сідом (паном).

Героїчний епос французького середньовіччя дійшов до нашого часу у вигляді поем, що отримали назву «*пісні про діяння*», або «*пісні про подвиги*» (франц. *жести*). Найвідоміша з них – «*Пісня про Роланда*», з якою ви невдовзі ознайомитеся.

Схожі за спрямованістю героїчні пісні часів Київської Русі – *билини* про Іллю Муромця, які ви читали в попередніх класах. Видатна пам'ятка давньослов'янської літератури – «*Слово о полку Ігоревім*». Невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців став закликком до князів Давньої Русі припинити міжусобиці й об'єднатися перед зовнішньою загрозою.

Виникнення *лицарської літератури* пов'язане з утвердженням лицарів як особливого стану всередині класу феодалів. Значну роль у створенні цього стану відіграла церква, оскільки лицар мав бути насамперед воїном-християнином, відданим захисником її ідей. Поступово лицарство перетворилося на організацію військово-феодалної знаті,

Мініатюра із середньовічної книжки.
XII ст.

що претендувала на панування в соціальній, моральній та естетичній царинах суспільного життя. Відтак сформувався й особливий лицарський кодекс, згідно з яким доблесний воїн мав розумітися на мистецтвах, бути освіченим, великодушним, гречним і приязним. Основними жанрами лицарської літератури були *лірика* та *роман*.

Лицарська лірика розробила ідеологію куртуазності¹ як піднесеної норми соціальної поведінки. Це була перша світська ідеологія середньовічної Європи. Її нововведення – культ Прекрасної Дами, побудований за зразком культу Богоматері, й етика самовідданого служіння, за зразком етики васальної вірності. На ґрунті таких поглядів любов набула значення самоцінного почуття, що стало важливим кроком в осягненні внутрішнього світу людини.

Важливу роль у розвитку лірики відіграли *трубадури* – поети-лицарі південної області Франції Провансу. Темами їхніх віршів були війна, кохання і мистецтво.

Лицарський роман, як і лірика поетів-лицарів, розробляв теми ратних подвигів і любові. Характерна ознака поезики цих творів – поєднання реалістичного, фантастичного й пригодницького елементів. Залежно від джерела сюжетів лицарські романи об'єднують у цикли, основними з яких є: *античний*, заснований у річищі книжної традиції; *бретонський*, або *артурівський*, що має фольклорну основу, і *східний*, або *візантійський*, пов'язаний з хрестовими походами.

Назва артурівського циклу походить від імені напівлегендарного короля бритів Артура (V–VI ст.), який успішно боровся з англосаксонськими завойовниками. У романах він теж виступає в образі ідеального лицаря. Крім короля, помітну роль у творах цього циклу відіграють лицар Ланселот, таємно закоханий у Гвіневеру, дружину Артура, фея Морґана та чарівник Мерлін. Визнаним творцем романів артурівського циклу є *Крет'єн де Труа* (друга половина XII ст.).

Сторінка з Манеського пісенника.

Поч. XIV ст.

Зростання міст у Європі XII ст. зумовило виникнення *міської літератури*, яка активно протистояла лицарській. Її позитивним героєм виступає тямущий городянин або селянин, здатний вийти з будь-якої скрути, пошивши в дурні сеньйорів і жадібних священиків. Улюбленими жанрами міської літератури були *байка*, *коротке сатиричне оповідання* (французьке *фавль*, німецький *шванк*, італійська *новела*), *алегоричний епос про тварин*.

На думку вчених, у середньовічній Франції зародився і жанр *балади*. Приблизно в XV ст. вона поширилася в Англії та Шотландії. Яскраві приклади середньовічної балади – легендарні історії про нещасного короля Ліра та «шляхетного розбійника» Робін Гуда, що лягли в основу багатьох відомих літературних творів (деякі із цих балад ви читали в сьомому класі).

¹Куртуазність (від франц. *двір*) – система правил поведінки при дворі короля або великого феодала.

Найзначнішим досягненням літератури середньовічного Сходу визнано *поезію*.

Перлина арабської лірики – твори, які написано на основі давньої легенди про трагічну любов поета Меджнуна (дослівно – *той, що збожеволів від кохання*) до дівчини на ім'я Лейла. Розлучений ворогами й фатумом з подругою, юнак іде в пустелю, де спілкується лише з дикими звірами та зрештою помирає з ім'ям коханої на устах. До наших днів легенда про Лейлу й Меджнуна залишається улюбленим сюжетом багатьох східних літератур. Першим до нього звернувся класик перської поезії *Нізамі Ганджеві*, перу якого належить написана в 1188 р. поема «Лейла і Меджнун».

Коли в VII ст. на землі Ірану вторглися араби, більшість корінного населення було навернено в іслам. Однак освічені верстви суспільства, сприйнявши релігію і тимчасово навіть мову завойовників, спромоглися зберегти в культурі чимало самобутніх національних рис. Саманідські¹ монархи культивували при дворі рідну мову фарсі, протиставляючи її арабській. У X–XV ст. вона стала літературною для всіх народів Ірану. Мовою фарсі написано поему *Абулькасіма Фірдоусі* (бл. 940 – між 1020 і 1030) «*Шах-наме*» («Книга царів») – найвідоміший твір персько-таджицької літератури. На основі давньоіранського епосу та наукових праць Фірдоусі в поетичній формі виклав історію Середньої Азії від найдавніших часів до арабського нашествя. Рядки «Шах-наме» сповнені героїки й любові до батьківщини.

Перський поет-філософ *Омар Хаям* уславився чотиривіршами (*рубайі*), пройнятими духом життєлюбства й свободи. Нині твори цього митця перекладено всіма європейськими й східними мовами.

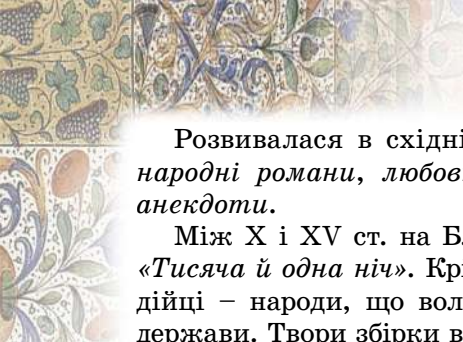
Класик перської літератури *Сааді Ширазі* (між 1203 і 1210 – 1292) був воїном, ченцем-жебраком, побував у полоні в індійців та в хрестоносців, ледь не загинув, але повернувся-таки додому. Багатий досвід, житейська мудрість і літературний талант Сааді втілилися в його творчості: кількох збірках любовної лірики – *газелях* (вид ліричного вірша) та повчальних поемах «*Бустан*» («Плодовий сад») і «*Гулістан*» («Сад троянд»). Одна з найбільших заслуг поета перед світовою культурою – те, що він задовго до європейських митців висунув художню ідею гуманізму й розкрив значення цього поняття у своїх творах.

Світової слави зажив персько-таджицький поет *Гафіз Ширазі* (бл. 1325 – 1389 чи 1390). Псевдонім митця – *Гафіз* – означає «здатний напам'ять відтворити весь Коран». Тематами творчості Гафіза були краса й кохання, любов до життя, свобода почуттів, викриття лицемірства.

Ілюстрація до «Шах-наме». 1370 р.

¹Саманіди – династія правителів, яка владарювала в Середній Азії у 819–999 рр.

Розвивалася в східній літературі середніх віків і **проза**. Це *казки, народні романи, любовно-пригодницькі, побутові новели, розповіді та анекдоти*.

Між X і XV ст. на Близькому Сході укладено збірку народних казок «Тисяча й одна ніч». Крім арабів, до її створення долучилися перси й індійці – народи, що волею історії опинилися в складі однієї ісламської держави. Твори збірки вражають багатством вимислу, вільною грою слів, вигадливою фантазією. У «Тисяча й одній ночі» традиційно для східної літератури застосовано прийом обрамлення (ви знаєте його з казок про пригоди мореплавця Сіндбада, прочитаних у п'ятому класі). Нині «Тисяча й одна ніч» уходить до десятки найпоширеніших перекладних видань.

Отже, література середніх віків – важливий і невід'ємний етап світового літературного процесу. Незважаючи на історичні особливості та неминучі суперечності, вона стала кроком уперед на шляху розвитку людства. Утративши пластичність і тілесність, властиві художньому світогляду античності, середньовіччя натомість віднайшло себе в осягненні духовного світу людини. «*Не блукай поза, але ввійди всередину себе*», – писав на світанку цієї доби видатний християнський мислитель Августин.

Перевірте себе

1. Схарактеризуйте середньовіччя як історичну добу, визначте його хронологічні межі.
2. Назвіть характерні ознаки середньовічної літератури.
3. Чим відрізняються літератури середньовічних Сходу і Заходу? Які жанри розвивалися в західноєвропейській і східній літературах того часу?
4. Складіть схему «Середньовічна література в персоналіях». Укажіть видатних митців доби та їхній внесок у розвиток світового письменства.

РОЗДІЛ 2

ПОЕЗІЯ, ВІДКРИТА НАЗУСТРІЧ СВІТУ

Літературна розминка. Пригадайте прочитану в п'ятому класі китайську народну казку «Пензлик Маляна». Як фольклор поетизує мистецтво й уславлює образ митця?

Якщо колискою європейської культури визнано Давню Грецію, то витоки далекосхідної цивілізації безперечно сягають Китаю. Саме китайська цивілізація дала поштовх розвитку писемності, літератури, релігій по всьому Далекосхідному регіону, що охоплює низку потужних і самобутніх країн, як-от: Японія, Корея, В'єтнам.

Китайці з гордістю називають свою батьківщину «країною поезії». Це й не дивно, адже з I тис. до н. е. без жодних поступок часу тут панував культ поетичного слова. Однак золотою добою китайської поезії вважа-

ється VII–X ст. Після низки війн між Північним і Південним Китаєм, у VI ст., утворилася єдина держава, що стала однією з наймогутніших країн на Далекому Сході. Цей період пов'язаний з імператорською династією Тан, правління якої ознаменувалося економічною стабільністю, розквітом науки й культури.

Історія зберегла імена понад двох тисяч поетів епохи Тан. Серед них – імператори й столичні сановники, учені й провінційні чиновники, ченці й співаки. Пояснюється це тим, що для східної людини віршовий твір справдана був виявом особливого стану душі, відкритої назустріч світу. У середньовічному Китаї поетичне слово стало важливим складником суспільного життя. Здібності до віршування треба було виявити на іспитах, що відкривали шлях до державної служби; без поетичних читань не обходилася жодна дружня вечірка; вірші присвячували одне одному зустрічаючись і розлучаючись, надсилали замість листів, дарували з нагоди визначних подій. Китайці були переконані, що саме поезія формує внутрішній світ людини, а віршування вважали найкращими ліками від душевного болю і туги. Великих поетів глибоко шанували, навіть неписьменні землероби усно передавали з покоління в покоління їхні шедеври.

Значний вплив на китайську поезію справили *конфуціанство* й *даосизм*. Ці давні релігійно-філософські вчення за доби середньовіччя гармонійно співіснували з буддизмом, який у I ст. поширився на територію Китаю з Індії.

Засновником *даосизму* (IV ст. до н. е.) вважається мудрець *Лао-цзи* (VI–V ст. до н. е.). В основі його вчення – поняття про джерело всього сущого – Дао (Шлях). Усе має своє Дао й перебуває в постійному русі, повсякчас змінюючись відповідно до законів Усесвіту.

Китайська притча пояснює сутність Дао так. Один юнак роками мріяв піднятися високо в гори, щоб побачити статую Лао-цзи, але йому завжди щось заважало. Зрештою однієї ночі він вирішив, що негайно має вирушити в дорогу. Юнак вийшов за місто й зупинився. «Сотня миль! А в мене лишень дві ноги, це вб'є мене. Я хочу неможливого. Я ніколи не проходив сотні миль, та й дороги немає», – розгублено думав він. На світанку до нього підійшов майстер Дао. Дізнавшись, що сталося, старий мовив: «Ніхто не здатен зробити два кроки водночас. Ти можеш зробити лише один крок. Сильний, слабкий, молодий, старий – байдуже. Тільки крок за кроком людина може подолати десять тисяч миль, а тобі потрібно лише сотню миль! Хто сказав, що треба йти не зупиняючись? Не поспішай, відпочинь після десяти миль. Насолодись відпочинком, адже в цій місцині найпрекрасніші долини й гори... Ходімо». Мудрець сказав правду: що далі вони йшли, то мальовничішими були краєвиди. Нарешті подорожні побачили довершену статую великого Лао-цзи. «Тепер подорож почалася, – мовив старий і, помітивши неабияке здивування юнака, пояснив. – Саме

Невідомий майстер.
Статуя Лао-цзи біля підніжжя
гори Цюаньчжоу

так майстри спілкуються з людьми. Реальність існує зараз, із цієї миті подорож в тисячу й одну милю розпочалася. І я кажу правду, адже через тисячу й одну милю ти зустрінеш іншого майстра, який скаже: «Це просто спочинок, ходімо далі». Сама подорож і є мета. Вона нескінченна. Вона вічна».

Невідомий художник.
Конфуцій. 1770 р.

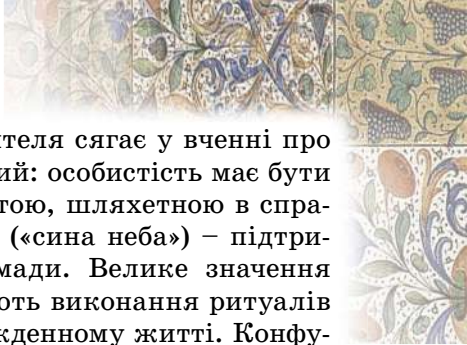
Згідно з ученням Дао, утручання людини в природний плін буття призводить до хаосу. Щоб бути щасливим, треба жити в гармонії з природою, розуміти її і, довіряючи своїй душі, торувати шлях до нового, світлого, гуманного.

Особливий вплив даосизм справив на пейзажну лірику. Поезія такої тематики створює відчуття неосяжного простору; змальовує не певну картину природи, а безмежне життя, утверджуючи його божественну сутність. Усамітнівшись у горах, лісі, на березі річки, людина усвідомлює себе часточкою Всесвіту й відчуває світлий спокій. Китайська поезія побудована на символах. Кожне дерево, кожна квітка, кожна тварина є поетичним знаком. Річки й гори символізують вічність природи й тлінність існування, сосна – довголіття, бамбук – стійкість і мужність, півонія – багатство й щастя, лелека – самотність і святість. Поезія китайських ліриків-даосів – це життя природи, радість і печаль земного буття, щастя спілкування і смуток розлуки.

Конфуціанство виникло в VI ст. до н. е. як учення про соціально гармонійне суспільство. Назва його походить від імені засновника – мислителя і філософа *Кун Фу-цзи* (551–479 рр. до н. е.), що в західному варіанті звучить як *Конфуцій*. Конфуція шанували як великого вчителя мудрості, подвижника й просвітителя. Поступово конфуціанство стало основою державною релігією Китаю і залишалося нею до початку XX ст.

Конфуцій стверджував, що його вчення не містить нічого нового, а є лише переосмисленням давніх традицій і мудрості предків. Верховним божеством китайці здавна вважали Небо, яке уявляли у вигляді кола. Землю вони зображували у вигляді квадрата, а в її центрі вміщували свою батьківщину. Саме тому Китай називали Піднебесною, або Серединним царством. Конфуцій називав Небеса (Тянь) вищою духовною метою людини, а своє вчення – небесним, оскільки особистість завжди має прагнути до гармонії з Усесвітом. Найважливішим у людському житті мислитель проголошував самовдосконалення, усвідомлення мети й бажання її досягти.

Конфуцій свідомо обмежувався питаннями, що таке реальне людське життя і як його розумно влаштувати. «*Насмілюся запитати, що таке смерть?*» – якось звернувся до мудреця учень. І той відповів: «*Не знаючи, що таке життя, звідки ми можемо знати, що таке смерть!*». Противники конфуціанства зображували філософа сухим і байдужим книжником, далеким від будь-якої поезії, але насправді Конфуцій щиро захоплювався світом і людиною.

Високого рівня гуманізм китайського мислителя сягає у вченні про Жень – любов до людини. Конфуцій переконалий: особистість має бути інтелектуально, морально й суспільно розвинутою, шляхетною в справах і помислах, а основне завдання правителя («сина неба») – підтримання порядку для гармонійного життя громади. Велике значення в суспільному устрої, на думку мислителя, мають виконання ритуалів і обрядів, дотримання моральних норм у повсякденному житті. Конфуцій уважав порядок, який установила Небо, вічним, закликав шанувати традиційні сімейні цінності, поважати старших. Основними чеснотами він проголошував чемність, терпимість, міцну віру, старанність і доброту. Моральні заповіді Конфуція втілювалися в його афоризмах, як-от: *«Не роби зла іншому, якщо не хочеш, аби воно повернулося»*.

У поезії середньовічних митців, які сповідували конфуціанство, уповні розквітла значимість порядку й магія гармонії. Вони писали про свої почуття виважено, поєднуючи простоту форми з глибиною думки.

Найяскравіші представники середньовічної китайської лірики – Лі Бо та Ду Фу.

Перевірте себе

1. Як ставилися до поезії в середньовічному Китаї?
2. Які положення даосизму відображено в китайській поезії середніх віків?
3. Який вплив на поезію Китаю мало конфуціанство?
4. Схарактеризуйте особливості поезії доби Тан.

РОЗДІЛ 3

ПОЕЗІЯ ГІР І ОЗЕР

Літературна розминка. У чому особливість зображення природи в ліриці китайських поетів, що сповідували даосизм?

Ім'я Лі Бо, або Лі Тай-Бо, – китайського поета часів династії Тан – ще за життя було оповите легендами. За однією з них, його народила Золота зоря Тай Бай (Досконало Чиста), вигнана за провину у світ смертних. За іншою легендою, незадовго до народження сина матері наснилася велика біла зірка, саме тому хлопчика й назвали Тай Бай, або Тай Бо (Велика Білизна). Як уособлення духу зірки поета називали Досконало Чистим.

Дитинство Лі Бо минуло в селі Цинлянь (провінція Сичуань). Майбутній поет був пустуном і зовсім не хотів навчатися, але батько зумів прищепити йому потяг до знань.

Якось юний Лі Бо почув, що в сусідньому повіті є велика бібліотека, і вирушив туди. У горах він побудував собі солом'яну хатинку, де провів чимало днів, поринувши в читання. Через багато років місцеві жителі

назвали те місце «скелею Тай Бай» і побудували біля підніжжя «Кабінет Тай Бай», де у свята згадують великого земляка.

Лі Бо
(701–762)

У горах провінції Сичуань, що була колискою даосизму, мешкало чимало самотників з різних куточків Китаю. Відмовившись скласти іспит на здобуття чиновницької посади, п'ятнадцятирічний Лі Бо приєднався до монахів у храмі на горі Куаншань. Він почав сповідувати філософію Дао – відхід від суспільства, мандрі, невтручання в природний порядок речей. Самотність не лякала юнака. Відкинувши дріб'язкові тривоги й клопоти, він дедалі глибше пізнавав себе. За десять років відлюдництва в гірських монастирях митець написав близько сотні поетичних і прозових творів. На столі у своїй кімнаті він тримав «чотири коштовності» ученого й літератора: пензлик, туш, папір і камінь для розтирання туші, а на стіні висіли бойовий лук і меч. Ці речі супроводжували поета протягом усього життя.

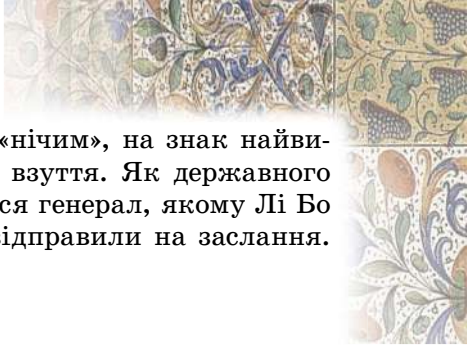
А втім, Лі Бо не був аскетом, абсолютно бай-дужим до земного життя. Переїнявши «духом мандрівного лицарства», він кілька років подорожував із женьсьо – китайськими «робінгудами», які намагалися відновити соціальний порядок так само, як це робив відомий англійський герой.

За легендою, перебуваючи в гірському монастирі, Лі Бо щоранку вправлявся в мистецтві володіння бойовою зброєю, так званому танку з мечем. Наставник оцінював його успіхи так: *«Чує звук спереду, а за-вдає удару ззаду, показує випад ліворуч, а б'є справа. Це Дракон, Фенікс, Тисячохверстий скакун»*. Коли Лі Бо виповнилося двадцять п'ять років, учитель передав йому свій меч і нагадав слова давніх мудреців: *«Прочитай десять тисяч сувоїв, подолай десять тисяч доріг. Ти вивчив чимало книжок, наповнених словами, тепер тобі потрібні книжки без слів»*.

Чутки про автора довершених віршів, який годинами може говорити на філософські теми й водночас уміє насолоджуватися життям, дійшли до правителя Танської імперії. Запросивши Лі Бо до столиці, можновладець присвоїв йому звання академіка й подарував синій атласний халат, пояс із коштовними підвісками та мішечок для пензлика з гаптованою золотою рибкою. Ці речі вважалися найвищими придворними відзнаками.

Серед наближених імператора Лі Бо пробув недовго. Сповідуючи даоський принцип духовної свободи, несумісний з підлабузництвом і лицемірством двору, він за будь-яких умов залишався незалежним у переконаннях і вчинках. Придворні жартували, що поет має «кістку гордості», чи то «кістку Лі Бо», яка заважає йому кланятися. За три роки митець полишив столицю заради подорожі, у якій на нього чекали нові зустрічі й відкриття. Саме в той час Лі Бо познайомився з майстром Ду Фу. Щира дружба позначилася на творчості обох поетів, названих «батьками віршів».

Участь у політичному житті Китаю трагічно вплинула на долю Лі Бо. Він був радником опального коронного принца, який організував зако-

лот проти батька. Бунтівного поета оголосили «нічим», на знак найвищої ганьби прилюдно знявши з нього шапку і взуття. Як державного злочинця його очікувала страта. Однак утрутився генерал, якому Лі Бо колись дуже допоміг. Поета помилували, але відправили на заслання. На батьківщину Лі Бо більше не повернувся.

Консультація філолога

Творча спадщина Лі Бо – дев'ятсот віршів. У них мандрівник-самотник ніколи не ремствував на долю, звеличував природу, захищав знедолених і поставав переможцем, який не знає перешкод. На перший позір, твори китайського митця можуть видатися українцям дещо несподіваними, але їхні провідні мотиви: описи природи, засудження соціальної несправедливості, філософські роздуми про долю людини – зрозумілі кожному.

Свої вірші Лі Бо будував за принципом паралелізму: опис природи передує відтворенню стану людської душі. Характерна для них і поширена в китайській пейзажній ліриці увага до дрібних деталей, що творять картину безкрайого Всесвіту.

У вірші «Сосна біля південної галереї» немає описів, є лише конкретні, зримі образи-символи, що передають почуття ліричного героя: *холод вітру, нудьга й самотність душі, прагнення вищої досконалості*.

Провідний мотив вірша «Печаль на яшмовому ганку» – туга й сум жінки, яку покинув коханий. Проте, один з вічних мотивів китайської лірики став для Лі Бо приводом висловити власні почуття: осінню печаль зрілих літ, усвідомлення того, що більшу частину земного шляху пройдено й попереду – сива зима. Назва вірша – образно-символічна: *печаль* налаштує на емоційний стан ліричного героя, *яшма* символізує творчу силу небес і людські чесноти, *ганок* (точний переклад *porig*) – зіткнення «широкого» світу з приватним: моральних норм – з почуттями, життєвих обставин – з внутрішнім світом людини. ■

«Опустить пензля і лякає вітри й зливи. А напише вірш – і викличе сльози в злих і добрих духів» – так оцінив творчість митця його друг Ду Фу. За неймовірну силу таланту, за внутрішню свободу та вміння кількома поетичними штрихами передати велич природи й глибину почуття сучасники називали Лі Бо «Безсмертним».

Перевірте себе

1. Які легенди пов'язані із життям поета-мандрівника Лі Бо?
2. Що шукав митець у подорожах і самотництві?
3. Які факти життя Лі Бо свідчать про те, що він не був аскетом, байдужим до земного життя?
4. Схарактеризуйте ставлення поета до природи.

Перед читанням. У китайській поезії назви віршів відіграють вельми важливу роль. Розкрийте символічне значення назви «Сосна біля південної галереї».

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових сходах біліє холодна роса.
Промокли панчохи. Пливають мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку на місяць осінній печальний –
На тихій воді він тремтить і повільно згаса.

Переклад *Леоніда Первомайського*

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка –

В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвилику не вщухне:

Йому тут воля –
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч ці!¹

Переклад *Г. Туркова*

Запитання і завдання до прочитаного

1. За прочитаними віршами визначте провідні мотиви лірики Лі Бо.
2. Який вічний мотив китайської лірики творчо переосмислив Лі Бо у вірші «Печаль на яшмовому ґанку»? У чому виявилось багатоголосся звучання мотиву печалі в цій поезії?
3. Яку пейзажну картину створено у вірші «Сосна біля південної галереї»? Як поєднуються в ній теплі й холодні кольори?
4. Які роздуми викликає в ліричного героя вірша «Сосна біля південної галереї» споглядання самотнього дерева?
5. **Робота в парах.** Визначте особливості лірики Лі Бо, відповівши на подані запитання.
 - Яку роль у віршах Лі Бо відіграє паралелізм описів природи й стану людської душі?
 - На прикладах з віршів Лі Бо доведіть, що характерною ознакою китайської пейзажної лірики є увага до дрібних деталей. Яку художню роль відіграють деталі в перекладах, які ви прочитали?
 - Які образи поезії Лі Бо є символічними? Розкрийте їхнє значення.
6. Схарактеризуйте ліричних героїв прочитаних віршів Лі Бо.
7. Чи можна вважати вірші Лі Бо не лише пейзажними, але й філософськими? Відповідь обґрунтуйте.
8. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте переклади вірша Лі Бо, які виконали Леонід Первомайський та Я. Шекера. Чим відрізняються ліричні герої в цих перекладах? Візьміть до уваги, що яшма вважалася в Китаї втіленням жіночого начала й краси. На який печалі акцентує увагу кожен з перекладачів? У кого з них розуміння цього відчуття ширше?

¹Ці – традиційна китайська міра довжини, що становить близько 30 см.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ГАНКУ

Глибокої ночі вона бовваніє на яшмовім ганку у пишній росі.
Роса холодить, і панчішки промокли – байдуже!
В оселю вернулася згодом, фіранки прозорі спустила, крізь них
З далекого неба лиш місяць ясний осява її лик невеселий.

Переклад Я. Шекери

РОЗДІЛ 4

ПОЕЗІЯ МАНДРІВ

Літературна розминка. Стихло схарактеризуйте поезію послідовників конфуціанства.

Про життя Ду Фу ми знаємо небагато. Відомо, що батько його був провінційним чиновником, але походив з давнього шанованого роду, який дав країні відомих поетів, державних діячів і полководців. У родині Ду Фу підтримували традиції предків і дбали про освіту дітей. У семирічному віці майбутній поет склав свій перший вірш. Рідні дивувалися, як майстерно він висловив думку про те, що чарівний птах Фенікс віщує мир і добробут їхній країні. У дев'ять років Ду Фу вразив родину успіхами в каліграфії: щойно засвоївши прийоми написання ієрогліфів, хлопчик випередив у вправності свого наставника.

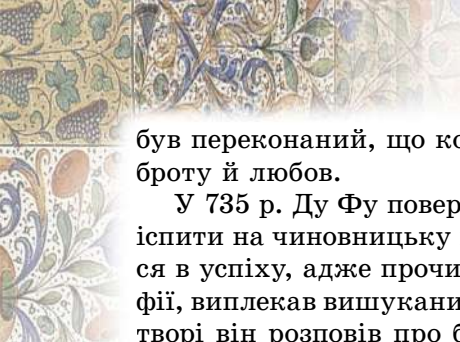
За часів Ду Фу кожна освічена людина в Китаї зобов'язана була пізнати мудрість класичних конфуціанських творів. Тільки тоді вона могла скласти державні іспити й претендувати на чиновницьку посаду. Тож і юний поет береться вивчати «Бесіди й судження» – одну з головних конфуціанських книг. Не забував Ду Фу й про мистецтво віршування.

У житті молодих людей танської доби рано чи пізно наставала пора мандрів. За прикладом давніх поетів Ду Фу вирішив піднятися високо в гори, побачити порослі лісом вершини, бурхливі водоспади, усамітнені монастирі. Він вирушив на південь Китаю, особлива художня атмосфера якого завжди приваблювала митців.

Відтак невтомний мандрівник добувся крайнього південного сходу імперії. Екзотична природа цих місць, пишна тропічна рослинність, близькість морського узбережжя вразили поета. У кожному місті, у кожному селі, на кожній пристані він зустрічався з людьми, вдивлявся в їхні обличчя, розпитував про життя. Так у Ду Фу склалися свої погляди на відносини правителя і підданих, імператора й народу. Він

Ду Фу
(712–770)

був переконаний, що кожен митець повинен пробуджувати в людях доброту й любов.

У 735 р. Ду Фу повернувся до рідних. Час було скласти імператорські іспити на чиновницьку посаду та вступити на службу. Поет не сумнівався в успіху, адже прочитав безліч книжок, опанував мистецтво каліграфії, виплекав вишуканий літературний стиль. У своєму екзаменаційному творі він розповів про бажання служити батьківщині й бути корисним людям, про вірність ідеалам Конфуція, про добро і справедливість. Та, за іронією долі, іспиту Ду Фу не витримав. Зазнавши поразки, поет дедалі більше переконувався, що знатність і багатство – не те, чого справді прагне його душа. Відтак він знову вирушив у дорогу, тепер уже на північ – споконвічний центр китайської цивілізації.

Під час своїх подорожей поет познайомився з легендарним Лі Бо. Ду Фу пишався тим, що відомий митець прийняв його як рівного і, незважаючи на різницю у віці (Лі Бо був старший на одинадцять років), між ними виникла дружба. Поети читали один одному вірші, вправлялися у фехтуванні та стрільбі з лука, розмірковували про минуле й сьогодення країни. Ніколи раніше Ду Фу не відчував такої глибокої прихильності та радості від душевної спорідненості. Друзі навіть у мовчанні розуміли один одного.

Повернувшись до західної столиці, де колись складав іспит, Ду Фу написав для імператора оду, присвячену стародавнім обрядам, і йому поталанило привернути до себе увагу. Так він отримав найдрібніший придворний чин, що не давав ні засобів до існування, ні доступу до політичної діяльності.

Тим часом над імперією вже збиралися зловісні хмари: починався розпад колись могутньої держави. Протягом кількох років країну охопило полум'я кривавої війни між владою і повстанцями. Разом з почтом імператора Ду Фу виїхав зі столиці, був ув'язнений бунтівниками й два роки пробув у полоні. Про занепад династії Тан, воєнні поневіряння та страждання співвітчизників митець розповів у своїх віршах, які називають «поетичною історією» епохи.

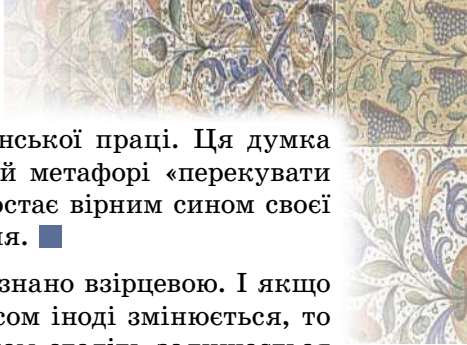
Останні роки життя поета були найважчими. Не маючи власного житла, він мешкав у вутлому човні, у якому й помер холодною зимою 770 р.

Консультація філолога

Творчий доробок Ду Фу налічує понад тисяча чотириста віршів. У них – і біль, і туга, і гнів, і радість. Поет розповідає про себе, про свої почуття і думи, про бідування свого народу. Замість застиглих фігур, ніби назавжди закарбованих традицією, Ду Фу показав живих людей – своїх сучасників. Одним з перших він спромігся, не порушуючи класичної будови вірша, відобразити в поезії «прикмети часу». Життя китайців середини VIII ст. Ду Фу змальовує конкретно й достовірно, на тлі побуту доби, у вирі політичних подій.

Саме з творчістю Ду Фу пов'язана формула середньовічної китайської естетики: страждання і знегоди гартують слово поета. У поезії **«Пісня про хліб і шовк»** Ду Фу засуджує війну, пропонує викувати з бойового

спорядження серпи й мотики для мирної селянської праці. Ця думка китайського митця співзвучна відомій біблійній метафорі «перекувати мечі на орала». У вірші «**Весняні надії**» поет постає вірним сином своєї землі, який щиро сподівається на її відродження. ■

Гармонійну й урівноважену поезію Ду Фу визнано взірцевою. І якщо оцінка творчості деяких видатних митців із часом іноді змінюється, то репутація Ду Фу як майстра й учителя протягом століть залишається непорушною. Недарма в традиційному китайському літературознавстві Ду Фу має титул «шишен» («священномудрий поет»).

Перевірте себе

1. Яку роль відіграли родинні традиції в становленні Ду Фу як поета?
2. Як у словах Ду Фу «*Тільки в далекій дорозі розумієш ти людські сподівання*» відображено його власний життєвий досвід?
3. Які стосунки пов'язували Ду Фу й Лі Бо? Дайте розгорнуту відповідь.
4. Який вплив на світогляд Ду Фу справило конфуціанство?

Перед читанням. Читаючи переклад віршів Ду Фу, дослідіть, за допомогою яких національних символів і образів поет передає самотність китайської культури.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів можуть?
А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь¹ поля запустілого улад?
Гіркі ридання вже б не поливали
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад *Я. Шекери*

ВЕСНЯНІ НАДІЇ

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в сльозах)
про Вітчизни майбутть;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.
Три місяці поспіль палає запекла війна;

¹Цунь – найменша одиниця в традиційній китайській системі вимірювання відстаней.

Листи з Батьківщини для мене дорожчі від злата.
Волосся коротша, на скроні ляга сивина;
Рідке воно й куще, і шпильками – не заколоти.

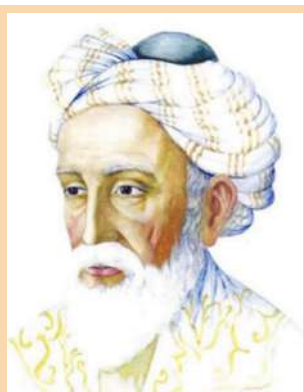
Переклад Я. Шекери

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкрийте символічне значення назв прочитаних віршів Ду Фу.
2. Як у ліриці Ду Фу поєднуються засудження війни й поетизація мирної праці?
3. Поясніть вислів поета «А що, якби серпи, мотики й рала // Повиливати нам з блискучих лат». Чи актуальний він нині?
4. Установіть відповідність між пейзажем і внутрішнім станом ліричного героя у вірші «Весняні надії». Чи можна назвати весняний пейзаж, що створив Ду Фу, нетрадиційним? Поясніть свою відповідь.
5. Яку роль у віршах Ду Фу відіграють протиставлення? Відповідь обґрунтуйте прикладами.
6. За допомогою яких побутових подробиць поет відтворює картини життя середньовічного Китаю?
7. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте пейзажну лірику Лі Бо та Ду Фу. Знайдіть спільне й відмінне у світогляді, емоційному настрої ліричних героїв поезій «Сосна біля південної галереї» та «Весняні надії». Чим відрізняються художні стилі китайських поетів?

РОЗДІЛ 5

«ЗІ СХОДУ СВІТЛО»

Омар Хаям
(бл. 1048 –
1131)

Літературна розминка. Наведіть приклади творів західноєвропейських, російських і українських письменників, у яких використано східні мотиви та сюжети.

«Зі Сходу світло» – говорили в давнину. Сяйлива часточка того «світла» – перська класична література, що постала на перетині своїх споконвічних витоків з новою (арабською) писемністю й новою (мусульманською) релігією. Окраса її багатой спадщини – лірика. І серед тих, хто плекав її силою свого дару, був Омар Хаям.

Шлях цього митця на вершину світової слави тривав багато століть, часом губився в нетрях безвісті й повнився численними несподіванками. За життя Хаям був відомий передусім як учений. Його успіхи в галузі математики й астрономії вражають. За п'ятсот років до європейських математиків Хаям вивів формулу, що згодом отрима-

ла назву біном Ньютона, а розроблений під його керівництвом сонячний календар і досі утримує першість за точністю. Нині здається майже неймовірним той факт, що середньовічний звідар, здійснюючи свої розрахунки без надточних приладів, зробив відкриття, які на багато століть випередили розвиток світової науки. Тому неважко уявити, з яким захопленням сприймали наукові досягнення Хаяма його сучасники. А втім, на батьківщині він зажив слави не лише видатного вченого, а й сміливого філософа, унікального ерудита, людини, яка знається на лікуванні й ворожінні по зірках.

«Учений муж доби», «Доказ істини», «Цар філософів Сходу і Заходу» – аж ніяк не повний перелік почесних звань, якими нагородили Хаяма земляки. Примітно, однак, що не було в ньому звання, яке б відзначало літературні заслуги цієї багатогранної особистості.

Хаяма-поета співвітчизники знали значно менше, ніж Хаяма-вченого або Хаяма-мислителя. Давні історики, по суті, оминали мовчанням його творчість, обмежуючись побіжними зауваженнями. Захід дізнався про великого східного співця лише 1859 р., коли збірка його віршів вийшла друком в англійському перекладі Е. Фітцджеральда. Цей момент став запізнілим стартом світової літературної слави Хаяма.

Повне ім'я поета – Гіяс ад-Дін Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрагім аль-Хаям. Він з'явився на світ у Нішапурі, на сході Ірану, імовірно, у родині ремісника. Принаймні, на це вказує остання частина повного імені митця (араб. *хаям* – «той, хто шиє намети»). Навчаючись у медресе (вищому навчальному закладі мусульман), юнак здобув ґрунтовні знання з математики, фізики, астрономії, філософії, правознавства, історії, медицини, віршування. У двадцять п'ять років він написав «Трактат про докази проблем алгебри» і став відомим.

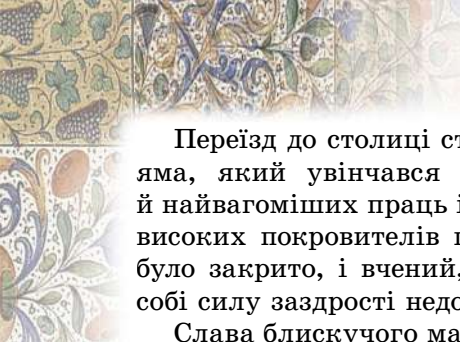
Відтак доля зробила майже казковий поворот: молодого вченого запросили до Ісфахану, де на нього чекала робота в найпотужнішій обсерваторії Середньовіччя разом з кращими астрономами того часу. Підтримували дослідження Малік-шах і головний візир Нізам-аль-Мулк, що забезпечувало науковцям необхідну свободу.

П. Косте. Площа Нагше-Джахан в Ісфахані. 1840 р.

П. Косте. Медресе Чахар-Баг в Ісфахані. 1840 р.

Переїзд до столиці став початком найяскравішого періоду життя Хаяма, який увінчався створенням знаменитого сонячного календаря й найвагоміших праць із математики та філософії. Однак після загибелі високих покровителів щаслива зірка Хаяма закотилася. Обсерваторію було закрито, і вчений, утративши колишній вплив, уповні відчув на собі силу заздрості недоброзичливців і ненависті релігійних фанатиків.

Слава блискучого математика поступилася місцем небезпечній славі крамольного філософа, підозрюваного у вільнодумстві й віровідступництві. Загроза переслідувань змусила Хаяма бути обережним, уникаючи публічних виступів. Останні роки він прожив усамітно, викладав у медресе, спілкувався лише з найвідданішими учнями та друзями.

Свої знамениті вірші Хаям, найпевніше, складав протягом усього життя. Написані вони у формі чотиривіршів, так званих *рубаї*.

Літературознавча довідка

Рубаї – жанр східної поезії, чотиривірш філософського або почвального змісту зі схемою римування *aaba* (рідше – *aaaa*).

Жанр рубаї був надзвичайно популярним у східній літературі, але саме Хаям надав йому художньо досконалої форми. Давні переписувачі доволіно поєднували вірші майстра із чотиривіршами інших поетів. Тому сталася плутанина, унаслідок якої йому було приписано близько двох тисяч поезій. Проте лише за сотнею з них фахівці твердо визнали авторство Хаяма.

Виокремити хаямівські твори з-поміж інших ученим допоміг особливий стиль автора. Для рубаї Хаяма характерне неповторне поєднання сили почуттів зі сміливістю думки, масштабності порушених філософських проблем з вигостреною, мов лезо, афористичністю поетичної мови. За приклад можна взяти знаменитий чотиривірш, у якому поет говорить про цінність людяності:

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі – ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!¹

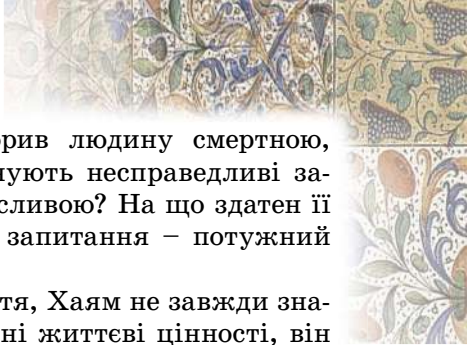
Та чи не найістотніший показник приналежності тих чи тих рубаї Хаямові – їхня тематично-змістова відповідність світовідчуттю поета – своєрідному, неоднозначному, чутливому до парадоксів життя.

На позір це світовідчуття забарвлене радісним настроєм:

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливилює, бо головне,
Що нам дається тут, – життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

Побіжно читаючи такі вірші, можна уявити поета життєрадісним веселуном, який оспівує вино, кохання і молодість. Та варто лише замислитися, і Хаям постає перед нами глибоким філософом. У чому сенс

¹Тут і далі вірші Хаяма подано в перекладі В. Мисика.

життя? Що таке смерть? Чому Господь створив людину смертною, а світ – недосконалим? Чому в суспільстві панують несправедливі закони? Що потрібно людині, щоб почуватися щасливою? На що здатен її розум? У чому полягає мудрість? Власне, такі запитання – потужний підмуришок художнього світу східного митця.

Прагнучи досягнути найважливіші явища буття, Хаям не завжди знаходить відповіді. Так, розмірковуючи про істинні життєві цінності, він упевнено радить учитися відокремлювати справжні коштовності від дешевих підробок. Однак, коли йдеться про таємниці світобудови, поет з гіркотою визнає, що людський розум не здатен розгадати її головних загадок. Говорячи про себе, «найученіший муж століття» іронізує:

Хоч землю я пройшов і в мандрах натомився,
Але від того світ на краще не змінився.
Я радий і тому, що на шляху важкому,
Не знавши радості, я дуже й не журився.

Іронічні зауваження Хаяма, так само як і його пристрасні запитання та заклики насолоджуватися швидкоплинним життям, пройняті духом протесту. Поет не міг прийняти незбагненності законів Усесвіту, які прирікають людину на страждання і смерть. Він вірив, що людина – вершинне творіння Бога, а тому гідна щасливої долі. У одному зі своїх рубаї Хаям проголошує:

Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

Коментар архіваріуса

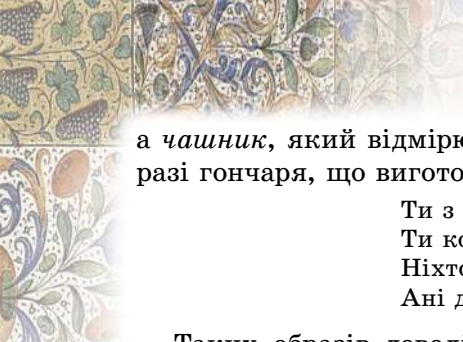
Напевне, не всі шанувальники творчості Хаяма знають про те, що в його віршах приховано алегоричний зміст. І розкрити його не так уже й легко, адже для цього треба добре орієнтуватися в культурних традиціях середньовічного Сходу.

Так, помітний вплив на арабський світ справило релігійно-містичне вчення суфізм. Його послідовники, суфії, стверджували, що Бог є в усьому, але відчуті його присутність людина може тільки в стані особливого містичного піднесення. Щоб увійти в такий стан, треба відкинути буденність, відмовитися від звичного мислення.

Цілком можливо, що Хаям був прихильником суфійських ідей. Адже в його поезії культ вина та кохання, які змінюють людську свідомість, протиставлено неспроможності розуму:

Хвилину радості в турботах не губи,
На порох не стирай під жорнами журби!
Немає жодного, хто б угадав майбутнє.
Тож пий, і розважайсь, і дівчину люби!

Імовірно також, що у віршах перський поет удавався до алегоричної мови, якою користувалися суфії. Цією мовою *вино* означало стан містичного натхнення і вищого щастя; *чаша* – міру людського життя,

а чашник, який відмірює її, – Бога. Суфії уявляли Творця також в образі гончаря, що виготовляє глеки або чаші.

Ти з глини сам зліпив мене, о Боже!
Ти ковдру тчеш мені і стелиш ложе.
Ніхто у голову мені, крім тебе,
Ані добра, ні зла вписати не може!

Таких образів доволі багато в ліриці Хаяма, до того ж нерідко їх алегоричні значення виводяться на поверхню. Наприклад, у деяких рубаї поет відкрито проводить паралелі між людиною і глеком (або чашею), між вином і вищою насолодою, між Творцем і гончарем. ■

Перевірте себе

1. Чим Хаям уславився за життя? Назвіть найзначніші його досягнення.
2. Як склалася доля поета?
3. Хто відкрив світові творчість Хаяма? Чому рубаї перського поета зажили великої слави?
4. Які теми Хаям висвітлював у своїй творчості? Розкрийте зв'язок між ними та світоглядом поета.
5. Дайте визначення жанру рубаї. Назвіть характерні ознаки віршів Хаяма.

Перед читанням. Читаючи переклади рубаї Хаяма, знайдіть афористичні вислови.

* * *

Прийшли ми чистими – і стали ми брудними,
Прийшли веселими – зробилися сумними.
Гарячі сльози нам у серці запікались!
Життя розвіявши, тепер у прах лягли ми.

* * *

Любов – це сонечко, що Всесвіт огріває,
Любов – чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче солов'єм,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

* * *

Троянда вранішня ошатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Ми – зібрання ляльок, нас крутить як хотя
Небесний витівник. На килимку життя
Ми витанцьовуєм (це правда, а не казка) –
І потім падаєм у ящик небуття.

Ілюстрація Е. Дюлака. 1909 р.

* * *

Що світ міняється – чи варто цим журитись?
Нехай міняється – ми будем веселитись!
Якби незмінною була природа, друже,
Ніколи б не діждав ти черги народитись!

* * *

І грудочка землі, й пилиночка мала
Були частинами прекрасного чола.
Легенько ж куряву стирай з лица красуні,
Бо й курява колись красунею була.

* * *

Ми – сонце щастя й горя океан.
Ми справедливість любим – і обман.
Злі й добрі ми, довершені й нікчемні,
Іржаве дзеркало й Джемшидів жбан.

* * *

Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі.
Сухим окрайчиком задовольнятись краще,
Ніж губи мазати в чужому киселі.

* * *

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки –
І бачу, що нічого я не знаю.

* * *

Якби мені до рук – скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Шукав поради я у зошитах сторіч –
І скорбний друг мені таку промовив річ:
«Щасливий тільки той, з ким поруч мила, схожа
На місяць-білозір у довгу-довгу ніч!»

* * *

Шукай людину скрізь: на бідному постой,
У закутку нужди і в пишному покої.
Одна душа жива за сто Кааб дорожча!
Чому ж ідеш до них? Шукай душі живої!

Ілюстрація Е. Дюлака. 1909 р.

Ілюстрація Е. Дюлака. 1909 р.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поясніть слова ліричного героя рубаї: «Я тільки й знаю, що знання шукаю...» Які факти біографії поета підтверджують цю тезу?
2. Як ви розумієте заклик Хаяма «Шукай людину скрізь...»?
3. З'ясуйте, хто такий Джемшид і що означає символічний вислів «чаша (жбан) Джемшида». Розкрийте зміст двох останніх рядків рубаї «Ми – сонце щастя й горя океан...».
4. У рубаї «Ми – зібрання ляльок...» Хаям на півтисячоліття випередив митця доби Відродження В. Шекспіра, який проголосив, що весь світ – театр. Як ви розумієте метафору Хаяма?
5. Розкрийте символічний зміст образів троянди й солов'я в рубаї «Троянда вранішня ошатністю своєю...».
6. **Робота в групах.** Розбившись на три групи, сформулюйте основні теми прочитаних чотиривіршів Хаяма. Опрацюйте одне з поданих запитань. Презентуйте результати роботи, обґрунтувавши відповідь цитатами.
 - Що поет вважає справжніми цінностями людського життя?
 - Як, на думку Хаяма, людина може протистояти незбагненним законам буття?
 - Які грані внутрішнього світу поета відобразилися в його рубаї?
7. Які поради ви знайшли у віршах Хаяма? Випишіть їх у зошит. Якими із цих мудрих думок ви хотіли б скористатися у своєму житті? З якими міркуваннями поета ви не погоджуєтесь? Чому? Обґрунтуйте свою думку.
8. Вивчіть напам'ять два-три рубаї, що припали вам до душі.
9. Напишіть твір-роздум на тему «“Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?” (За прочитаними рубаї О. Хаяма)».

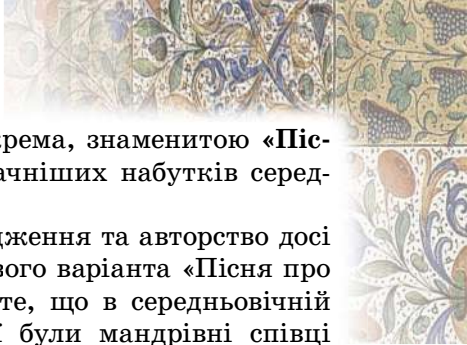
РОЗДІЛ 6

ПІД БРЯЗКІТ ЛИЦАРСЬКИХ МЕЧІВ

Літературна розминка. Пригадайте, у якому творі є такі слова: «Лицарство... воно джерело найчистіших і найшляхетніших прихильностей, опора пригніченим, захист ображеним, оплот проти свавілля володарів! Без нього дворянська честь була б порожнім звуком. І свобода знаходить найкращих покровителів у лицарських списках та мечях!» Назвіть якості, обов'язкові для середньовічного лицаря.

Розквіт середньовічної Європи припав на X–XIII ст. (період зрілого, або високого, середньовіччя). Саме в ті часи зміцнювалися держави, зростала економіка, розвивалися ремесла й торгівля, освіта й мистецтва, відроджувалися старі й будувалися нові міста.

Однією з характерних ознак зрілого середньовіччя стали хрестові походи. Саме вони сприяли виходу західної культури на якісно новий рівень. Уперше за багато століть Європа віднайшла спільну високу мету. У свідомості європейців війни набули значення боротьби за ідеал, наповнилися духом лицарства. За таких умов значну роль у формуванні тогочасної літератури відіграв героїчний епос, записаний у XII–XIII ст.

національними мовами. Представлений він, зокрема, знаменитою «**Піснею про Роланда**», що визнана одним з найзначніших набутків середньовічної французької словесності.

Час виникнення цієї героїчної поеми, її походження та авторство досі викликають суперечки. Найпевніше, до письмового варіанта «Пісня про Роланда» існувала в усній формі. Ви вже знаєте, що в середньовічній Франції носіями фольклорної епічної традиції були мандрівні співці жонглери. Вони виконували поеми співучим речитативом, акомпануючи собі на маленькій арфі або віолі¹. Тож слово «пісня», ужите в назві твору, означає не лише ліро-епічний жанр (пісня про діяння), а й жанр вокальної музики, що поєднує поетичний і музичний образи. Воно якнайкраще увиразнює значущість, піднесеність подій, про які йдеться у творі. За свідченням англійського літописця, саме звитяжні рядки з «Пісні про Роланда» надихали на бій воїнів Вільгельма Завойовника.

До нашого часу дійшло сім рукописів «Пісні...», жоден з яких не повторює іншого. Канонічним визнано найдавніший – так званий Оксфордський рукопис, створений близько 1170–1180 рр. давньофранцузькою мовою. Він містить чотири тисячі рядків, організованих у двісті дев'яносто один куплет різного обсягу (від дванадцяти до п'ятнадцяти рядків). Уважається, що основним призначенням рукопису було за потреби відновити текст поеми в пам'яті співця.

Установити авторство Оксфордського варіанта «Пісні про Роланда» неможливо. Рукопис закінчується словами «*Турольд замовк*», але це ім'я може належати й співцеві-оповідачу, і тому, хто зібрав народні перекази про долю хороброго графа. А втім, набагато важливішим є духовний портрет автора, який можна уявити досить вірогідно. Це людина, яка зналася на політиці, тонко сприймала дійсність і мала поетичний талант.

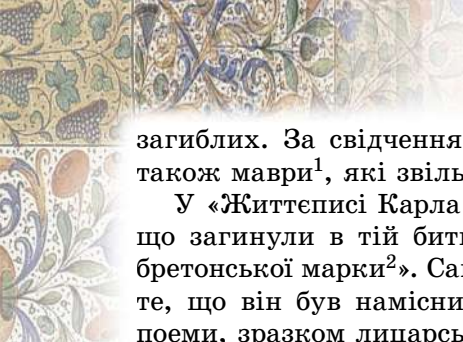
Коментар архіваріуса

Зважаючи на французькі й арабські хроніки, сюжет «Пісні про Роланда» має конкретне історичне підґрунтя. У 778 р. один з мусульманських правителів, який очолював боротьбу проти еміра Кордови Абдаррахмана в Іспанії, звернувся до короля франків і лангобардів, майбутнього імператора Заходу Карла Великого по військову допомогу. За підтримку він пообіцяв Карлу Сарагосу, але тамтешній правитель відмовився впустити чужинців. Після невдалої облоги міста Карлу, до якого дійшли чутки про повстання саксів, довелося повертатися на батьківщину.

Тим часом баски вирішили помститися Карлу за руйнування міста Пампелуни. 15 серпня 778 р. в Ронсевальській ущелині в Піренеях вони влаштували засідку. У найвужчому місці гірського проходу франки не змогли відбити несподіваної атаки. Ар'єргард² війська було розбито, нападники зникли швидко й непомітно, прихопивши обладунок і зброю

¹Віола – давній смичковий інструмент, що зазвичай мав шість струн, натягнених над грифом, і шість струн того самого ладу під грифом.

²Ар'єргард – частина війська або флоту, яка під час походу йде позаду головних сил з метою охорони їх від нападу.

загиблих. За свідченням арабських джерел, у цій битві брали участь також маври¹, які звільнили заручників, яких узяв Карл.

У «Життєписі Карла Великого» згадано імена французьких лицарів, що загинули в тій битві. Названо серед них і Груотланда, «префекта бретонської марки»². Саме Груотланд, про якого достеменно відомо лише те, що він був намісником Карла в Бретані, і став прототипом героя поеми, зразком лицарської доблесті й честі. ■

Згодом у численних усних оповідях цей воєнний епізод не раз видозмінювався. Минав час, у житті Західної Європи відбувалося чимало змін, почалася доба Хрестових походів. Народні співці збагачували «Пісню...» новими героями й сюжетними подробицями, наближали її до сучасності. Так, баски-християни в поемі перетворилися на маврів-мусульман, а самі події набули нового змісту відповідно до реалій X–XII ст.

В оксфордському варіанті твору під час семирічного походу в Іспанію Карл завоював усі міста сарацинів³, крім Сараґоси, де правив цар Марсілій. Щоб відвернути загрозу облоги, маври вирішили вдати, що готові скоритися Карлу й за місяць повернуться в християнство. Марсілій запропонував королю прийняти щедрі дари, узяти родовитих заручників і повернутися на батьківщину. На раді в Карла його небіж граф Роланд заявив, що не вірить зрадливому царю, і зголосився їхати до Сараґоси, аби з'ясувати правду. Однак король не хотів наражати його на небезпеку. Уважаючи, що важливе й ризиковане доручення має виконати мудра,

Карл Великий.
Мініатюра XIV ст.

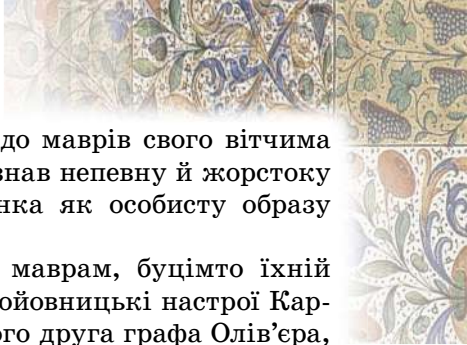

Капела сподвижників Карла Великого
в Ронсевальській ущелині

¹Маври – араби та бербери, що завоювали Іспанію та оселилися там у VIII ст., а також частина населення завойованої території, що прийняла мусульманство.

²Бретонська марка – прикордонна область Каролінгської держави, яку створили графи франків у VIII ст. для захисту від бретонців.

³Від часів Хрестових походів європейські автори почали називати сарацинами всі мусульманські народи, часто використовуючи це слово як синонім до «мусульманин».

досвідчена людина, Роланд порадив відрядити до маврів свого вітчима Ганелона. Тим часом барон Ганелон не із чуток знав непевну й жорстоку вдачу «невірних», тож сприйняв учинок пасинка як особисту образу й замислив йому помститися.

Прибувши до Сарагоси, Ганелон розповідає маврам, буцімто їхній найбільший ворог – Роланд, який розпалює завойовницькі настрої Карла. Зрадник запевняє, що вбивши Роланда та його друга графа Олів'єра, Марсілій змусить короля забути «свою безмірну пиху». Він також береться переконати Карла в правдивості обіцянки маврів і радить знищити Роланда під час відходу армії франків, адже в ар'єргарді найпевніше будуть усі дванадцять перів¹.

Надалі події відбуваються згідно з підступним планом Ганелона: Карл зі своїм військом вирушає до Франції, доручивши командування ар'єргардом небожу. Відтак у вузькій Ронсевальській ущелині двадцятитисячний загін Роланда опиняється в пастці: у гірських хащах на нього чигають чотириста тисяч воїнів Марсілія. Починається запекле бойовище. Зрозумівши, що сили нерівні, Олів'єр кілька разів просить Роланда покликати на допомогу Карла, засурмивши в чарівний ріг, але гордовитий граф вважає це за ганьбу. Попри величезні втрати мужні франки відбивають кілька атак. Зрештою Роланд таки сурмить у ріг, щоправда, запізно – тепер лише для того, щоб побратими помстилися сарацинам і гідно поховали тіла полеглих. Ар'єргард розгромлено вщент. На полі бою залишається лише Роланд. Він іде із життя, усвідомивши страшну ціну власної гордині.

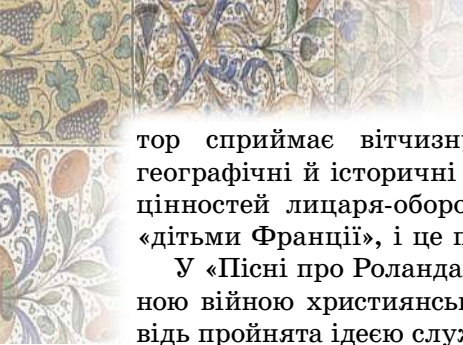
Однак твір закінчується перемогою франків. Карл повертається, знищує величезну армію, зібрану з усього мусульманського світу, і завойовує Сарагосу. Зазнавши ганебної поразки, Марсілій помирає з горя, його дружина стає християнкою, а долю зрадника Ганелона вирішує невідкупний Божий суд.

Так на основі розповіді про незначну історичну подію народилася знаменита героїчна поема середньовічної Франції, що оспівала звиятку воїнів – оборонців своєї держави та християнської віри. У Європі «Пісня про Роланда» не втрачала популярності протягом кількох століть. Цей твір переспівано п'ятнадцятьма мовами, а його головний герой здобув власну епічну долю. У низці середньовічних текстів ідеться про незвичайне народження Роланда, його злиденне дитинство й зустріч із королем Карлом, про перемоги молодого графа під час завойовницьких походів та про його кохання.

Звернувшись до події не найбільшої історичної ваги, автор «Пісні про Роланда» створив глибоко патріотичну поему. Образ батьківщини у творі лірично забарвлений: постійний епітет-прикладка «Франція-красуня», ужитий в українському перекладі поеми², відображає традиційні французькі епітети «солодка», «ніжна», «чудова», «лагідна», «приємна». Ав-

¹У «Пісні про Роланда» це слово означає найвище аристократичне звання, його слід розуміти як «найближчий», «бойовий друг», «вірний васал». Дванадцять перів становили ядро війська Карла. Це Роланд, Олів'єр, Івон, Іворій, Джерін, Джер'єр, Самсон, Ансеїс, Отон, Енджельєр, Берендж'єр, Джерард де Руссильйон.

²Тут і далі цитати з «Пісні про Роланда» подано за перекладом Н. Пащенко та В. Пащенка.

тор сприймає вітчизну як частину Всесвіту, вона має неосяжні географічні й історичні межі. Це багатогранний образ-символ, утілення цінностей лицаря-оборонця. Роланд та його воїни усвідомлюють себе «дітьми Франції», і це почуття надихає їх на подвиг.

У «Пісні про Роланда» битва в Ронсевальській ущелині постає священною війною християнського Заходу з мусульманським Сходом. Уся оповідь пройнята ідеєю служіння Христу. З ім'ям Бога пов'язані кожен крок, кожен учинок Карла, Роланда та їхніх побратимів. Бог підтримує героїв у походах, допомагає здолати «невірних». У поемі чимало християнської символіки. Наприклад, Роланд перед смертю віддає рукавицю архангелу Гавриїлу, Бог зупиняє Сонце, щоб Карл устиг довершити розгром сарацинів тощо. Однак релігійне забарвлення, загалом характерне для західноєвропейської середньовічної культури, у «Пісні...» тісно пов'язане з темою любові до рідної землі та її захисту. Навіть архієпископ Турпін, духовний пастир франків, – передусім сміливий і мужній воїн.

А втім, на перший план у творі виступає ідея єдиної держави, могутність якої має укріплюватися спільними зусиллями підданих. Автор «Пісні...» суворо засуджує зрадників, які, поставивши власні інтереси вище державних, розпалюють розбрат. Ідея державності в поемі пов'язана насамперед з образом короля Карла.

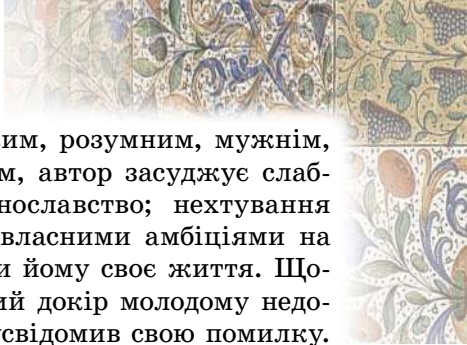
Історики нарекли Карла Великого «батьком Європи». За часів його правління найбільшими чеснотами були войовничість і рішучість, а миролюбність уважали ознакою слабкості. Водночас Карл опікувався паломниками – будував для них дороги, викупав їх з полону, наказував надавати їм притулок.

Змальовані в «Пісні...» події відбувалися, коли королю було тридцять шість років, але у творі його зображено двохсотлітнім старцем, який здолав чимало життєвих перешкод. У цій деталі відобразилося уявлення народу про те, що ідеальний правитель має бути мудрим і досвідченим. У поемі Карл постає щирим, шляхетним, справедливим. Він по-батьківськи тужить за загиблим небожем, але стає суворим і безжальним, коли йдеться про державні інтереси. За наказом короля, зрадника Ганелона розривають на шматки, прив'язавши до чотирьох коней. Карл наділений даром передбачення: напередодні трагічних подій у Ронсевалі він бачить сон, який провіщає майбутню трагедію.

«Пісня про Роланда» дає досить повне уявлення про звичай доби становлення і розквіту лицарства. Так, у сцені загибелі Роланда переконливо втілено ідею вірного служіння васала своєму сюзерену, підданого – королю. Перед смертю воїн зворушливо, ніби з бойовим товаришем, прощається зі своїм мечем. Подарунок короля Дюрандаль¹, у руків'ї якого зберігаються християнські святині, не повинен потрапити до рук «невірних», тож мусить бути знищений. Помираючи, Роланд лягає обличчям до супротивника – це має означати, що він загинув у бою, а не під час утечі. Піднята до неба лицарська рукавиця лицаря символізує відданість новому сюзерену – Богу.

¹Дюрандаль – власне ім'я Роландового меча, що походить від прикметника *dur* – «твердий».

Головного героя «Пісні...» змальовано вольовим, розумним, мужнім, хоробрим, проте не бездоганим. Поза сумнівом, автор засуджує слабкості Роланда: надмірне самолюбство й марнославство; нехтування слухними порадами; небажання поступитися власними амбіціями на користь відповідальності за людей, які довірили йому своє життя. Щоправда, цей осуд більше схожий на батьківський докір молодому недовідченому воїну. Адже Роланд, хоч і запізно, усвідомив свою помилку. Роланд – типовий для епосу героїчний характер, подібний Ахіллу. Йому також властиві відчайдушність, нестримність, схильність переоцінювати свої сили. Роландові не вистачає мудрості й розсудливості, щоб вчасно звернутися по допомогу. «Геройство ваше призвело до скрути, // І ви вже більше не підмога Карлу», – дорікає йому розважливий Олів'єр. І все ж провину Роланда навіть порівняти не можна з учинком зрадника Ганелона. Адже богатырське свавілля молодого графа аж ніяк не применшує його вірності «Франції-красуні». Цим він принципово відрізняється від Ахілла.

Консультація філолога

Одна з художніх особливостей «Пісні про Роланда» – її *композиційна симетричність*. У творі чітко визначено зав'язку (зрада Ганелона), кульмінацію (битва в Ронсевальській ущелині) і розв'язку (помста Карла). Кожний композиційний елемент поділяється на два етапи, побудованих на паралелізмі. У зав'язці йдеться про посольство маврів і посольство франків, кульмінацією виступають два бої ар'єргарду армії Карла з військом Марсілія (один успішний, другий – розгромний для франків), розв'язка – помста сарацинам і помста Ганелону.

Система образів поеми ґрунтується на *принципі контрасту*. Головного героя Роланда протиставлено Карлу, Олів'єру й Ганелону. Величний, могутній Карл постає епічним, ідеалізованим монархом, а його молодий небіж – активним, діяльним лицарем-васалом, ініціатором та основним учасником подій, у яких він припускається трагічної помилки. Олів'єр, на відміну від Роланда, здатен чесно визнати переваги ворога й передусім намагається зберегти військо. Ганелон позірно зберігає васальну вірність королю, але зраджує його через егоїзм і ненависть до Роланда.

Битва в Ронсевальській ущелині.
Мініатюра XV ст.

Ріг Роланда в музеї собору
Сантьяго-де-Компостела

Л. Ілюхін.
Роланд. 2006 р.

Контрастують і образи правителів. Карла змальовано шляхетним лицарем, завойовницький похід якого виправдовує висока, за середньовічними уявленнями, мета. А от Марсілій, щоб захистити свої інтереси, вибудовує таємний план, заснований на брехні й підступі. Маври знищують загін Роланда, напавши із засідки, змусивши франків битися в однозначно програшних умовах, а війська Карла перемагають армію еміра Баліганта у відкритому бою на рівнині.

Сили противників у поемі майже завжди нерівні. Двадцять тисяч франків на чолі з Роландом б'ються проти чотирьохсот тисяч маврів. Карл веде десять полків, у яких понад триста п'ятдесят тисяч воїнів, на тридцять сарацинських полків, що налічують півтора мільйона вояків. Роланд один змагається із чотирма сотнями сарацинів. Карл б'ється з Балігантом, у якого такий важкий спис, що «наконечник мул зведе насилу». Під час поединку, який має визначити долю Ганелона, худорлявий лицар Тьєррі бореться з кремезним родичем зрадника Пінабелем. Однак захисники Франції перемагають попри все, адже симпатії автора на їхньому боці. Франків зображено чесними, шляхетними воїнами, які ніколи не завдають ударів у спину, не метають списів і стріл із засідки, тимчасом як напади маврів завжди підступні (ззаду й здалеку).

Важливу роль у «Пісні про Роланда» відіграє природа. Це не лише тло для зображення подій, але і їх безпосередній учасник. Яскравим прикладом є, зокрема, опис природи Франції, що тужить за Роландом та його побратимами. І саме природа допомагає армії Карла остаточно здолати маврів. ■

Український мотив

Пам'яткою слов'янського героїчного епосу доби середньовіччя є «Слово о полку Ігоревім» – героїчна поема про невдалий похід Новгород-Сіверського князя Ігоря на половців 1185 р. Цей твір водночас є поетичним роздумом про долю рідного краю перед загрозою майбутньої смертельної небезпеки – навали монгольських завойовників.

Як і битва франків у Ронсевальській ущелині, похід Ігоря закінчується розгромом його війська, а сам князь опиняється в полоні. Основну проблему автори обох поем пов'язують з егоїзмом і марнославством окремих феодалів, що призводили до міжусобних воєн і, як наслідок, – до послаблення держав.

Князь Ігор і граф Роланд насамперед і попри все прагнуть здобути славу, тому намагаються якомога швидше, власними силами здолати ворога. Обидва герої забувають про те, що сила держави в єдності та узгодженості дій її правителів та оборонців. Нерозважливість і відчайдушна хоробрість воїнів приносять князю Святославу й Карлу Великому лише смуток. Однак незважаючи на це, Ігор і Роланд викликають в авторів поем співчуття. ■

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію створення «Пісні про Роланда». Яку історичну подію взято за основу цього твору?
2. Яких змін зазнав конкретний історичний факт у поетичному викладі «Пісні...»? Поясніть причини цих змін.
3. Яку художню роль у поемі відіграють принципи симетрії і контрасту?
4. Які образи «Пісні про Роланда» утілюють ідеї служіння вітчизні та лицарства?

Перед читанням. Читаючи уривки з перекладу «Пісні про Роланда», знайдіть художні засоби, характерні для фольклору: символи, повтори, постійні епітети, метафори.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

(Уривки)

Король наш Карл, Великий Імператор,
В Іспанії провоював сім років.
Весь край гірський він підкорив до моря,
Фортеці непохитні впали швидко,
Ні міст, ні мурів не лишилось цілих.
Зосталась Сарагоса на горі лиш...
Там цар Марсілій, що не вірить в Бога,
Шанує Аполліна¹ й Магомета.
Та прийде час, і Бог його скарає.
Аой!² (...)

Обрання посла франків

(...) «Кого ж послать? Скажіть мені, барони,
Нам до Марсілія у Сарагосу?»
Роланд підвівся: «Я давно готовий!»
«Не згодний з цим! – тут Олів'єр озвався, –
Занадто ви нестримані й гарячі.
Боюсь, посольство закінчиться лихом!
Поїду я, якщо король дозволить».
А Карл промовив: «Помовчіть обидва!
Ніхто з вас до невірних не поїде.
Бо знов я присягаюсь бородою,
Що не назву послом нікого з перів».
Сказав так Карл – запанувала тиша. (...)

«Сеньйори! – Карл промовив, – тож самі ви
Того з моїх баронів оберіте,
Хто передасть послання в Сарагосу».
Роланд озвався: «Хай Ганелон, вітчим мій!

¹Аполлі́н – Аполлон (сарацинів уважали язичниками, які поклоняються «трійці» богів: Аполлону, Магомету, тобто Мухаммаду, і Тервагану).

²Ао́й! – своєрідний приспів, вигук, що повторюється після 158 куплетів. Єдиного тлумачення цього вигуку немає.

Мудрішого барона ми не знайдем!»
Схвалили франки: «Справиться як слід він!»
Граф Ганелон наляканий був дуже,
У гніві скинув він куничу шубу,
Зоставсь на ньому лиш каптан шовковий.
Обличчя горде, променисті очі,
Могутня постать і широкі груди –
На нього задивилися присутні.
Роланду крикнув: «Звідки злість подібна?
Відомо всім, безумцю, твій вітчим я,
На смерть мене ти шлеш до Сараґоси!
Якщо pomoже Бог мені вернутись,
Тобі таку я помсту приготую,
Що до кінця життя ти не забудеш!»
Роланд всміхнувся: «В тобі вирує гордість!
Всі знають, що погроз я не боюся,
Та посланцем повинен бути мудрий.
Якщо король накаже – сам поїду!»

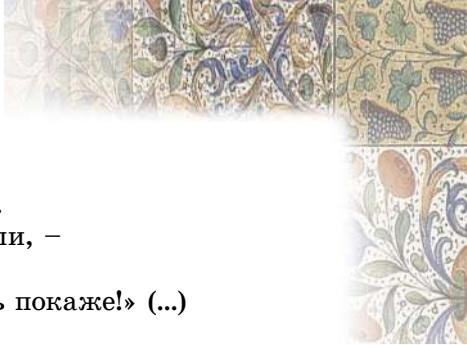
Розлютувався Ганелон: «Поїдеш?
Ти не васал мені, я ж не сеньйор твій.
Готовий я дістатись Сараґоси
І сповнити наказ суворий Карлів.
Я все зроблю, у разі ж небезпеки
Перетворю свій гнів великий в пекло!»
У відповідь Роланд лиш розсміявся.
Аой!

А Ганелон, почувши сміх Роланда,
Відчув страшну образу, біль у серці,
Що ледь не розірвалося від люті.
«Ненавиджу! – він скрикнув. – Через тебе
В краю чужім я маю смерть спіткати
Без каяття! Володарю могутній!
Готовий виконати ваш наказ негайно!» (...)

«Розніжились ви надто! – Карл промовив, –
Хутчіш рушайте в путь, моє то слово!»

Король додав: «Наблизьтесь, Ганелоне,
Даю почесний жезл і рукавицю.
Ви чули: франки вас послом обрали».
І мовив граф: «Роланд у всьому винний!
Віднині ворогом його заклятим
Вважатиму. І другу Олів'єру,
І вашим перам, що Роланда люблять,
Усім їм, сіре, я кидаю виклик!»
Король сказав: «Занадто ви гнівливі!
То не Роландів – мій наказ іти вам!»
Аой!

Правицею подав Карл рукавицю,
Та Ганелон в думках ще був далеко,
Й на землю рукавиця раптом впала.
«О Боже правий! – франки закричали, –
Біду велику принесе посольство!»
Лиш буркнув граф: «Грядущий день покаже!» (...)

Гордота Роланда

Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуца маврів,
А наших вояків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друже, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».
Та відповів Роланд: «Я не безумець,
Щоби зганьбити честь свою довіку.
Мій Дюрандаль завдасть страшних ударів
І до ефеса вщент заллється кров'ю.
Прийшли на лихо в бескеди ці маври
І, певний, всі приречені на смерть в них!»
Аой!

«Роланде, в Оліфант¹ сурмити треба!
Почувши, Карл повернеться із військом,
З баронами на поміч поспішить нам!»
Роланд відповідав: «Хай Бог боронить,
Щоб я збезчестив весь свій рід шляхетний,
Красуню Францію покрив безслав'ям!
Мій добрий меч на поясі висить ще,
І Дюрандаль завдасть страшних ударів,
Побачите його в крові багряній!
Собі на горі маври позбігались,
І запевняю – всі вони загинуть!»
Аой!

«Роланде, друже, в Оліфант сурміть вже!
Почує Карл, виходить він з тіснини.
Я запевняю, франки повернуться».
Та лицар відповів: «Хай Бог боронить,
Щоб хтось з людей сказав: “Роланд злякався,
Й від страху перед маврами сурмив він!”
Не докорятиме ніхто із рідних.
Коли потраплю у велику битву,
То тисячу і ще сімсот смертельних
Завдам ударів, меч заллється кров'ю!
Хоробрі франки б'ються всі відважно!
Іспанські ж маври не втечуть од смерті».
А Олів'єр: «Не бачу в тім ганьби я.
Бо ж я розгледів військо сарацинів,

¹Оліфант (від франц. *слон*) – ріг зі слонової кості, що уславився гучним звуком, чутним аж за 30 льє (120 км); монарший подарунок Роланду.

Вони покрили гори всі й долини,
Поля всі, бескеди і верховини.
Велика сила в цього плем'я маврів,
Йому протистоїть лиш жменька франків!»
«Тим більший запал! – граф відповідає. –
Хай Бог боронить з усіма святими,
Щоб через мене слава франків згасла!
То краще вмерти, ніж ганьбу стерпіти,
Бо за безстрашність Карл нас любить». (...)

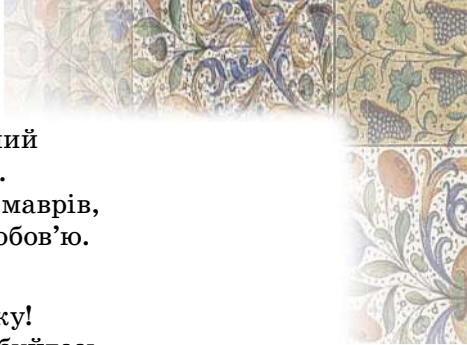
Роланд побачив – битва неминуча,
Грізніший став за лева й леопарда.
Скликає франків, Олів'єру мовить:
«Довірів Імператор нам цих франків,
Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч
І знає – боягузів тут не знайдеш.
За нашого сеньйора слід терпіти
Жорстокий холод і нестерпну спеку,
Віддати кров свою і тіло разом.
То бийте ж списом, я мечем дістану,
Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
Якщо ж загину, той, хто його візьме,
Все ж скаже: “Меч шляхетного васала!”»

З'явився і Турпін, архієпископ,
Коня острожить і злетів на пагорб,
Звернувся до франків і запально мовив:
«Сеньйори, Карл нас залишив на варті,
За короля повинні ми померти
І ствердити святу Христову віру.
Ви знаєте, що зараз буде битва,
Бо перед нами лави сарацинів.
Моліться і просіть прощення в Бога.
А я земні гріхи всім відпускаю,
Блаженний мученик лиш той, хто згине,¹
Його душа спасіння знайде в Раї».
Зійшли всі з коней, на колінах франки.
Турпін благословив в ім'я Христове,
Замість покути ж наказав їм битись. (...)

Ось мчить Роланд іспанськими долами,
Під ним кінь Вельянтіф, прудкий, надійний,
І обладунок прикипів до тіла,
А лицар потрясає гострим списом,
І грізно вістря звернене до неба,
Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
Вниз торочки спадають золотії.
Могутній стан, лице ясне й красиве.

¹Церква обіцяла всіх, хто загинув за Христову віру, оголосити мучениками.

За ним услід прямує друг незмінний
І франки всі – в надії на спасіння.
З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
На франків – із захопленням й любов'ю.
Аой!

Сказав тут Олів'єр: «Назад ні кроку!
З ім'ям Господнім лиш про те турбуйтеся,
Щоб кращу відсіч сарацинам дати,
Могутніми ударами їх бити.
Не забувайте й бойовий клич Карла!»
Всі франки закричали «Монжуа!»¹
І хто почув цей поклик славнозвісний,
Пізнав, що значать доблесть і відвага.
З якою гордістю помчали франки!
Мій Боже! Шпорять коней, галопують!
І зараз вдарять – хто їх переможе?
Проте не налякали сарацинів.
І от впритул зішлись франки й маври. (...)

Перша битва. Поразка маврів

(...) А битва ширшає, стає лютіша,
Та граф Роланд у самім пеклі бою,
І поки служить спис, – ним б'є завзято,
З п'ятнадцятим ударом все ж зламався... (...)

І знову мчить Роланд тим полем бою,
Блищить лиш Дюрандаль, що б'є й рубає,
Невірним справжню учинив він бойню.
О! бачили б, як ніс він смерть за смертю,
Як кров'ю заливав все поле брані.
По плечі у крові в Роланда руки,
Залиті нею панцир, кінська грива.
Не відстає і Олів'єр од нього.
Не можна ганити і інших перів,
Невтомно франки б'ються, січуть, нищать.
Вмирають маври, декотрі зомліли.
Кричить архієпископ: «Справи гарні!»,
І «Монжуа!» – клич Карлів скрізь лунає. (...)
Аой!

Кривавий бій ставав усе лютіший,
Роланд і Олів'єр б'ють безупинно,
Завдав Турпін вже тисячу ударів,
Не відстають від них і інші пери,
І дружно б'ються всі загони франків.
Вже сотні, тисячі загиблих маврів.
Живих же неминуча смерть чекає,

¹«Монжуа!» – бойовий клич французів, уперше засвідчений у 1119 р.

Хоробрі, боягузи – всі сконають.
Втрачають й франки кращих із баронів,
Батьків і рідних більше не побачать,
А також Карла, що чека в міжгір'ї.
У Франції ж лютують грізні сили:
Бушують грози, смерчі, лячні бурі,
Потоками ллють з градом й снігом зливи,
І блискавки б'ють раз за разом страшно.
Земля вже починає скрізь двигтіти –
Від церкви Сен-Мішель і аж до Сени,
Від гавані Віссант до Безансона.
Немає міст, де б мури не тріщали;
А ясний день враз огортає морок,
І світло лише в спалахах у небі.
Усіх жахають ці пророчі знаки... (...)

Останній бій

Як тільки граф Роланд прийшов до тями,
Опам'ятався і навколо глянув,
То враз збагнув: загибель неминуча.
Він втратив військо, вояки всі мертві,
Окрім Турпіна і Готье де л'Ума. (...)

Засмучений й розгніваний Роланд
Знов у бою, він б'є нещадно маврів,
Убив відразу двадцять тих невірних,
Готье іще шістьох, п'ятьох Турпін сам.
Лунають кличі бойові невірних,
З усіх боків на франків нападають.
Аой!

Як справжній лицар б'ється граф Роланд.
Та спекота, піт заливає тіло,
Страшенно голова болить, всю ломить:
Коли сурмив у ріг, порвав всі жили.
Проте він хоче знать, чи прийде Карл,
Взяв Оліфант, але сурмить так слабо.
Король завмер, послухав, тихо каже:
«Сеньйори, нам цей звук віщує горе.
Сьогодні небіж мій, Роланд, загине.
По звуках рога чую – смерть вже близько.
Не гайте часу, скакунів острожте!
Заграйте гучно в усі сурми війська!»
І враз відповіли всі сорок тисяч,
Луна пішла по горах і в долинах.
Почули маври, переполошились,
Здійнявся гомін: «Карл вже повернувся!» (...)

Коли Роланд побачив наступ ворожий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.

Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтифа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.
Слідом за ним з мечем архієпископ. (...)

Тікають маври до країв іспанських,
Їх переповнює шалена злоба. (...)

Смерть Роланда

Та й сам Роланд відчув: кончина близько,
Бо з вух у нього витікає мозок.
Він молить Господа за душі перів,
А Гавриїла-ангела – за себе.
І Оліфант, і Дюрандаль взяв звично,
Бо саме так вмирає лицар справжній, –
Зайшов у глиб землі іспанських маврів
На відстань льоту стріл із арбалета.
Росли два дерева на пагорбі, а поруч
Чотири глиби височіли мармурові.
Роланд там впав на мураву зелену
І знепритомнів. Смерть була вже поруч.

Між гір крутих, серед дерев високих
Блищать чотири глиби мармурові.
Зомлілий граф лежить в траві шовковій.
За ним давно вже сарацин пильнує,
Посеред тіл валявсь, прикинувся мертвим,
Замазав кров'ю тіло та обличчя;
Аж ось підвівсь на ноги, підбігає.
Він був красивий, мужній і кремезний... (...)

Роланд відчув – меча хтось забирає.
Отямився, розплющив очі й каже:
«Здається, злодію, ти не із наших!»
В руці тримав, як завжди, Оліфант.
В шолом ударив, вкритий золотом щирим,
Розбив його, а з ним розтяв і череп,
І очі геть полізли в мавра з лоба.
Той мертвий впав як стій до ніг Роланда. (...)

Відчув Роланд – пільма вкриває очі.
Підвівсь на ноги і стоїть насили,
Сірішає знекровлене обличчя.
А перед ним лиш темно-сіра скеля.
Він десять раз мечем ударив гнівно,
Та сталь дзвенить, щербин немає навіть. (...)

Роланд все б'є ту брилу темно-сіру.
Вже вдарив безліч раз, та все даремно.
Сталь лиш дзвенить – ані щербин, ні тріщин.

Клинок зі свистом вгору підлітає.
Переконався граф: йому несила,
І знов оплакує меча він долю:
«О Дюрандале! Ти краса й святиня!
Ховаєш в золотій ти рукояті
Нетлінні моці: зуб Петра й священну
Василія Святого кров, волосся
Дениса Пресвятого і уривок
З одежі Пріснодіви! Неможливо,
Щоб нехристі тобою володіли,
Лиш християнам ти служити маєш!
О Небо, меч не дай в безчесні руки!»

Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних.
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до Неба рукавицю простягає.
Аой! (...)

Роланд, на груди голову схиливши,
Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
І Бог послав до нього херувимів.
Злетіли з Неба Рафаїл-заступник
І Михаїл¹, потвор злих переможець,
І сам архангел Гавриїл Святійший...
Віднесли душу графа в Райські кущі! (...)

Переклад *Н. Пащенко та В. Пащенко*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому Роланд запропонував відрядити до Сарагоси саме Ганелона? Чому Ганелон образився на пасинка?
2. Як поводиться Роланд у бою? Знайдіть приклади застосування гіперболи в описах героя і визначте її роль у тексті.
3. Які характерні якості лицаря втілює Роланд? Чому перед смертю граф намагається знищити свій меч?
4. З якими другорядними героями поеми пов'язана ідея героїзму, служіння вітчизні, християнській вірі? Які риси характеру воїнів Карла гідні поваги й захоплення?

¹Михаїл – архангел, провідник небесного воїнства в битві із силами зла; янгол милосердя і прохач людей перед Богом. Рафаїл – один із семи великих янголів, архангел; янгол зцілення.

5. Порівняйте, як зображено франків і маврів у «Пісні про Роланда». Наведіть відповідні цитати.
6. Яким постає в «Пісні про Роланда» Карл? Схарактеризуйте стосунки короля з його васалами.
7. Складіть план характеристики Роланда. Доберіть цитати, що найяскравіше характеризують героя.
8. **Робота в парах.** Складіть порівняльну характеристику однієї з пар образів «Пісні про Роланда»: а) Роланд – Ганелон; б) Карл – Ганелон.
9. Порівняйте описи битв в «Іліаді» Гомера, «Енеїді» Вергілія і «Пісні про Роланда»; визначте спільне й відмінне.
10. Порівняйте героїв «Пісні про Роланда» з давньоруськими билинними богатирями. Що їх об'єднує? Аргументуйте свою думку.
11. **Філологічний майстер-клас.** Укажіть характерні ознаки героїчного епосу середньовіччя, використовуючи прочитані уривки з «Пісні про Роланда».

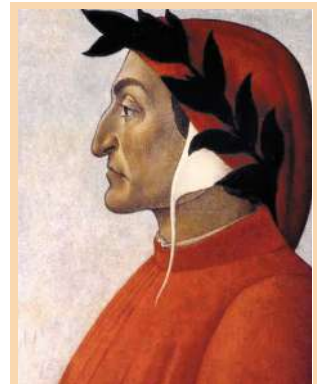
РОЗДІЛ 7

«СВІТОЧ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ СЛАВИ»

Літературна розминка. Пригадайте поетичні твори, у яких оспівано знамениті історії кохання. Як у них змальовано силу почуттів ліричних героїв?

«На півцляху свого земного світу я трапив у похмурий ліс густий» – так починається безсмертна «Комедія» італійського поета Данте Аліг'єрі, яку згодом назвуть «божественною». Данте був мандрівником і філософом, воїном і поетом, політиком і вигнанцем. Людиною-світочем назвав його французький письменник В. Гюґо, адже всупереч ударам долі митець ніс світло в «похмурий ліс» людського життя. В історію світової літератури він увійшов як «останній поет середньовіччя і перший поет Нового часу». Геніальний творчий доробок Данте став безцінною частиною того живильного ґрунту, на якому поступово розквітала культура Відродження. Наближався грандіозний історичний переворот, що змінив усе європейське суспільство. Середньовічний світ з його безупинними війнами, феодалним гнітом, засиллям церкви відходив у минуле, поступаючись місцем світу могутніх національних держав, суспільству вільних товаровиробників. На часі була доба, що оголосила людину вищою цінністю, визнала її право на індивідуальність і особистісний розвиток.

Майбутній поет з'явився на світ у Флоренції. Точна дата його народження невідома: за різними джерелами, це відбулося між 14 травня

Данте Аліг'єрі
(1265–1321)

Г. Голідей. Данте зустрічає Беатріче на мосту Санта-Трініта. 1833 р.

і 13 липня 1265 р. Хлопчика нарекли Дуранте, тобто «витривалий». Це ім'я виявилось пророчим, хоч незабаром і скоротилося до пестливого «Данте», що стало своєрідним псевдонімом митця.

Змалечку Данте пишався тим, що походить зі шляхетного роду Елізеїв, засновників Флоренції. Його пращур-хрестоносець бився із сарацинами під прапором імператора Конрада, тож поет уважав, що саме від нього успадкував войовничу й непримиренну вдачу. Освіту митець здобував спочатку у Флоренції, потім у Болонському університеті, де вивчав історію, філософію, риторику, богослов'я, астрономію, географію, мови, міфологію, а також творчість видатних античних поетів Горація, Овідія та Вергілія. Ще в юності Данте зажив слави видатного ерудита, одного з найосвіченіших людей Італії. Коло його інтересів і справді був надзвичайно широким для того часу.

У 1293 р. Данте оприлюднив свою першу збірку, до якої увійшли вірші й авторські коментарі до них. Книжка мала назву «Нове життя» та оповідала про кохання поета до жінки на ім'я Беатріче (що означає «благословенна»). «У мене не було іншого вчителя в поезії, – писав Данте, – крім себе й наймогутнішої наставниці – любові».

У 1293 р. Данте оприлюднив свою першу збірку, до якої увійшли вірші й авторські коментарі до них. Книжка мала назву «Нове життя» та оповідала про кохання поета до жінки на ім'я Беатріче (що означає «благословенна»). «У мене не було іншого вчителя в поезії, – писав Данте, – крім себе й наймогутнішої наставниці – любові».

Коментар архіваріуса

Незгасне почуття Данте Аліг'єрі народилося «з першого погляду», коли йому було лише дев'ять років. За словами поета, відтоді й на все життя Беатріче «заволоділа його духом». «Вона видалася мені, – писав Данте, – імовірніше донькою Бога, ніж простого смертного». За дев'ять років вони зустрілися вдруге. Скромний уклін Беатріче, що йшла вулицею в супроводі двох жінок, став для поета справжнім потрясінням. Нетямлячись від захвату, він кинувся додому, аби на самоті пережити «вищий ступінь блаженства», насолодитися мріями про кохану. Того дня Данте присвятив Беатріче вірш, що привернув увагу поетичних кіл до його таланту.

Митець ніколи особисто не спілкувався із жінкою, яку любив і уславив у своїх безсмертних творах. Тож деякі біографи висловлювали припущення, що вона була лише алегоричним образом, поетичним вимислом. Проте нині документально доведено, що Беатріче – безперечно історична особа, донька банкіра Фолько Портінарі, який мешкав по сусідству з родиною Аліг'єрі. У 1287 р. вона вийшла заміж, але це не приглушило почуття поета. ■

У віці двадцяти трьох років Беатріче пішла із життя. Для Данте то була невимовна трагедія, його горе межувало з відчаєм. Про свою велику любов і скорботу втрати він щиро, трепетно й натхненно розповів у «Новому житті». Ця збірка, що стала першою ліричною сповіддю у світовій літературі, написана переважно в жанрі *сонета*.

Літературознавча довідка

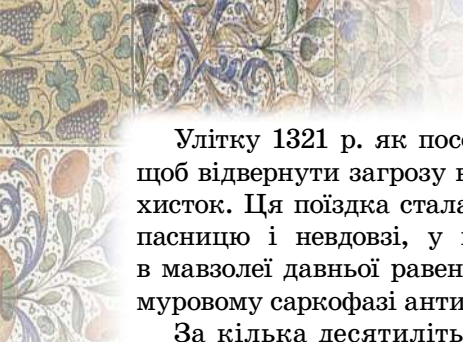
Сонет – вірш із чотирнадцяти рядків, які утворюють два катрени (чотиривірші) і два терцети (тривірші). Жанр сонета передбачає певну схему римування рядків: у класичному (італійському) сонеті така схема визначається формулою *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*). Існували й додаткові (такі, що не стали обов'язковими) правила: строфи слід закінчувати крапками; слова не повинні повторюватися, останнє слово має бути «ключовим»; строфи співвідносяться між собою за принципом: зав'язка – розвиток дії – кульмінація – розв'язка.

Доля Данте тісно пов'язана з громадським і суспільно-політичним життям його батьківщини. Італія XIII ст. була полем невпинних чвар і політичних баталій. У роздробленій країні точилася запекла боротьба між гвельфами та гібелінами. Партія гвельфів протистояла намаганням імператорів Священної Римської імперії утвердитися на Апеннінському півострові й підтримувала папу римського, а також королів і принців французької крові. До угруповання гібелінів приєднувалися феодали й навіть цілі міста (зокрема, Піза), які ненавиділи папу, торгували зі Сходом і конкурували з Флоренцією. Наприкінці XIII ст. після поразки гібелінів гвельфи через внутрішні суперечності розділилися на два табори. Так звані білі гвельфи, до яких належав і Данте, виступили проти втручання папи в справи Флоренції, тимчасом як «чорні» й надалі залишалися прибічниками Рима.

Замолоду Данте бере участь у битві при Кампальдіно, в облозі Капрони, згодом розпочинає політичну діяльність. У 1300 р. його обирають членом флорентійської колегії шести пріорів – «пріором порядку й слова», тобто очільником виконавчої влади міста. А незабаром унаслідок конфлікту між «білими» й «чорними» гвельфами поета облудно звинувачують у підкупі, хабарництві, інтригах проти церкви й виганяють з Флоренції без права на повернення. У разі порушення заборони йому загрожує спалення на вогнищі. Сталося це в січні 1302 р. Спочатку Данте намагався відновити справедливість у союзі з іншими «білими», але розбрат і розпуста колишніх однодумців відштовхнули його. Відтак митець вирішує: *«Ти станеш сам собі партією»*. Протягом двадцяти років він мандрував Італією, знаходячи підтримку в освічених магнатів і правителів окремих міст.

Із часом великому флорентійцю таки запропонували повернутися до рідного міста, однак за умови, що він покається і вибачиться за свої помилки. *«Не так Данте повернеться на батьківщину. Ваше прощення не варте цього приниження. Мій дах і мій захист – моя честь. Хіба не можу я всюди споглядати небо й зірки?»* – обурено відповів вигнанець.

Усвідомлюючи, що більше не побачить Флоренції, Данте не припиняє боротися за Італію без міжособних війн і папської влади. Не полишив він і літературної діяльності. Тяжкий період вигнання став часом його духовного злету, що увінчався створенням знаменитої «Божественної комедії».

Улітку 1321 р. як посол правителя Равенни Данте вирушив до Венеції, щоб відвернути загрозу військового нападу на місто, яке надало йому прихисток. Ця поїздка стала фатальною. Повертаючись, поет захворів на пропасницю і невдовзі, у ніч із 13 на 14 вересня, помер. Поховано його в мавзолеї давньої равеннської церкви Сан-Франческо. На грецькому мармуровому саркофазі античних часів викарбувано напис: *«Злу я не скорюся»*.

За кілька десятиліть по тому флорентійський уряд звернувся до Равенни з проханням повернути прах уславленого земляка, але отримав категоричну відмову. Тож і донині відданий син своєї батьківщини спочиває на чужині. *«Світ для мене вітчизна, як море для риб, але, хоча я любив Флоренцію так, що терплю несправедливе вигнання... немає для мене місця у світі привітнішого за Флоренцію»*, – писав поет.

Будинок-музей Данте
у Флоренції

Е. Пацці. Пам'ятник Данте
на площі Санта-Кроче.
Флоренція. 1865 р.

Український мотив

І. Франко схарактеризував великого флорентійця так: *«Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо Середніми віками. Вся культура, всі вірування та надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно як людина геніальна, він усім своїм єством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минушині»*.

Фрагментарно Данте перекладали Іван Франко, Леся Українка, Василь Барка, Максим Стріха та інші: Над українським перекладом «Нового життя» працювали Анатоль Перепадя, Віталій Коротич, Володимир Житник, Дмитро Павличко, Іван Драч, Микола Бажан. Перший повний переклад усіх трьох частин «Божественної комедії» здійснив Євген Дроб'язко. У цій роботі чимало блискучих лексичних знахідок, навіть на рівні відтворення фонетики першотвору. Скажімо, ключове слово *stelle* – «зорі», яким закінчується кожна із частин Дантової поеми, відтворено бездоганим фонетичним відповідником «зорні стелі». ■

Перевірте себе

1. Які життєві випробування випали на долю Данте?
2. Як ви розумієте вислів Данте «Людина народжена для щастя»? Чи було щасливим життя самого поета?
3. Яку роль у творчості Данте відіграла Беатріче?
4. Поясніть, чому Леся Українка у вірші «Забута тінь» назвала італійського поета «сворий Дант, вигнанець флорентійський».
5. Стихло схарактеризуйте збірку Данте «Нове життя».
6. Назвіть перекладачів, завдяки яким українці можуть читати твори Данте рідною мовою.

Перед читанням. Читаючи переклад сонета Данте, поміркуйте, який ідеал жіночності утворює в ньому автор.

Зі збірки «Нове життя»

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання, –
На кого гляне, оцшасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад М. Бажана

С. Далі. Беатріче
вітшає Данте. 1964 р.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте загальний настрій сонета. Як у поезії розкрито тему кохання?
2. Які факти із життя Данте дають підставу для ототожнення почуттів ліричного героя сонета з особистими переживаннями автора?
3. Яким ви уявляєте ліричного героя вірша?
4. Якою постає в сонеті кохана ліричного героя? Що споріднює її образ із Мадонною?
5. Чому слово «Кохання» в сонеті написано з великої літери? Відповідь обґрунтуйте.
6. Знайдіть у прочитаному вірші рядки, суголосні останнім словам «Божественної комедії»: «Любов, що водить сонце й зорні стелі». Як поет визначає роль любові в житті людини?

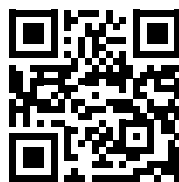
7. За допомогою яких художніх засобів у перекладі сонета передано радість і сум кохання?

8. **Філологічний майстер-клас.** Дайте визначення поняття «сонет». На основі прочитаного вірша Данте сформулюйте закони класичного (італійського) сонета.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Широко розгорнувшись у просторі й часі, середньовіччя відзначилося і надзвичайним розвоєм видів та жанрів мистецтва, тем, ідей, образів, форм, художніх засобів, прийомів. І навіть коли середні віки проминули, митці наступних епох нерідко поверталися до них за сюжетами та творчим натхненням. Відскануйте QR-код і дізнайтеся багато цікавого про китайський живопис, східну та західну книжкову мініатюру й про те, як на полотнах європейських художників оживала «Пісня про Роланда», утілювалися образи великого Данте та прекрасної Беатриче.

Підсумкові запитання і завдання

1. Укажіть хронологічні межі середніх віків як історичного періоду.
2. Яких китайських поетів доби середньовіччя ви знаєте?
3. Чому лірику Лі Бо та Ду Фу називають філософською?
4. Які національні образи й символи відобразилися в ліриці Лі Бо та Ду Фу?
5. Що таке «рубай»? Хто уславив цей жанр?
6. Укажіть основні теми й мотиви творчості О. Хаяма.
7. Які історичні події покладено в основу героїчного епосу «Пісня про Роланда»?
8. Назвіть головних героїв поеми «Пісня про Роланда».
9. У чому полягає основний конфлікт «Пісні про Роланда»?
10. Які риси є визначальними в характері Роланда?
11. Які настрої притаманні ліричному герою сонетів Данте?
12. Доведіть, що вірш Данте «В своїх очах вона несе Кохання...» – сонет.

Клуб компетентних читачів

1. Заповніть узагальнювальну таблицю «Панорама літератури середньовіччя», укажіть, що в прочитаних творах є ознаками історичного часу, а що – загальнолюдськими цінностями.

Назва твору	Ознаки історичного часу	Загальнолюдські цінності

2. Визначте спільне й відмінне: а) у системі образів, композиції, художніх засобах «Пісні про Роланда» та «Слова о полку Ігоревім»; б) в образах ліричних героїв Лі Бо, Ду Фу, О. Хаяма.

3. **Робота в парах.** Проаналізувавши твори, розміщені в третій частині підручника, обґрунтуйте або спростуйте афоризм Дж. Р. Кіплінґа «*Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох*».

4. **Подискутуймо! Робота в групах.** Розділившись на три групи, обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування та докази на користь своєї позиції.

- Чи правильно вчинив Роланд, коли дав бій сарацинам, не чекаючи підмоги Карла?
- Чи може існувати в сучасних реаліях ідеальне кохання, оспіване Данте?
- Характеризуючи героїв «Пісні про Роланда», автор пише: «*Розумний Олів'єр – Роланд відважний*». Чи можна, на вашу думку, протиставляти розум і відвагу?

5. Знайдіть і прочитайте збірку «Буранські пісні». Які рядки з поезії вагантів ви хотіли б занотувати? Поясніть свій вибір.

6. **Творчий проєкт.** На основі творів, розміщених у третій частині підручника, складіть план віртуальної подорожі в епоху середньовіччя. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

7. Укладіть перелік літературних жанрів, які розвивалися в середні віки. Кожний пункт доповніть прикладами творів.

Відродження

РОЗДІЛ 1

ВІДКРИТТЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ

Літературна розминка. Якими були античні уявлення про гармонійну людину та її життєві цінності? Як вони втілилися у творах, які ви прочитали?

На зміну періоду середньовіччя прийшла доба Відродження, або Ренесансу (від франц. *відродження*). Назва її відображає пробудження інтересу до культурних надбань античності, що стало знаком духовного оновлення. Відродження почалося в Західній Європі в XV ст. (в Італії – у другій половині XIV ст.) і завершилося на початку XVII ст. Посутні зміни в економічному, суспільному, науковому й культурному житті, якими ознаменувалася ця доба, зумовили переворот у свідомості людини, у її уявленнях про світ і про себе.

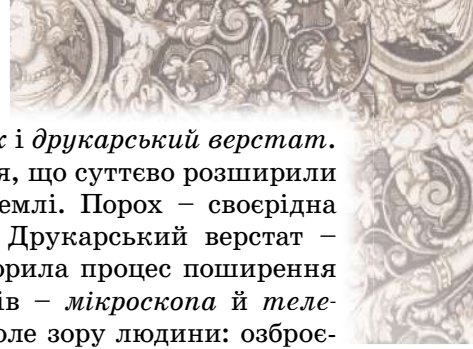
Бурхливий розвиток міст і ремесел, що відбувався за доби Відродження, започаткував нову, *міську культуру*. Помітну роль у ній відігравали купці й вільні ремісники – носії настроїв вільнодумства та практичного підходу до навколишнього світу.

На ґрунті спільності життєвих інтересів городян народилися поняття громадянства й національної приналежності. Відтак розпочалося формування сучасних європейських націй та їхніх культурних традицій. Цей процес супроводжувався зростанням інтересу письменників до фольклору. Митці поступово усвідомлювали цінність національних мов. Як наслідок, почали розвиватися національні літератури. Так Відродження стало добою становлення *національних культур* Європи.

Коментар архіваріуса

Ренесанс відомий в історії як період *активного освоєння навколишнього світу*. Символічне утілення найважливіших напрямів цього

процесу – три винаходи того часу: *компас*, *порох* і *друкарський верстат*. Компас символізує Великі географічні відкриття, що суттєво розширили уявлення європейців про природу та будову Землі. Порох – своєрідна емблема прагнення завоювати нові території. Друкарський верстат – символ доби, за якої книга спростила й прискорила процес поширення знань. Винайдення інших механічних приладів – *мікроскопа* й *телефона* – у буквальному розумінні розширило поле зору людини: озброєний ними вчений Галілео Галілей зміг «побачити» й анатомію комахи, і будову Сонячної системи. Саме за доби Відродження виникла наукова теорія, згідно з якою Земля та інші планети Сонячної системи обертаються навколо Сонця. Її автором був Миколай Коперник. Філософ Джордано Бруно виступив з теорією нескінченності Всесвіту й незліченності світів. Ця та інші ідеї докорінно змінювали світорозуміння європейців. Винайдення та удосконалення механічних приладів, посилений інтерес до природничих наук, далекі подорожі відображали прагнення ренесансної людини самостійно пізнавати світ. ■

На відміну від середньовіччя, за доби Відродження розвивалася світська культура, звернена до особистості та її мирських потреб. Духовне закріпачення людини, існування якої доти визначалося релігійними приписами, поступилося внутрішній свободі й усвідомленню широких можливостей. Якщо середньовічна культура проповідувала ідеал християнина, що живе молитвами та мріями про Царство Небесне, то ренесансна культура плекала ідеал людини земної – всебічно розвиненої, енергійної, діяльної.

Батьківщиною Відродження стала Італія. Саме звідси пролунали перші заклики повернутися до культурних надбань античності. Тут пристрасні шанувальники цієї ідеї – філософи, філологи, історики – започаткували духовний рух, названий *гуманізмом* (від лат. *людський*). Власне, самі вчені-гуманісти вважали, що завдання відродження античності полягає насамперед у вивченні мов, літератури, мистецтва й філософії давніх класиків. Слово «гуманізм» вони використовували на позначення не богословського, світського (і в цьому розумінні людського) характеру своєї діяльності. Однак ренесансні митці й мислителі утвердили ширше розуміння гуманізму: як *принципу людяності, заснованого на повазі до прав і свобод особистості*.

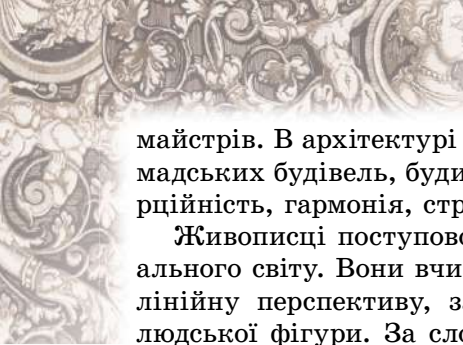
Ренесансний світогляд, що спирався на античні уявлення про гармонійну людину, визнав особистість центром світобудови. Відтак людина стала не лише «мірою всіх речей», а й «вінцем творіння Всесвіту». Сенсом її існування проголошено вільний розвиток здібностей і можливостей в ім'я особистого щастя. На основі цих ідей сформувалася *гуманістична культура*.

На тлі зрушень у всіх царинах життя відбулися суттєві зміни в мистецтві, яке взяло на озброєння досвід античних

В. Карпаччо. Приїзд англійських послів до двору короля Бретані. Бл. 1495 р.
Фрагмент

майстрів. В архітектурі посилилася роль світських споруд: палаців, громадських будівель, будинків багатих городян. Тепер їх вирізняли пропорційність, гармонія, стримана велич.

Живописці поступово опанували майстерність відтворення матеріального світу. Вони вчилися передавати об'єм, простір, світло, будувати лінійну перспективу, засвоювали прийоми реалістичного зображення людської фігури. За словами відомого дослідника О. Лосева, середньовічний іконописець *«мало цікавився реальними пропорціями людського тіла, оскільки тіло було для нього лише носієм духу»*, тому подавав його аскетичний обрис у площинному зображенні. Тимчасом ренесансні художники намагалися відтворити на полотні *«повноцінне, природно гармонійне та прекрасне людське тіло»*. Розумітися на анатомії було для них дуже важливо.

Зростання інтересу до особистості сприяло розвитку скульптури й живопису, які мали на меті відобразити зовнішню красу людини та багатство її внутрішнього світу. Донателло, Боттічеллі, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Джорджоне, Тіціан, Рафаель, Дюрер та інші уславлені майстри пензля і різця подарували світу твори непроминушого значення. Цим художникам був притаманний дослідницький, науковий підхід до творчої діяльності. Найяскравіше він виявився у Леонардо да Вінчі.

«Відкриття світу й людини» відбувалося і в художній літературі Ренесансу. Письменники звернулися до реальності, почали відтворювати багатобарвний земний світ: штовханину міських вулиць, розмірене сільське життя, красу природи. Та насамперед у літературу прийшла реальна, тісно пов'язана з навколишнім світом, сповнена земних бажань людина.

Людська природа в усьому розмаїтті її фізичних і духовних виявів, у всій її індивідуальній неповторності – ось що цікавило письменників Відродження. *«Який довершений витвір – людина!..»* – цей здивований вигук Гамлета, персонажа знаменитої трагедії В. Шекспіра, можна вважати гаслом усієї тогочасної літератури.

Утвердження цінності особистості стало одним з найважливіших гуманістичних надбань ренесансного письменства. Ця ідея досягає потужної художньої сили й виразності в кращих літературних пам'ятках Відродження, до числа яких належать «Книга пісень» Ф. Петрарки, «Декамерон» Дж. Боккаччо, «Гаргантюа та Пантаґрюель» Ф. Рабле, «Похвала глупоті» Е. Роттердамського, «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. де Сервантеса, «Досліди» М. Монтеня, драми В. Шекспіра, К. Марло тощо.

Часто у творах ренесансних письменників душевні якості людини, її шляхетні поривання і негідні почуття набували воістину титанічного масштабу. Тому сюжети літератури Відродження напрочуд багаті на героїчні вчинки й жахливі лиходійства. З тієї самої причини деякі з її персонажів стали символами духовного пошуку. До таких героїв-символів належать, зокрема, Гамлет, охоплений жагою справедливості, Дон Кіхот, одержимий ідеєю добра, Ромео та Джульєтта, натхнені духом самовідданої любові.

Перевірте себе

1. Укажіть хронологічні межі доби Відродження. Поясніть її назву.
2. Які зміни в суспільному й науковому житті відбулися за доби Ренесансу? Назвіть найзначніші наукові й географічні відкриття цього періоду. Який вплив вони справили на світогляд людини Відродження?
3. Розкрийте зміст визначень ренесансної культури як «світської», «гуманістичної». Поясніть значення поняття «гуманізм».
4. Схарактеризуйте мистецтво та літературу Відродження. Назвіть видатних художників, скульпторів, письменників цієї доби.
5. Назвіть героїв ренесансної літератури, які стали символами духовних пошуків людства. Що ви про них знаєте?
6. **Робота в парах.** Порівняйте характерні ознаки культури Відродження та середньовіччя. Результати узагальніть у таблиці.

РОЗДІЛ 2

ПЕРШИЙ ПОЕТ-ГУМАНІСТ ВІДРОДЖЕННЯ

Літературна розминка. Пригадайте визначення поняття «сонет». Кого вважають автором перших сонетів про кохання?

Італію називають колискою європейського Відродження. Саме там створено класичну модель ренесансної культури, на яку орієнтувалися інші європейські країни. Саме в Італії зародився рух учених-гуманістів, які заново відкрили античну культурну спадщину. Саме італійські художники, скульптори, письменники почали розробляти принципи зображення реальної людини й реального світу. Неоціненний внесок у цю справу зробив знаменитий поет, учений-гуманіст Франческо Петрарка.

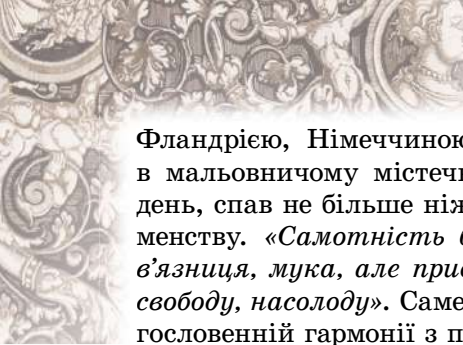
Народився митець 20 липня 1304 р. в місті Ареццо в сім'ї нотаріуса, вигнаного з Флоренції за приналежність до партії «білих» гвельфів. У 1312 р. родина переїхала до Авіньйона, де тоді розташовувався папський двір.

У 1316 р. за порадою батька Франческо почав вивчати юриспруденцію. Однак невдовзі з'ясувалося, що право цікавить його значно менше, ніж творчість давньоримських поетів та ораторів. У 1326 р. юнак перервав навчання. Він працював клерком у кількох авіньйонських конторах, а дозвілля присвячував переважно світському життю, дружньому спілкуванню і віршуванню.

У 1330 р. Петрарка прийняв духовний сан і вступив на службу до кардинала Джованні Колонна, що забезпечило йому пристойний прибуток і можливість подорожувати. Досхочу помандрувавши Францією,

Франческо
Петрарка
(1304–1374)

Фландрією, Німеччиною, Італією, Іспанією, від 1337 р. поет оселився в мальовничому містечку Воклюз. Жив він аскетично: їв один раз на день, спав не більше ніж шість годин, решту часу віддавав науці й письменству. *«Самотність без наук, – стверджував Петрарка, – вигнання, в'язниця, мука, але приєднай до неї науки – й отримаєш батьківщину, свободу, насолоду»*. Саме таким було його добровільне усамітнення: у благословенній гармонії з природою, зі світом, з власною душею.

Вивчаючи античну літературу, Петрарка позбувся тягара офіційної церковної ідеології. Твори давніх авторів навчили поета бачити в людині прекрасну земну істоту, а в її внутрішній свободі – чи не найважливішу цінність життя. *«Я зроблю все, щоб під старість не навчитися рабства, і сподіваюся, що мені це вдасться: усюди й завжди я залишуся абсолютно вільним. Я маю на увазі свободу духу, бо в усьому, що стосується тіла й усього іншого, мимоволі доводиться підкорятися тому, хто сильніший за нас»*, – писав митець.

Відтак Петрарка перейнявся думкою про необхідність відродження в Італії величі, слави й республіканської доблесті Давнього Риму. Свою ідею він утілював у творі «Про знаменитих мужів», де, спираючись на праці істориків, подав біографічні портрети «великих республіканців». За допомогою цієї книжки митець сподівався вплинути на національну свідомість своїх співвітчизників.

Авторитет Петрарки як мислителя-гуманіста, освіченої людини й насамперед як лірика дедалі зростав. 8 квітня 1341 р. його офіційно визнали «королем поетів». Під час велелюдної церемонії в Римі сенатор республіки увінчав убраного в королівську мантію митця лавровим вінком. Відродження цього античного ритуалу символізувало відновлення честі поезії: уперше після багатьох століть панування церкви духовним лідером освіченої Європи став світський поет.

Слава відчинила для Петрарки двері найбагатших і найіменитіших домів Італії. Флоренція, що колись вигнала поетового батька, запропонувала йому громадянство. Однак митець відхилив цю пропозицію, адже почувався громадянином і патріотом усєї країни. За власним вибором він переїздив з міста до міста, користуючись гостинністю тамтешніх аристократів. Коли поетові дорікали, буцім приймає милості «сильних світу цього», він незворушно відповідав: *«Це лише здавалося, що я жив при князях, насправді ж князі жили при мені»*. У розкошах, так само як і в глушині, Петрарка працював по кільканадцять годин на добу. Його мистецький доробок – це детальне дослідження внутрішнього світу особистості, утвердження нового ідеалу людини – земної, одухотвореної, творчої, допитливої.

Вершинним творчим досягненням Петрарки вважають збірку віршів «Книга пісень» (або «Канцоньєре»; від італ. *пісня*), що збурила європейську лірику. Це – своєрідна поетична сповідь, історія щирого й безкорисливого кохання поета до жінки на ім'я Лаура.

Усвідомивши нерозділеність свого почуття, ліричний герой Петрарки не зрікається його. Любов набуває в «Книзі пісень» характеру поклоніння і водночас відображає суперечливість духовного життя людини, адже поєднує насолоду й біль, щастя та страждання.

Коментар архіваріуса

Петрарка побачив Лауру навесні 1327 р. в церкві святої Клари. Покохавши її з першого погляду, митець до кінця життя зберіг вірність своєму почуттю. Двадцять один рік поет оспівував жінку за її життя, ще десять років – після її смерті. Образ коханої – утілення ренесансного ідеалу краси й вищої любові, – створений у знаменитій збірці, суттєво відрізнявся від звичних на той час уявлень. Тож ще в сучасників поета виникли сумніви щодо реальності Лаури. Суперечки із цього приводу точаться і сьогодні, але більшість дослідників визнає факт існування заміжньої дворянки з Авіньйона, яка полонила серце митця. Додатковим доказом можна вважати й численні реалістичні деталі в поетичних описах як самої жінки, так і переживань ліричного героя. А втім, не так уже й важливо, чи була Лаура насправді. Важливо, що в її образі поет утілює напрочуд життєвий, а тому безсмертний, жіночий ідеал, у якому гармонійно поєдналися краса й моральність, природність і натхненність. ■

Саме ім'я коханої повнилося для Петрарки важливими символічними смислами. У «Книзі пісень» воно перегукується і зі словом «лавр» (італ. *lauro*), натякаючи на лавровий вінок – символ поетичної слави, і зі словом «вітрець» (італ. *l'aura*), народжуючи в уяві лагідні пейзажі, і зі словом «золото» (лат. *aurum*), що нагадує про вищі цінності¹, і зі словом «година» (італ. *l'ora*), відсилаючи до роздумів проплинність часу. Любов до Лаури, не реалізована в житті, стала для поета невичерпним джерелом поетичного натхнення і філософських думок.

Роботу над «Книгою пісень» Петрарка розпочав у 1330-х роках і завершив незадовго до смерті. До останньої, дев'ятої, редакції збірки ввійшло триста шістдесят шість віршів, написаних переважно в жанрі сонета.

Консультація філолога

У ліриці європейського Відродження сонет посідав винятково важливе місце як одна з ранніх літературних форм вираження свідомості доби. Він оповідав про кохання і, на відміну від новели, що зображувала побутову або авантюрну сторону любовних стосунків, розкривав внутрішній світ закоханого. При цьому зміст сонета не лише передавав почуття ліричного героя, а й ретельно аналізував його роздуми. Перший катрен формулював певне твердження (тезу); другий заперечував його (антитеза); терцети узагальнювали переживання героя, висловлюючи основну думку вірша. ■

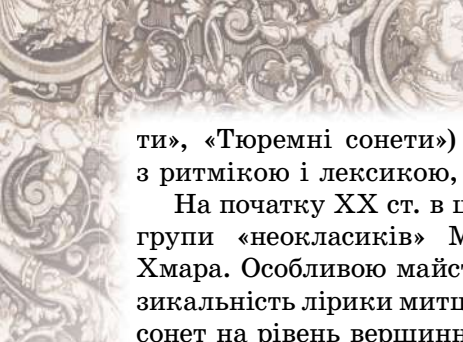
Український мотив

В українській поезії жанр сонета відомий від 1830 р., коли *Опанас Шпигонький* переспівав сонети А. Міцкевича. До цієї поетичної форми зверталися П. Куліш, Олена Пчілка, Леся Українка, Б. Грінченко, М. Вороний.

Вершиною розвитку сонета в українській літературі XIX ст. стала творчість *І. Франка*, зокрема його збірка «Сонети» (цикли «Вільні соне-

¹У європейській символіці та геральдиці золото виступає втіленням Божого провидіння, безсмертя, мудрості й духовних цінностей.

ти», «Тюремні сонети») тощо. У своїх творах Франко експериментував з ритмікою і лексикою, розвивав суспільну тематику.

На початку ХХ ст. в цьому жанрі працювали талановиті представники групи «неокласиків» М. Зеров, М. Рильський, Юрій Клен, М. Драй-Хмара. Особливою майстерністю вирізняються сонети *М. Рильського*. Музикальність лірики митця, натхнена народною піснею, вивела український сонет на рівень вершинних здобутків європейської літератури.

Сонет представлено також у творчості П. Тичини, М. Бажана, В. Сосяри, В. Мисика, Є. Маланюка, А. Малишка, Бориса Тена, І. Драча, Д. Павличка, Л. Костенко. Українські поети опанували всю палітру давнього жанру: сонет без рим, кульгавий сонет, перевернутий, безголовий, половинний, кострубатий, на дві рими, хвостатий, сонет-діалог, подвійний сонет тощо. ■

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про життя Ф. Петрарки? Які з фактів його біографії видаються вам найважливішими? Який вплив на світогляд і творчість італійського поета справило вивчення античної спадщини?
2. Як слова Петрарки «*Зміст життя полягає в самому житті, у ритмі кожного дня і години*» відображають життєвий і творчий шлях самого поета?
3. Кому й чому присвячено більшість віршів «Книги пісень»? Перекажіть історію створення цієї збірки.
4. Які особливості ренесансного світогляду втілив сонетний жанр? Чим, на вашу думку, зумовлена гучна слава сонетів Петрарки?
5. **Робота в парях.** Виконайте одне із запропонованих завдань.
 - Обговоріть процитовані в біографічному нарисі висловлювання Ф. Петрарки. Як вони характеризують поета?
 - Поясніть, чому Петрарку називають поетом-гуманістом.
6. Яку роль відіграла творчість Петрарки в історії жанру сонета? Стисло розкажіть, як розвивався цей жанр в українській літературі.

Перед читанням. Читаючи переклади сонетів Петрарки, поміркуйте, що надає цим творам сповідального звучання. Відзначте вияви суперечливості відчуттів ліричного героя.

З «Книги пісень»

СОНЕТ 61

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила,
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази, коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь, і думка моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

Переклад *М. Ореста*

СОНЕТ 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? – Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? – Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Відкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна,
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу – й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку – весь дрижу.

Переклад *Г. Кочура*

Петрарка
у своєму кабінеті.
Фрагмент мініатюри
XIV ст.

Літературний практикум

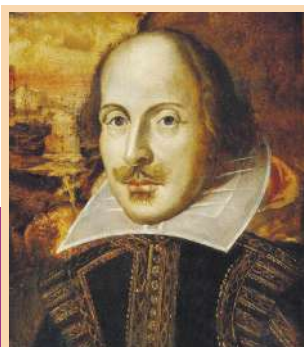
1. У якому із сонетів Петрарки, що ви прочитали, любов зображено як: духовну силу, що підносить ліричного героя; тягар нерозділеного почуття; стан просвітленого сприйняття світу; суперечливі переживання ліричного героя? Наведіть відповідні цитати.
2. Через які фізичні відчуття у перекладах передано стан любовного хвилювання ліричного героя сонетів?
3. Які грані любові розкрито в представлених сонетах? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
4. Знайдіть ознаки ренесансного світосприйняття у віршах Петрарки.
5. Складіть цитатний психологічний портрет ліричного героя прочитаних сонетів.
6. Якою постає Лаура у віршах Петрарки? Які художні засоби використано в перекладах сонетів для створення портрета коханої жінки?
7. **Філологічний майстер-клас.** Зіставте схему побудови, образи ліричного героя і героїні в 11-му сонеті Данте, присвяченому Беатріче, та сонетах Петрарки. Визначте характерні ознаки класичного італійського сонета.
8. Вивчіть напам'ять 61-й сонет Петрарки. Підготуйтеся до виразного читання.

РОЗДІЛ 3

«ДУША ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ»

Літературна розминка. Пригадайте, яким був давньогрецький театр. Що таке трагедія? Укажіть її жанрові ознаки.

Вільям
Шекспір
(1564–1616)

Доба Відродження подарувала світу геніального поета й драматурга Вільяма Шекспіра. Один із сучасників митця назвав його «душею епохи». Через двісті років великий Гете зізнався, що, уперше прочитавши шекспірівський твір, відчув себе «сліпонародженим, якому чудотворна рука раптом дарувала зір». Та й сьогодні, на початку XXI ст., кращі режисери й актори з трепетом долучаються до постановок п'єс Шекспіра, уважаючи це неабиякою честю. Творчість англійського митця ретельно досліджена в сотнях книжок і статей, яких стало б на велику бібліотеку. І попри це достеменно встановлених фактів його біографії не так уже й багато.

Вільям Шекспір з'явився на світ у квітні 1564 р. в містечку Стретфорд-на-Евоні. Він був сином шанованого в місті заможного рукавичника,

якого кілька разів обирали на почесні посади. Вільям відвідував місцеву «граматичну» школу, де викладали класичні мови.

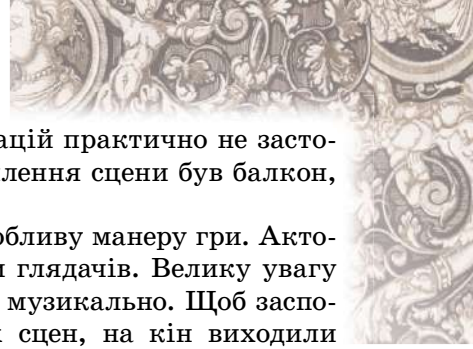
У шістнадцять років юнак покинув навчання та, імовірно, певний час допомагав батькові у справах. У вісімнадцять років він одружився, а у двадцять один – разом з молодшим братом вирушив до Лондона. Там, за припущенням біографів, Шекспір певний час працював у театрі суфлером¹ або помічником режисера й в 1593 р. вступив до трупи Джемса Бербеджа.

Коментар архіваріуса

Театр доби Шекспіра відрізнявся від сучасного. Він був майже повністю відкритий, лише сцену й місця для знатних осіб захищав дах. Сцена нагадувала трапецію чи овал і видавалася в глядацьку залу. Це створювало ілюзію майданного дійства, під час якого актори, зусібіч оточені глядачами, виступали на звичайних возах. Такий ефект посилювала й відсутність завіси (як за часів античності). На сцені зазвичай розташовувалися люки, з яких з'являлися актори, що виконували ролі

¹Суфлёр – працівник театру, що під час репетицій та вистав підказує акторам текст ролі.

привидів або інших фантастичних істот. Декорацій практично не застосовували. Проте обов'язковим елементом оформлення сцени був балкон, на якому відбувалися найрізноманітніші дії.

Тогочасні театральні вистави передбачали особливу манеру гри. Актори часто імпровізували, відповідали на репліки глядачів. Велику увагу приділяли постановці голосу, який мав звучати музикально. Щоб заспокоїти публіку після напружених драматичних сцен, на кін виходили блазні. Як і за часів античності, жіночі ролі виконували чоловіки. ■

Консультація філолога

Хоч би яким переконливим було лицедійство, глядач у всі часи усвідомлює, що зображуване на сцені – лише умовне видовище. Адже, як ви вже знаєте, умовність – один з основних принципів драми. Умовним є час: у виставі він плине набагато швидше, ніж у житті. (Описані в п'єсі події, що відбувалися протягом днів, місяців, а іноді навіть років, тривають на сцені кілька годин). Умовним є простір, у якому розгортається драматичний сюжет. (Місце дії лише назване або позначене декораціями). Умовні й певні особливості поведінки героїв.

Уже за часів Шекспіра текст драматичного твору ділили на акти (або дії), які й собі поділялися на яви (або сцени чи картини).

Зауважмо, що драматург позбавлений багатьох можливостей прозаїка й лірика. У межах жанру він не може передати настроїв персонажів за допомогою пейзажу, докладно змалювати їхні почуття тощо. Оскільки драма не передбачає описів, головним засобом художнього зображення в ній виступає мова героїв – *діалог* і *монолог*. ■

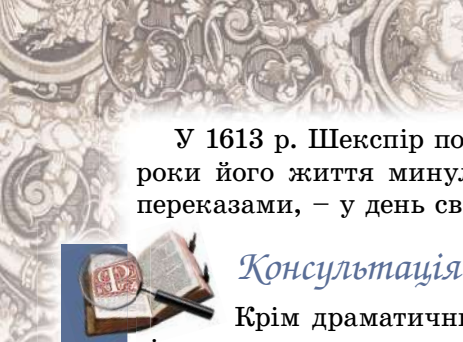
Літературознавча довідка

Діалог – розмова кількох персонажів, під час якої розкриваються їхні почуття, думки й наміри.

Монолог – розгорнуте висловлювання одного героя, що не потребує негайної відповіді. У драмі монолог – форма характеристики персонажа: звертаючись до себе або до глядачів і на певний час «випадаючи» зі сценічної дії, герой у такий спосіб розкриває свій душевний стан.

Від 1599 р. трупа, у якій працював Шекспір, давала вистави в театрі «Глобус». Його будівлю прикрашала вівіска зі словами «*Весь світ грає роль*», що стали афоризмом. Творчий колектив «Глобуса» був надзвичайно популярним у Лондоні, славився талановитими коміками та яскравими імпровізаціями. Шекспір не лише писав для театру, а й виконував ролі у виставах. Видатними акторськими здібностями він, за свідченням сучасників, похвалитися не міг, а от його п'єси мали неабиякий успіх. Актори «Глобуса» виступали при королівському дворі й 1603 р. були удостоєні почесного звання «Королівські слуги». Здебільшого це стало можливим завдяки обдарованому драматургу.

У 1613 р. Шекспір покинув театр і переїхав до рідного міста. Останні роки його життя минули в сімейному колі. Помер митець 1616 р., за переказами, – у день свого народження.

Консультація філолога

Крім драматичних творів, перу Шекспіра належить низка сонетів, визнаних вершиною ліричної поезії доби Відродження. Англійські митці видозмінили класичний італійський сонет. Іноді цю форму називають шекспірівською, оскільки саме завдяки Шекспіру вона остаточно утвердилася в літературі. Традиційно класичний італійський сонет поділяється на дві частини: перша – це зав'язка (два катрени), друга – розв'язка (два терцети). Тим часом англійський сонет складається з трьох катренів і фінального двовірша: *abab cdcd efef gg*.

Шекспірівський сонет відрізняється від італійського не лише будовою, але й композиційним наповненням. У Шекспіра двовірш – не так розв'язка, як «висновок» до ліричних катренів. Митець, щоправда, не завжди дотримувався обов'язкової схеми. Наприклад, його 126-й сонет складається з дванадцяти, а не із чотирнадцяти рядків. ■

Коментар архіваріуса

Вихід у світ збірки сонетів – один з найзагадковіших епізодів в історії прижиттєвих публікацій Шекспіра. Відомо, що вже до 1598 р. вірші існували в рукописах і оберталися серед друзів митця, та з якоїсь причини автор не хотів їх оприлюднювати. Імовірно, ці шедеври лірики мали для Шекспіра та його близьких особисте значення. Однак 1599 р. два сонети потрапили до рук видавця Джаг'гарда й були надруковані. Протягом наступних десяти років шекспірівські вірші в пресі не з'являлися, аж поки 1609 р. не вийшли окремою книжкою.

Загалом перу Шекспіра належать сто п'ятдесят чотири сонети, створені протягом 1592–1598 рр. Вірші від 1-го до 126-го присвячені невідомому другові, решта – коханій, загадковій «смаглявій леді». ■

Сонети Шекспіра – своєрідний ліричний щоденник, у якому поєдналися сповідь, пейзажний малюнок, філософські роздуми, звернення до друга й коханої. Сама композиція сонета (теза – розвиток тези – антитеза – синтез (висновок)) передбачає боротьбу протилежних почуттів і думок. І такого багатогранного зображення людської душі ми не знаходимо в жодного іншого лірика доби Відродження.

В образі друга Шекспіра дослідники вбачають одного з високих покровителів письменника – Генрі Різлі, графа Саутгемптона, поціновувача театру, високоосвічену людину. Оспівуючи чесноти адресата сонетів, митець висловлює основну для Ренесансу ідею. Він захоплюється здоров'ям, фізичною красою, гострим розумом.

У сонетах Шекспір також виступає проти давньої літературної традиції, згідно з якою тільки білявих жінок уважали прекрасними й тільки вони могли бути героїнями казок, новел та романів. Якщо дами, оспівані в сонетах Данте й Петрарки, – яснокосі, майже безтілесні, мов боже-

ства, то кохана англійського поета – брюнетка, жінка з крові й плоті, що наче магніт притягує до себе, попри звичайну для земної людини недосконалість.

У витончених рядках Шекспір увічнив пережите й передумане, віртуозність вірша поєднав зі щирістю почуттів і філософською глибиною думки. Сучасники називали сонети майстра солодкоголосими. І століття не згасили їхньої свіжості й сили.

Що ж до драматургічного доробку Шекспіра, то він уславив автора як «найвидатнішого англійського драматурга всіх часів». У всьому світі відомі сповнені поезії пристрасної трагедії «Гамлет», «Отелло», «Макбет», «Король Лір» та інші шекспірівські п'єси, що оповідають про непересічних особистостей, порушують вічні, загальнолюдські проблеми.

Як ви знаєте, драматичний жанр, що зображує трагічне, сповнене гострих протиріч і конфліктів зіткнення героя з навколишнім світом, називається трагедією. Герой трагедії – сильна, вольова людина, яка за фатального збігу обставин змушена долати перешкоди на шляху до своєї мети.

У п'єсах Шекспір постає надзвичайно проникливим знавцем людської природи, висвітлюючи всі її вияви: від найсвітліших до найтемніших. Проте є твір, який посідає особливе місце в доробку митця. Це – трагедія «Ромео і Джульєтта».

Н. Костантіні.
Пам'ятник Джульєтті
у Вероні. 1972 р.

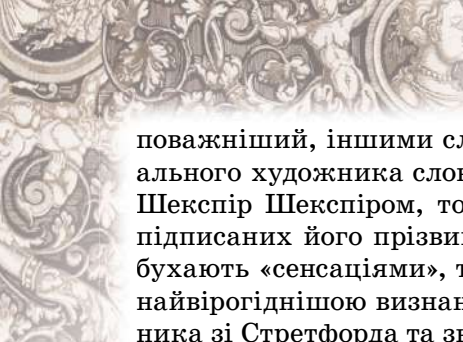
Коментар архіваріуса

Зазвичай Шекспір брав для своїх п'єс готові сюжети. Так сталося і з трагедією «Ромео і Джульєтта». Історію прекрасної любові й трагічної загибелі двох молодих людей уперше розповів в одній зі своїх новел італійський письменник XIV ст. Мазуччо Салернський. Відтак сюжет помандрував від одного автора до іншого й зрештою набув широкої популярності в Італії. Звідти він перекочував до Англії, де 1562 р. Артур Брук виконав його вільний поетичний переклад. Найімовірніше, саме цей твір і став основним джерелом сюжету п'єси «Ромео і Джульєтта».

Шекспір надав давній оповіді такої поетичної сили, що історія про невідворотну загибель закоханих перетворилася на пісню всепереможної любові, пройняту життєствердним світовідчуттям ренесансної особистості. Символічним є те, що дія цієї найсвітлішої, на думку літературних критиків, п'єси Шекспіра розгортається в Італії – у країні, що стала батьківщиною доби Відродження і колицкою її заповітних сподівань. ■

Брак достовірних відомостей, деякі невідповідності у творчій біографії, безліч домислів і легенд, зрештою титанічний масштаб літературного хисту – усе це створило ореол таємничості навколо постаті Шекспіра. Відразу після його смерті виникло запитання: чи справді пересічний актор зі Стретфорда Вільям Шекспір – автор відомих у всій Англії п'єс. Можливо, за його ім'ям приховувався хтось інший – освіченіший,

поважніший, іншими словами, – той, хто більше відповідає образу геніального художника слова. Так постало «шекспірівське питання»: чи був Шекспір Шекспіром, тобто автором незрівнянних літературних творів, підписаних його прізвищем? Дослідження цієї теми, що періодично вибухають «сенсаціями», тривають і досі. Однак серед більшості науковців найвірогіднішою визнано версію, згідно з якою син заможного рукавичника зі Стретфорда та знаменитий митець були однією особою. Та й, зрештою, читання шекспірівських творів є, безперечно, набагато цікавішою справою, ніж дискусія про те, хто міг би їх написати.

Український мотив

Чимало вітчизняних письменників перекладали драматичні твори Шекспіра. Серед них були П. Куліш, М. Старицький, Ю. Федькович, Леся Українка, Панас Мирний, М. Драгоманов, М. Кропивницький. Ці роботи помітно позначилися на розвитку української літературної мови. Згодом високохудожні переклади Шекспіра здійснили М. Рильський, Борис Тен, М. Бажан, В. Мисик, Д. Паламарчук. Засновником наукового шекспірознавства в Україні є І. Франко.

Першим твором Шекспіра, поставленим на українській сцені, стала трагедія «Макбет» (1920 р., режисер Лесь Курбас). Трагедію «Отелло» вперше поставив львівський театр «Руська бесіда» (1923 р., режисер і виконавець головної ролі Олексій Загаров). Українська прем'єра «Гамлета» відбулася у Львові (1943 р., режисер Йосип Гірняк). ■

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя В. Шекспіра. Поясніть зміст і причини виникнення «шекспірівського питання».
2. Чим англійський («шекспірівський») сонет відрізняється від класичного («італійського»)?
3. Кому присвячено сонети Шекспіра? Дайте розгорнуту відповідь.
4. Яким був театр за часів Шекспіра? Чим він відрізнявся від античного?
5. Яку функцію виконують діалог і монолог у драматичному творі?
6. Чим п'єса «Ромео і Джульєтта» вирізняється з-поміж інших шекспірівських трагедій? Перекажіть історію її створення. Якого звучання набув відомий сюжет у творі Шекспіра?

Перед читанням. Читаючи переклади сонетів Шекспіра, визначте їхні основні теми.

СОНЕТ 66

Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,

На правду, що підлоті навдогочу
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

Переклад *Д. Павличка*

СОНЕТ 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов – над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це – зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов – не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі, –
І щік, і уст незайману красу
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня – я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад *Д. Паламарчука*

СОНЕТ 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишать люди, –
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої – цілком земні.

І все ж вона – найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад *Д. Паламарчука*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Знайдіть у прочитаних сонетах характерні ознаки доби Відродження.
2. Англійський поет В. Вордсворт зауважив: «Сонети – це ключ, яким Шекспір відімкне своє серце». Поміркуйте які таємниці своєї душі розкрив автор у віршах, які ви прочитали?
3. Яким бачить світ ліричний герой 66-го сонета? Чому його життя стало нестерпним?
4. Що допомагає ліричному герою 66-го сонета протистояти злу? Чи можна назвати цей твір актуальним у наш час? Поясніть свою думку.
5. Як Шекспір визначає роль кохання в людському житті?
6. Якою постає в сонетах обраниця ліричного героя? Чим відрізняється опис коханої в сонетах Шекспіра та в сонетах Данте й Петрарки?
7. Схарактеризуйте ліричного героя віршів Шекспіра.
8. **Філологічний майстер-клас.** Схарактеризуйте жанрові ознаки шекспірівського сонета. Чим відрізняються сонети Шекспіра від віршів Данте й Петрарки, які ви прочитали?
9. Вивчіть 66-й сонет напам'ять. Підготуйтеся до виразного читання.

Перед читанням. Читаючи уривки з трагедії «Ромео і Джульєтта», поміркуйте, що відрізняє любов головних героїв від звичайного почуття закоханості.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(Скорочено)

Діюві особи

Ескал, князь Веронський.

Паріс, молодий дворянин, родич князя.

Монтеккі, Капулетті – глави двох ворожих родин.

Старий, дядько Капулетті.

Ромео, син Монтеккі.

Меркуціо, родич князя і друг Ромео.

Бенволіо, небіж Монтеккі й друг Ромео.

Тібальт, небіж синьори Капулетті.

Брат Лоренцо, чернець-францисканець.

Брат Джованні, чернець того самого ордену.

Балтазар, слуга Ромео.

Самсон, Грегорі – слуги Капулетті.

П'єтро, слуга Джульєттиної мамки.

Абрам, слуга Монтеккі.

Аптекарь.

Трое музикантів.

Паж Паріса.

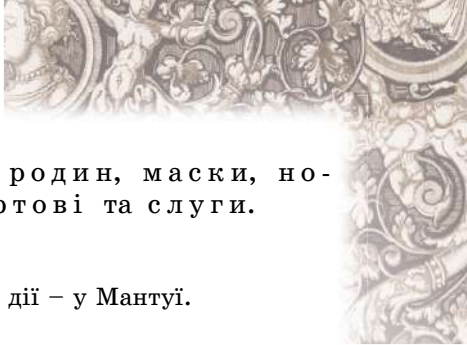
Паж Меркуціо.

Стражник.

Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі.

Синьйора Капулетті, дружина Капулетті.

Джульєтта, дочка Капулетті.

Мамка Джульетти.

Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, вартові та слуги.

Хор.

Дія відбувається у Вероні, початок п'ятої дії – у Мантуї.

(...) Дія перша

Багато років дві давні веронські родини – Монтеккі й Капулетті – непримирено ворогують. На початку першої дії зображено чергову вуличну сварку, що спалахнула між їхніми представниками й лише завдяки втручання князя Ескала не закінчилася кровопролиттям. Цього разу в зіткненні не брав участі син Монтеккі Ромео: таємно та без взаємності закоханий у дівчину на ім'я Розаліна, він пішов до лісу, щоб побути на самоті.

Того дня в будинку Капулетті готувалися до великого свята. Глава родини дав слугі список гостей, яких належало запросити, але той був неписьменний, тож не міг впоратися із цим дорученням. Зустрівши на вулиці Ромео й Бенволіо, слуга звернувся до них по допомогу. Ромео люб'язно погодився прочитати список. Побачивши там ім'я своєї коханої Розаліни, він вирішив за будь-яку ціну потрапити на свято.

Увечері Ромео разом з Меркуціо й Бенволіо пробралися до маєтку ворога. Обличчя непрохані гості приховали під масками. У розпал святкування Ромео побачив прекрасну юну незнайомку. То була Джульєтта.

Сцена 5

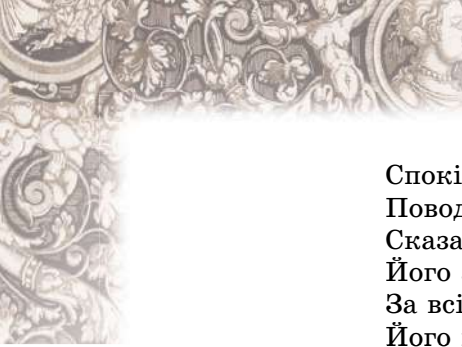
Зала в домі Капулетті. (...)

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі – діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона – омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них – голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!

Тібальт

По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як?! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх! (...)

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги –
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті

Терпять примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди! (...)

(Виходить).

Ромео

(перевдягнений у ченця, до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста – два палігрими – хай пристойно
Цілунок ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта

О палігриме, в тім гріха немає –
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук – то поцілунок їх.

Ромео

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта

Так, для молитви, любий палігрим...

Ромео

О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!

Ілюстрація С. Бродського.
1982 р.

(Цілує її).

Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її).

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Наприкінці свята закоханим відкривається жахлива правда: вони – діти зятя-тих ворогів. Однак Ромео та Джульєтта відчують, що їхня любов набагато сильніша за ненависть батьків.

Дія друга

(...) Сцена 2

Не в змозі розлучитися із Джульєттою, Ромео залишається в саду Капулетті. Тим часом дівчина, не підозрюючи, що в саду хтось є, виходить на балкон. Ромео стає мимовільним свідком її сердечних таємниць.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(убік)

Послухать – чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;
А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео – він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ілюстрація С. Бродського.
1982 р.

Ромео

Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео. (...)

Джультета

Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео

О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джультета

Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео

Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадити мури;
Кохання може все і все здолає, –
Твоя рідня мені не перешкода.

Джультета

Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео

В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечях. Поглянь лиш ніжно –
Й мені ненависть їхня не страшна. (...)

Джультета

Моє лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щирю.
Коли ж вважаєш – переміг мене

Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше – ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість. (...)

Ромео

Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джультта

О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео

То чим я поклянусь?

Джультта

Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою –
Душі моєї чарівним кумиром, –
І я повірю. (...)

Ромео

Без нагороди так мене й покинеш?

Джультта

Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео

Повинна ти в коханні присягти.

Джультта

Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео

Забрати клятву? О, навіщо, люба?

Джультта

Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене застається,
А їм немає меж... (...)

Розлучаючись, Ромео і Джульєтта вирішили якнайшвидше повінчатися потай від рідних. Увечері наступного дня чернець брат Лоренцо здійснив над ними обряд. Щастя закоханих було безмежне. Однак незабаром його затьма-рили страшні події.

Дія третя

На площі Верони знову відбулося зіткнення між представниками родин Монтеккі й Капулетті. Його призвідником став небіж синьйори Капулетті Тібальт. Він намагався втягнути в конфлікт і Ромео, але той уперто ухилився. Тоді Тібальт вступив у двобій з Меркуціо. Юний Монтеккі спробував розборонити їх, але з-під його руки Тібальт завдав смертельного удару своєму супротивнику. Вражений смертю друга, мимовільним винуватцем якої він став, Ромео кинувся в бій, що завершився загибеллю Тібальта. Збентежений герой утік з площі, де вже почали скупчуватися городяни. Прибув на місце зіткнення і князь Ескал. Розпитавши очевидців про подробиці події, він засудив Ромео до вигнання з Верони.

Невдовзі про загибель Тібальта й покарання коханого дізналася Джульєтта.

Сцена 2

Кімната в домі Капулетті. (...)

Джульєтта

(...) Чого ж я плачу? Слово я почувала...
Страшніше ще за наглу смерть Тібальта.
Й воно мене убило... Я хотіла б
Забути це зловісне слово... Ах!
Воно гнітить мені так тяжко пам'ять,
Як душу грішника гнітить провина:
«Тібальт помер, Ромео – йти в вигнання...».
І це «вигнання», слово це «вигнання»
Убило враз Тібальтів десять тисяч.
Тібальта смерть – вже й так доволі горя.
Нехай би вже на цьому і кінець!
Коли ж біда сама ходить не любить
І тягне низку інших за собою,
О, то чому ж я після слів отих,
Що вмер Тібальт, відразу не почувала,
Що вмер мій батько, мати чи обоє?
Це горе виплакати я могла б.
Що вмер Тібальт, сказати і додати:
«Ромео йти в вигнання», – словом цим
Убито всіх відразу. Батька й матір,
Тібальта, і Ромео, і Джульєтту.
Всі, всі загинули відразу. Всі!..
«Ромео йти в вигнання» – меж немає,
Ні міри, ні кінця в оцих словах...
В них тільки смерть, безкрая смерть і жах... (...)

Ілюстрація С. Бродського.
1982 р. Фрагмент

Дізнавшись про те, що на нього чекає вигнання з Верони, Ромео вдався в розпач. Думка про розлуку із Джульєттою здавалася юнакові нестерпною. Він вирішив укоротити собі віку, але на заваді став брат Лоренцо.

Запитання і завдання до прогитаного

1. Якою Ромео побачив Джульєтту вперше? Знайдіть у його промові порівняння, що увиразнюють красу дівчини. Чому, зустрівши Джульєтту, юнак одразу забув Розаліну? Про що, на вашу думку, свідчить така зміна?
2. Яке враження справив на Джульєтту Ромео? Наведіть відповідні рядки з тексту.
3. Почуття, що виникло між Ромео та Джульєттою, – класичний приклад «кохання з першого погляду». Як його зображує Шекспір? Доберіть для характеристики почуття героїв промовисті визначення. Чи вірите ви в те, що така любов існує в реальному житті?
4. Які міркування про любов містяться в сцені розмови Ромео і Джульєтти в нічному саду? Як у цьому епізоді розкрито силу почуття героїв? Наведіть відповідні цитати.
5. **Подискутуймо! Робота в парах.** Як ви гадаєте, чому сцену нічної розмови Ромео і Джульєтти в саду визнано однією з найсильніших сторінок світової літератури? Обґрунтуйте свою думку.
6. Чому дівчина відмовилася від любовної клятви Ромео? Відповідь обґрунтуйте цитатами.
7. Чи можна назвати любов Ромео і Джульєтти героїчною? Поясніть свою думку.

■ Перед від'їздом з Верони Ромео, ризикуючи життям, попрощався із Джульєттою. Тим часом над закоханими нависла нова загроза: спостерігши скорботу Джульєтти, батько вирішив негайно одружити її з Парісом. Весілля мало відбутися за три дні. Дівчина рішуче відмовилася, але розгніваний синьйор Капулетті наполягав на своєму. Джульєтта кинулася за порадою до брата Лоренцо. Щиро бажаючи допомогти, чернець запропонував їй несподіваний план дій. ■

Дія четверта

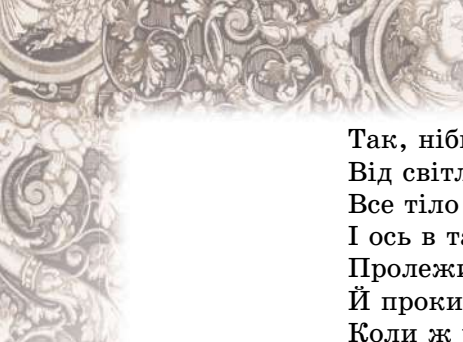
Сцена 1

Верона. Келія брата Лоренцо. (...)

Б р а т Л о р е н ц о

То слухай же, іди тепер додому,
Весела будь і згоду дай на шлюб.
А завтра, в середу, влаштуй все так,
Щоб уночі самій зостатись в спальні:
З тобою няня завтра хай не спить.
Візьми оцей фіал¹. Як ляжеш в постіль,
Усю до краплі випий рідину.
І вмить тобі по жилах піде холод,
І летаргічний сон тебе скує,
Твій пульс замре; ні тіла теплота,
Ні дихання слабке – ніщо й ніколи
Не викаже, що ти іще жива;
Троянди уст твоїх і щік зів'януть,
Обернуться на попіл неживий;
Очей твоїх зачиняться враз вікна

¹Фіал (заст.) – келих.

Так, ніби їх загордила смерть
Від світла ясного життя; зомліє
Все тіло в тебе так, неначе мертво.
І ось в такій подобі смерті ти
Пролежиш рівно сорок дві години
Й прокинешся, як від солодких снів.
Коли ж уранці прийде наречений,
Щоб розбудить тебе, ти будеш мертва.
Тоді тебе, як звичай наш велить,
В найкращім вбранні, у труні відкритій
Перенесуть у старовинний склеп,
Де здавна спочивають Капулетті.
Тим часом, доки спати будеш ти,
Я сповіщу про все листом Ромео;
Він з'явиться сюди, і разом з ним
Ми будем ждати пробудження твого,
Й до Мантуї Ромео тої ж ночі
Тебе з собою візьме. Вихід є.
І від ганьби тебе він урятує,
Якщо несталість і жіночий страх
Не стануть на заваді смілій справі.

Д ж у л ь е т т а

О, дай же, дай! Не говори про страх!

Б р а т Л о р е н ц о

Візьми і йди. Будь непохитна й дужа
У рішенні своїм. Я надішлю
До Мантуї ченця з листом негайно
Й про все твого Ромео сповіщу.

Д ж у л ь е т т а

Любове, сили дай! У ній – рятунок.
Прощай, мій отче!

Виходять. ()

Після відвідин брата Лоренцо Джульєтта повернулася додому спокійно і лагідно, чим вельми потішила батька. У будинку Капулетті розпочалися приготування до весільного бенкету. Уночі Джульєтта мала випити снодійне, яке дав їй чернець.

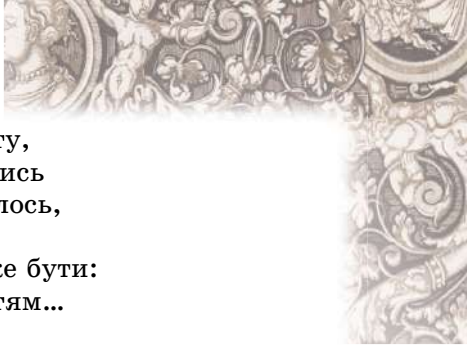
Сцена 3

Кімната Джульєтти. (...)

Д ж у л ь е т т а

(...) А що, коли цей трунок не подіє?
Таж силою мене звінчають з графом.
Ні, ні!.. Ти порятуєш... Ляж отут!..

(Кладе поруч себе кинджал).

А що, як дав мені чернець отруту,
Щоб вбить мене підступно, боячись
Себе безчестити, коли б відкрилось,
Що він мене з Ромео повінчав?
Боюсь, що так... Проте – не може бути:
Бо ж він уславився святим життям...
Ні, я не допущу лихої думки!
А що, як я лежатиму в труні
Й прокинуся у склепі надто рано,
Раніше, ніж туди Ромео прийде,
Щоб визволить мене? Жахлива мить!
Тоді я задихнутись можу в склепі,
Якого паща темна і смердюча
Так рідко дихає повітрям чистим,
І вмерти там, Ромео не дїждавшись!
Або, якщо я виживу, тоді...
Лиш уявить собі: навколо смерть,
І темна ніч, і це жахливе місце... (...)
О, гляньте, гляньте! Там мій брат Тібальт!..
То дух його чигає на Ромео,
Який його рапірою вразив...
О, стій, Тібальте, стій! Я йду, Ромео!
Іду вже, йду... Цей трунок п'ю за тебе!

(Падає на постіль).

■ Брат Лоренцо не помилився: уранці наступного дня рідні вирішили, що Джульєтта померла. У будинку Капулетті оголошено жалобу. ■

Дія п'ята

■ Ромео не отримав листа, якого надіслав брат Лоренцо, тож був переконаний, що Джульєтта померла. Життя втратило для нього сенс. Роздобувши отруту, юнак виїхав до Верони, щоб зустріти смерть поряд з коханою.

Дізнавшись, що його звістка не дійшла до Ромео, брат Лоренцо кинувся на кладовище, аби допомогти Джульєтті вибратися зі склепу. Тим часом туди прийшов Паріс, який тужив за нареченою. Разом з ним був паж. За кілька хвилин на кладовищі з'явився і Ромео в супроводі слуги Балтазара. ■

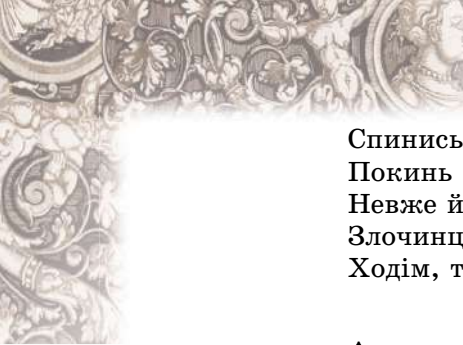
Сцена 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті. (...)

Паріс

Як? Тут вигнанець той зарозумілий!
Отой Монтеккі, що убив кузена
Коханої моєї?.. Горе це,
Як думають, звело її в могилу.
Це він прийшов знущатися з мерців!
Схоплю його!

(Виходить наперед).

Спинись, Монтеккі! Стій!
Покинь ганебну і гидку роботу!
Невже й по смерті помста ще живе?!
Злочинцю підлий, мусиш ти скоритись.
Ходім, ти арештований і вмреш.

Р о м е о

Авжеж, умру: того сюди й прийшов я.
Юначе добрий мій, о, не дратуй
Безумного, який удався в розпач.
Тікай, тікай звідсіль! Облиш мене...
Згадай хоч про померлих... Хай ця думка
Про долю їх злякає і тебе.
Благаю, не штовхай мене на гріх
Іще новий і не гніви даремно...
О, йди собі! Клянуся небом, я
Люблю тебе ще більше, ніж себе;
Таж зброю маю я лиш проти себе...
Тікай хутчій! Живи і пам'ятай:
Тебе безумний врятував. Прощай!

П а р і с

Я зневажаю всі твої закляття
Й беру тебе як підлого злочинця!

Р о м е о

Примусить хочеш?.. Хлопче, стережись!
(Б'ються).

П а ж

О боже! Б'ються! Я покличу варту!
(Виходить).

П а р і с

(падає)

О смерть моя!.. Як милосердий ти,
То поклади мене біля Джульетти...
(Помирає).

Р о м е о

Я обіцяю, слово честі. Гляну
Йому в обличчя... Хто це?.. Граф Паріс! (...)
Я покладу тебе в могилу пишну...
В могилу? Ні. О ні, юначе вбитий.
Таж тут моя Джульетта спочиває;
Її краса страшний, похмурий склеп
На променистий оберта палац.
Лежи тут, смерть, – тебе ховає мертвий!
(Кладе Паріса в склеп).

(...) Моя любове! О моя дружино!
Смерть випила твого дихання мед,
Та не змогла твоєї вроди взяти.
Ти не подолана. Рум'янець твій
Ще на устах, на щоках пломеніє,
Ще смерті стяг блідий не тріпотить!
І ти, Тібальте, в савані кривавім?
Що міг би я для тебе більш зробити,
Ніж те, щоб ця ж таки рука, якою
Завчасно втято молодість твою,
Так само знищила й твого убивцю?
Прости мені, кузене! Ох, Джульетто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтесь, очі, – це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востаннє!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навек священним поцілунком
Довічну спілку зі скупкою смертю!
Сюди, мій поводитарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов!

(П'є).

О чесний

Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!..

(Падає). (...)

Тим часом на кладовищі з'явився брат Лоренцо. Від Балтазара він дізнався, що Ромео вже пів години перебуває в склепі. З недобрим передчуттям чернець іде до усипальниці Капулетті.

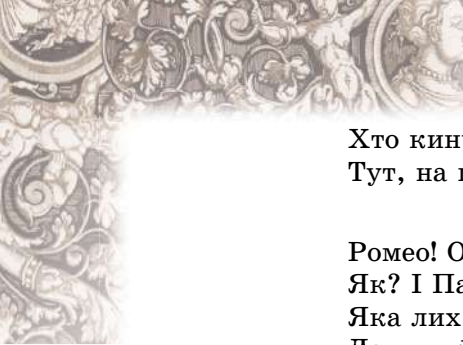
Брат Лоренцо

(підходить до склепу)

Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?

Ілюстрація С. Бродського.
1982 р. Фрагмент

Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?..

(Входить до склепу).

Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулись!
Джульетта прокидається.

Джульетта

О мій отче!

Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

(Шум за сценою).

Брат Лоренцо

Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульетто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжим хутчій. Джульетто, любя сестро!

(Шум наближається).

Загаємось – ускочимо в біду.

(Виходить).

Джульетта

Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що допомогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої уста...
Ще, може, трішки є на них трутизни, –
В підкріпленні цьому я смерть знайду...

(Цілує його).

Твої уста ще теплі!..

1 - й страж

(за сценою)

Де це, хлопче?
Веди нас!

Джульєтта

Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал!

(Вихоплює кинджал Ромео з піхов).

Ось твої піхви!

(Заколює себе).

Зостанься в них і дай мені умерти!..

(Падає на труп Ромео й помирає). (...)

Уходить сторожа з Парісовим пажем. (...)

Повертаються кілька стражів з Балтазаром. (...) Уходить князь з почтом.

Князь

Яке нещастя сталось тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

Уходять Капулетті, синьйора Капулетті та інші.

Капулетті

Що скоїлось? Чого це тут кричать?

Синьйора Капулетті

Народ по вулицях гука: «Ромео!»,
А хто – «Джульєтта!», хто – «Паріс!». Біжать
Всі з зойками до нашої гробниці.

Князь

Який тут жах так нам тривожить слух?

1 - й страж

Володарю, ось граф лежить убитий,
Ромео мертвий, поруч з ним Джульєтта.
Вона була вже мертва, а тепер
Її убито знов. Вона ще тепла...

Князь

Шукайте скрізь негайно і дізнайтесь,
Хто б міг вчинити цей жахливий злочин! (...)

Входять Монтеккі та інші.

Князь

Підвівся нині рано ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі

Володарю, моя дружина вмерла...
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь

Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі

О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь

Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували –
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо

Хоч без вини, а ніби головний
Я в цій кривавій справі винуватець.
Все свідчить проти мене – місце й час.
І ось стою тепер я перед вами,
Щоб засудить чи виправдать себе, –
Обвинувач я свій і оборонець.

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти. (...)

Брат Лоренцо розповідає всю правду.

Князь

(...) О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кривих нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
 Їй статую із золота поставлю.
 Покіль Вероною звемо Верону,
 Любішого не буде силуету,
 Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
 Із нею поруч буде тут стояти.
 О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь

Не визирає сонце з-поза хмар...
 Похмурий мир приніс світанок вам.
 Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
 Ще доведеться вирішити нам,
 Кого помилувать, кого скарати...
 Сумніших оповідей не знайдете,
 Ніж про любов Ромео і Джульєтти.

Усі виходять.

Переклад І. Стешенко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Чому Ромео і Джульєтта добровільно пішли на смерть? Як ви оцінюєте відмову закоханих від життя? Чи мала їхня загибель сенс, чи змінила щось у навколишньому світі?
2. **Робота в парях.** Підготуйтеся до виразного читання будь-якого вповодбаного діалогу з трагедії.
3. Знайдіть у тексті міркування Джульєтти й Ромео про кохання. Які хибні уявлення про це почуття герої спростовують, які справжні його цінності утверджують? Які міркування персонажів вам особливо близькі? А які ви хотіли б заперечити? Випишіть у зошит висловлювання про любов, які вам найбільше сподобалися.
4. **Подискутуймо!** Що занастало Ромео і Джульєтту: сила їхнього кохання, сила ненависті їхніх родин, сліпий випадок чи, може, сама доля? Обґрунтуйте свою думку.
5. Чому образи Ромео і Джульєтти вважають вічними? Відповідь обґрунтуйте.
6. Що втратила б п'єса «Ромео і Джульєтта», якби завершувалася щасливим фіналом? Поясніть свою думку.
7. Дайте визначення трагедії. Поясніть на прикладах з тексту, чому п'єсу «Ромео і Джульєтта» називають «оптимістичною¹ трагедією».
8. **Філологічний майстер-клас.** Існує сталий вислів «шекспірівські пристрасті». Спробуйте пояснити його значення, спираючись на сюжет п'єси «Ромео і Джульєтта». Відповідь викладіть у формі твору-мініатюри.

¹Оптимістичний – від *оптимізм*: бадьоре й життєрадісне світовідчуття, сповнене віри в майбутнє, схильність у всьому знаходити краще.

РОЗДІЛ 4

«ОБ МУЖНЄ СЕРЦЕ РОЗБИВАЮТЬСЯ ВСІ ЗНЕГОДИ»

Літературна розминка. Яку роль відігравала лицарська література за доби середньовіччя? Яким у ній зображено ідеального лицаря?

Мігель
де Сервантес
Сааведра
(1547–1616)

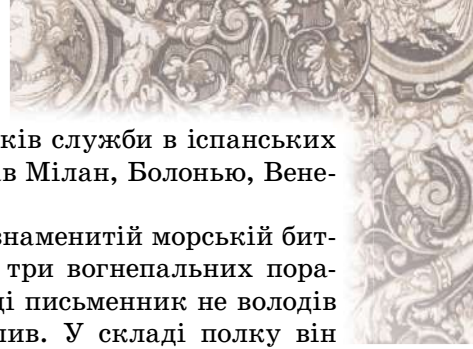
Життя Мігеля де Сервантеса Сааведри, видатного іспанського письменника-гуманіста доби Відродження, схоже на пригодницький роман з героїчними подвигами, невдачами й розчаруваннями, безперервною боротьбою з нуждою й відсталістю навколишнього світу.

Майбутній письменник з'явився на світ 1547 р. в містечку Алькала-де-Енарес неподалік від Мадрида. Рід його мав давнє лицарське коріння і був добре відомий не лише в Іспанії, а й в Америці, однак на час народження Мігеля збіднів, утратив високі дворянські привілеї та землі. Батько майбутнього письменника Родріго де Сервантес був хірургом. У пошуках заробітків разом із сім'єю він об'їхав майже всю Іспанію. Ті подорожі збагатили хлопчика яскравими враженнями. Незважаючи на матеріальну скру-

ту, скромний лікар таки спромігся дати синові добру освіту. У десять років Мігель вступив до колегії єзуїтів, а після її закінчення продовжив навчання в Мадриді. Там один з кращих на той час іспанських педагогів Хуан Лопес де Ойос першим помітив літературне обдаровання юнака.

Обставини, що змусили юного Сервантеса терміново полишити Іспанію, досі не встановлені. За легендою, він заступився за циган перед загоном королівських гвардійців, що прибули розганяти табір. У сутичці Мігель вихопив шпагу й поранив капітана гвардійців. За іншою версією, захищаючи свою честь, він на дуелі вбив іспанського дворянина. Хай там як, але щоб негайно покинути країну, Сервантес став камерарієм (ключником) надзвичайного папського посла, що саме вирушав до Італії. У Римі молодий письменник відкрив для себе мистецтво античності й італійську літературу Відродження. Численні посилання у творах Сервантеса свідчать про те, що він добре знав спадщину Гомера, Вергілія, Горація, Овідія, розумівся на Біблії та літературі Давнього Сходу.

У XVI ст. Іспанська імперія була могутньою державою, що продовжувала розширювати свої чималі володіння в Європі, Америці, Азії та Африці. На початку 1570-х років у Середземномор'ї спалахнула війна між Османською імперією та Священною лігою. Військова кар'єра відкривала перед нащадком збіднілого дворянського роду гідні перспекти-

ви, тож Сервантес вступив до армії. За п'ять років служби в іспанських військах, розквартированих в Італії, він відвідав Мілан, Болонью, Венецію, Палермо, вивчив італійську мову.

7 листопада 1571 р. Сервантес узяв участь у знаменитій морській битві біля острова Лепанто, під час якої отримав три вогнепальних поранення: два в груди й одне в передпліччя. Відтоді письменник не володів лівою рукою, але військової служби не залишив. У складі полку він захищав острів Корфу, брав участь у битві біля Наварина, у складі експедиційного корпусу укріплював фортеці в Північній Африці, кілька років провів у Сардинії та в Неаполі.

У 1575 р., повертаючись додому на галері «Сонце», Сервантес потрапив у піратський полон. П'ять років вірний солдат Іспанії був рабом в Алжирі, тричі намагався втекти, але це лише погіршило його тяжке й пригнічене становище. Омріяне звільнення відбулося 19 вересня 1580 р., коли рідним зрештою вдалося зібрати потрібну для викупу суму.

Відтоді бурхливе, сповнене пригод життя Сервантеса заступили рутинна цивільна служба й боротьба з нестатками. Родина Мігеля тяжко бідувала, і всі турботи про близьких лягли на його плечі. Не маючи ані грошей, ані покровителів, він змушений був повернутися до війська. Кілька років Сервантес служив військовим кур'єром, але це не допомогло. Протягом 1585–1604 рр. він безуспішно змагався зі злиднями. У пошуках удачі письменник улаштувався комісаром з продовольчого постачання «Непереможної армади» (іспанського флоту, створеного в 1585–1588 рр. для завоювання Англії). Нечесним шляхом декому вдавалося за рік заробити на цій посаді чималі статки. Тимчасом Мігель жив на скромну платню і постійно їздив селами й містами, закупаючи провіант для королівського флоту. Незважаючи на це, саме його звинуватили в приховуванні грошей. Сервантеса призначили збирачем податків, але невдовзі банк, у якому зберігалися зібрані кошти, збанкрутував. Письменника оголосили розтратником і засудили до семи місяців ув'язнення. Так тривала боротьба з бідністю завершилася ще однією сумною історією.

Надалі Сервантес вирішує заробляти літературною працею. У січні 1605 р. в книгарнях Мадрида з'являється перша частина його роману «Премудрий гідальго¹ Дон Кіхот з Ламанчі». Автор зізнався: ще під час перебування у в'язниці в його уяві виник образ людини, яка збожеволіла від читання лицарських романів і вирушила вершити подвиги, наслідуючи персонажів улюблених книжок. Твір про цього героя, задуманий як новела, у процесі роботи перетворився на роман і зажив неабиякого успіху в Іспанії та за її межами. Згодом Сервантес видає збірку «Повчальні новели» (1613), до якої увійшли любовно-героїчні повісті, фантастичні, автобіографічні, філософські, психологічні новели, сатиричні оповідання; автобіографічну поему «Подорож на Парнас» (1614); збірку прозових і віршованих драматичних творів «Вісім комедій і вісім інтермедій». Окрилений численними листами захоплених шанувальників «Дон Кіхота», письменник береться за другу частину

¹Гідальго – іспанський дворянин, здебільшого зубожілий.

роману про «премудрого гідальго». Однак прикра несподіванка чекала на Сервантеса й тут: продовження його знаменитого твору, підписане псевдонімом Фернандес де Авельянеда, вийшло за кілька місяців до того, як він устиг завершити роботу. Відомо, що письменника образив не так сам факт запозичення його сюжету та ідеї, як спотворення головних героїв і численні нападки на справжнього автора в «Лже-Кіхоті» (так пізніше назвали цей твір літературознавці). Друга частина «Дон Кіхота», яку написав Сервантес, побачила світ 1615 р.

А. Сола. Пам'ятник
М. де Сервантесу. Мадрид.
1835 р.

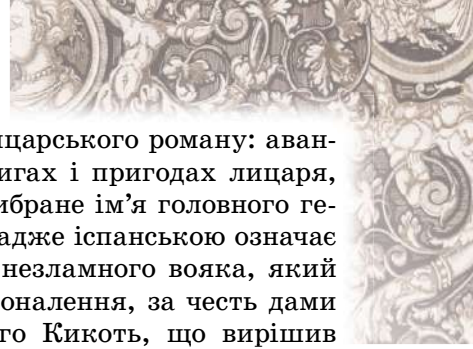
Незважаючи на світове визнання, нужда не припиняла переслідувати митця. Навіть у zenіті слави він залишався «старим солдатом, гідальго, бідняком». Останні десять років Сервантес прожив у Мадриді, що на той час став столицею Іспанського королівства. Як і раніше, уславлений письменник ледве зводив кінці з кінцями. Його дружина й сестри через бідність змушені були піти в монастир. За два тижні до смерті й сам Сервантес прийняв чернечий сан Францисканського ордену, сподіваючись на безкоштовне поховання. Великий іспанський гуманіст пішов із життя 23 квітня 1616 р. За іронією долі місце його поховання довго залишалося невідомим, оскільки на гробниці не було навіть напису. Лише 1835 р. в Мадриді автору «Дон Кіхота» встановили пам'ятник роботи скульптора Антоніо Сола, на п'єдесталі якого зроблено два написи латинською та іспанською мовами: *«Мігелю де Сервантесу Сааведрі, царю іспанських поетів»*.

«Якщо людство покличуть на Страшний суд, то йому... досить буде подати лише одну-єдину книгу – «Дон Кіхот»... щоб усі людські гріхи було прощено», – писав російський письменник Ф. Достоевський. Чому ж знаменитий роман визнано справжнім відкриттям у літературі доби Відродження?

Протягом усієї розповіді про «премудрого гідальго» Сервантес переконує читача, що єдина причина, з якої він узявся за перо, – це бажання висміяти безглуздість лицарських романів, що заповнили Іспанію. І справді, за підрахунками дослідників, від 1508 до 1612 р. у країні було видано сто двадцять творів лицарської літератури. Отже, на перший погляд, **«Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» – пародія на лицарські романи.**

Літературознавча довідка

Пародія – літературний твір-насмішка, створений за мотивами художнього тексту, що вже існує, але зі спеціальним комічним ефектом, який виникає через навмисне повторення унікальних особливостей відомого твору.

Сервантес зберігає всі формальні складові лицарського роману: авантюрний сюжет, побудований на мандрах, подвигах і пригодах лицаря, елементи фантастики, гіперболізацію. Саме прибране ім'я головного героя – Кіхот – уводить читача у світ лицарства, адже іспанською означає частину бойового спорядження. Проте замість незламного вояка, який іде на подвиги заради слави, морального вдосконалення, за честь дами серця, перед читачем постає збіднілий гідальго Кикоть, що вирішив боротися зі злом, начитавшись лицарських романів. Його обладунок – латаний та іржавий, бойовий кінь – худюча шкапа, а Прекрасна Дама – проста селянка. Кумедні подвиги нерозважливого Дон Кіхота, які він здійснює спочатку самотужки, а потім у товаристві зброєносця (свого сусіди Санчо Панси), часто обертаються не допомогою, а шкодою.

Сервантес блискуче впорався зі своїм завданням: після публікації першої частини «Дон Кіхота» лицарські романи в Іспанії почали втрачати популярність і незабаром майже не видавалися.

Однак пародійність як жанр вичерпується вже в шостому розділі твору, де йдеться про знищення бібліотеки Дон Кіхота. Далі роман набуває ознак авантюрного, побутового, філософського. На унікальності його жанрової природи наголошував, зокрема І. Франко: *«Була це не тільки пародія рицарського роману, не тільки перший й найвизначніший гумористичний роман, у ньому було щось значно більше. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення дійсного життя і дійсного народу, а поряд з ним і перший роман, у якому автор спробував глибше дослідити характер свого героя, поруч зі смішними сторонами показати також і його симпатичні і навіть благородні риси і висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних та позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби і прагнення».*

Дон Кіхот загубився між двома світами: реальним та ілюзорним. Чуйний, шляхетний і водночас дивакуватий, він живе за героїчними законами минулого, не бажаючи сприймати дійсність. Тому його справи, слова, бурхлива фантазія викликають сміх і навіть обурення інших. Комічний ефект у романі створено саме завдяки плутанні реального з уявним.

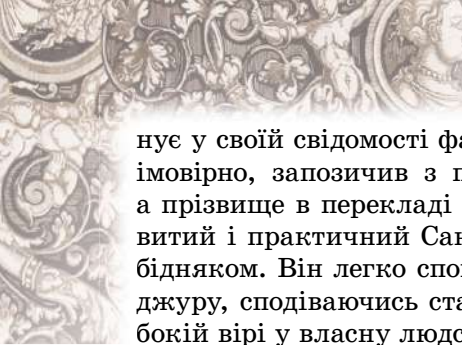
Однак попри все Дон Кіхот мріє змінити світ на краще: скільки *«зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати!»* Мета лицаря з Ламанчі – захищати тих, кого *«Господь і природа створила вільними»*. Герой *«знехтував життєві блага, але не честь»*. *«Людина не може вбивати людину»*, – проголошує він. А на запитання, чи визнає себе винним, відповідає: *«Так, я визнаю себе винним у тому, що всупереч здоровому глузду вірю в людяність, добро й красу»*. У своїй сповіді лицар з Ламанчі радить: *«Не називай своїм нічого, крім своєї душі»*.

На відміну від Дон Кіхота, його зброєносець Санчо Панса доволі гармонійно поед-

Кадр із кінофільму «Дон Кіхот» (режисер Г. Козинцев, 1957 р.)

нує у своїй свідомості фантазії та реальність. Ім'я цього героя Сервантес, імовірно, запозичив з приказки «Там Санчо їде на своєму віслюкові», а прізвище в перекладі з іспанської означає «черев», «живіт». Хазяйновитий і практичний Санчо зазнав чимало утисків, тож так і залишився бідняком. Він легко спокушається пропозицією Дон Кіхота бути йому за джуру, сподіваючись стати губернатором. Його мрія ґрунтується на глибокій вірі у власну людську гідність. І справді, з розвитком сюжету Санчо Панса розкриває перед читачем найкращі якості допитливого іспанського землероба. Головна відмінність зброєносця від Дон Кіхота – твереза розсудливість. Єдиний годувальник своєї родини, Панса живе насущними проблемами, тому завжди щось вимагає у свого лицаря: грошей, віслюків, рецепт чудодійного бальзаму. Простодушність і наївність поєднуються в ньому із селянською хитринкою і дещицею шахрайства. Після кожного подвигу Дон Кіхота зброєносець вишукує на полі битви трофеї, мріє збагатитися за рахунок работоргівлі. Однак із часом Санчо підпадає під вплив лицаря, починає підтримувати його фантазії та безумства, вірити в його ідеали. Проста, неписьменна людина з народу виявилася здатною зрозуміти гуманістичні ідеї Дон Кіхота.

Г. Гейне, зіставляючи образи Дон Кіхота й Санчо Панси, зазначав: «Щодо двох персонажів, котрі іменують себе Дон Кіхотом і Санчо Пансою, вони безперервно пародіюють одне одного та водночас дивовижно одне одного доповнюють, а разом вони складають справжнього героя роману...»

Образ Дон Кіхота продовжує галерею вічних образів світової літератури, уособлюючи ідейно піднесену, духовно непереможну людину. «Коли зникнуть Дон Кіхоти, нехай закриється книга історії. У ній нічого буде читати», – уважав російський письменник І. Тургенєв. Завдяки головному героєві роману Сервантеса в культурі з'явилося поняття донкіхотства – поведінки, способу життя шляхетного й доброго мрійника, що прагне бути корисним людям, хоч і в ім'я недосяжних ідеалів.

Український мотив

Перший український переспів роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» належить І. Франкові. На початку ХХ ст. над перекладом знаменитого твору довгий час працював В. Самійленко, але його рукопис втрачено. У другій половині ХХ ст. завдяки Василю Козаченку та Євгену Кротевичу можливість прочитати «Дон Кіхота» українською таки з'явилася. Однак вадою роботи цих перекладачів була вторинність, адже працювали вони не з оригіналом, а з російським перекладом М. Любимова. Повний переклад з оригіналу мав на меті здійснити видатний український перекладач Микола Лукаш, але за життя не встиг завершити другу частину роману. Продовжив його справу Анатоль Перепадя. ■

Перевірте себе

1. Чи можна назвати Сервантеса незвичайною людиною? Поясніть свою відповідь. Які факти із життя письменника ви запам'ятали? Які риси характеру допомогли іспанському митцеві здобути світове визнання?

2. Як Сервантес прийшов у літературу? Яке значення в його творчій долі відіграла військова служба?
3. Які труднощі спіткали Сервантеса протягом життя? Чому, на вашу думку, попри літературну славу письменник залишався «старим солдатом, гідальго, бідняком»?
4. Перекажіть історію створення роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Чим цей твір збагатив світову літературу?
5. Що таке пародія в літературі? Розкрийте зв'язок роману Сервантеса з лицарською літературою.

Перед читанням. Читаючи розділи роману Сервантеса, з'ясуйте, у чому особливість боротьби зі злом, яку веде головний герой.

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

(Уривки)

Розділ I,

де йдеться про те, хто такий преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі в Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі¹, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня із салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, – усе це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю² з дорогої саєти³, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа із сукна домашнього роблива – і то незгірша. Була в нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятки добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже – аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу – тобто замалим не цілий рік – водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарування.

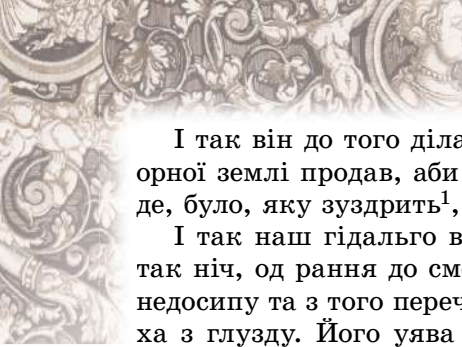

Ілюстрація І. Богдеско.
Гравюра. 1988 р.

¹ Р а т и щ е – те саме, що древко.

¹ К а м і з е л ь я, камізелька – те саме, що безрукавка; жилетка.

³ С а є т а, саёт – ґатунок тонкого англійського сукна.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок лицарських до читання собі накупити: де, було, яку уздрить¹, так ізразу й тягне додому. (...)

І так наш гідальго в те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох – ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками й всякими такими штуками. Усі ті несосвітенні вигадки так убилися йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. (...)

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливалася: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, – тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правницю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезондського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить – щерб у ній великий: заборола бракує, є самий пишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака – от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, з якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, управивши всередину кілька залізних обручків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу й, хоч вона в нього була куксувата² й мала більше всякої ганджі, ніж горезвісна Гонеллина³ коняка, що, кажуть, tantum pellis et ossa fuit⁴, визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати, – бо де ж видано, щоб кінь такого зацного⁵ лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався приборати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому лицареві, і чим тепер став – гадав, бачите, що як

¹Уздріти, уздріти – побачити, помітити.

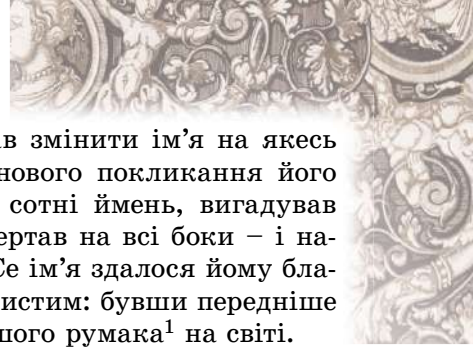
²Куксувата – з вивернутими копитами.

³Гонелла – блазень герцога феррарського, їздив верхи на шкапі.

⁴Була сама шкура та кості (лат.).

⁵Зацний – гідний поваги, шляхетний.

у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладавав, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки – і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалося йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: будши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака¹ на світі.

Назвавши так собі до любові вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й виснують автори цієї правдивої історії, що насправді його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. (...) Наш завзятий лицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак зброю, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму й нарешті собі самому, уважав наш лицар, що тепер лише за одним ділом стало – знайти собі даму до закохання, бо мандрований лицар без любові – то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

«Коли за гріхи мої, – мовив собі на думці, – або на моє щастя, випадє мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим лицарям, і я повергну його у двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? (...)»

О, як же радів наш добрий кавальєро², виголосивши в думці таку орацію³, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалася йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму. (...)

Належно підготувавшись, Дон Кіхот видерся на свою шкапу й вирушив у дорогу. Увечері він добувся до корчми. Дивлячись на цього дивака й слухаючи його божевільні слова, тамтешні мешканці заледве стримували сміх. Однак Дон Кіхот нічого не помічав. Він саме турбувався тим, що й досі не пройшов посвячення, а тому не має права бути справжнім мандрівним лицарем. Оскільки гідальго сприйняв корчму за пишний замок, а корчмаря – за його управителя, то одразу ж попрохав провести обряд посвячення. Хазяїн, аби швидше здихатися божевільного постояльца, удавано «висвятив» Дон Кіхота в мандрівні лицарі вліпивши доброго запотиличника та вдаривши плазом меча по спині.

¹Р у м а к – породистий верховий кінь.

²К а в а л ь е р о, кабальєро – тут: те саме, що гідальго.

³О р а ц і я – промова.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яким постає Дон Кіхот на початку першого розділу? Схарактеризуйте його соціальний стан, вік, життєвий уклад і звички. Наведіть відповідні цитати.
2. Як ви гадаєте, чому головним героєм свого роману Сервантес зробив бідного гідальго?
3. Чим, на вашу думку, приваблювали Дон Кіхота лицарські романи? З яких причин це захоплення дивувало інших?
4. Чому рішення Дон Кіхота стати мандрівним лицарем видавалося безглуздим, якщо в минулому такі й справді існували?
5. Які атрибути лицаря придбав герой? Чому він здавався пародією на героїв своїх улюблених книжок?
6. Як ви гадаєте, що висміює автор роману: ідеали, які обстоює Дон Кіхот, чи дійсність, далеку від його ідеалів?

Розділ IV

Що приключилося нашому лицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятися, як Дон Кіхот виїхав з корчми вже зуповним лицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. (...)

Проїхав отак трохи, аж чує – з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквіляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

– Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою лицарську справити й плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого – хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

– А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

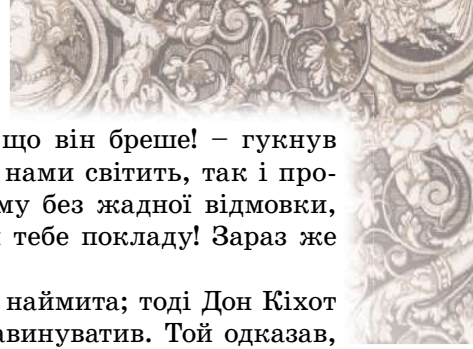
– Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, грізно гримнув на дядька:

– Нечемний лицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, – а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, – я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, усю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь й одказав лагодком:

– Пане лицарю, хлопець, що я отсе караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, і шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

– Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! – гукнув Дон Кіхот. – Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошю тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен... (...)

– Може, воно й так, – сказав Дон Кіхот, – а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

– Так горе ж моє, пане лицарю, що я грошей при собі не маю, – бідкався дядько, – нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть чисто все, до останнього шеляга.

– Щоб я оце та пішов до нього? – закричав хлопець. – Ніколи у світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить, як із святого Бартоломея!

– Не спустить, – заперечив Дон Кіхот, – раз я йому наказав, то мусять чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим лицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

– Що-бо ви, пане, говорите! – мовив хлопець. – Господар мій не належить до жодного лицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

– То нічого, – сказав Дон Кіхот, – і Лантухи можуть бути лицарями; не родом чоловік славен, а робом.

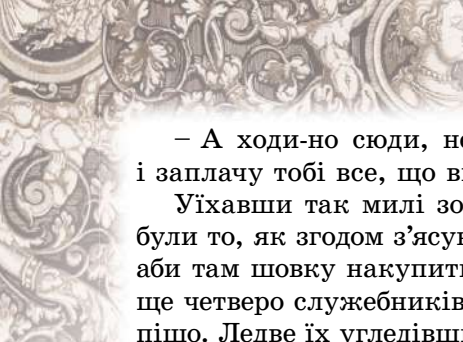
– Воно-то так, – погодився Андрес, – та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

– Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, – обізвася дядько, – ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі лицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

– Можна й без дорогої душі, лиши її собі, – сказав Дон Кіхот, – буде з мене, як ти йому винувате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе – хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розкажує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я – завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду й сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами – і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже зник за деревами, повернувся до наймита свого Андреса й сказав:

– А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен. (...)

Уїхавши так милі зо дві, побачив Дон Кіхот чималу громаду людей: були то, як згодом з'ясувалося, толедські купці, що правилися до Мурсії, аби там шовку накупити. Їх було шестеро, усі під парасолями, а з ними ще четверо служебників верхами та троє погоничів, що йшли за мулами пішо. Ледве їх угледівши, уявив собі наш гідальго, що се вже йому друга пригода лучається, і, намагаючись у всьому наслідувати вчитані в романах події, вирішив ще одного лицарського подвигу доконати. Тож осадився міцніше в стременах, наставив списа, щита до грудей притулив та й став серед шляху гордо й пишно, чекаючи, поки ті мандровані лицарі (купці тобто) до нього наблизяться. Як же під'їхали так, що вже було добре видно й чути, Дон Кіхот, дивлячись козирем, гуконув на весь голос:

– Ані кроку далі! Стійте всі, аж поки не визнаєте, що в цілому світі немає красуні над володарку Ламанчі, незрівнянну Дульсінею Тобоську! (...)

– Пане рицарю, – обізветься знов купець, – іменем усіх присутніх тут можновладців благаю ваше добродійство не обтяжувати нашої совісті визнанням таких речей, яких ми ніколи не бачили й не чули і які до того ж могли б образити володарку Алькарії та королеву Естремадури. Як же вашець покаже нам якусь парсуну тієї дами, хоч із пшеничину завбільшки, то там уже, як то кажуть, по ниточці дійдеш до клубочка: нам буде убезпека й запурука, а вам заплата й угода. Зрештою я вважаю, що ми вже й тепер з вами згодні; якби навіть з того портрета ми побачили, що сеньйора ваша на одне око крива, а з другого їй ропа тече, то й тоді, аби вашець догодити, ми ладні визнати за нею будь-які високі прикмети.

– Нічого такого з неї не тече, підла шельмо! – закипівши гнівом, гукнув Дон Кіхот. – Її біле, як лебединий пух, личко точить із себе амбру та мускус, і зовсім вона не крива й не горбата, а струнка, як веретенце в горах Гвадаррами; ви ж заплатите за таке страшне блюзнірство супроти божистої вроди моєї сеньйори!

Сее сказавши, зважив списа й ринувся на розмовника з такою скаженою люттю, що якби Росинант не спіткнувся ненароком і не впав серед дороги, набіг би необачний купець лиха. А так кінь упав, а вершник далеченько по землі покотився. Силкувався підвестись, та не міг – морочливо було з тим списом, щитом, острогами, шоломом, з усім важеним обладунком. Борсався бідолаха з усіх сил, щоб устати, та все, знай, кричав:

– Не тікайте, нікчемні страхополохи! Стійте, підлі боюни! Не зі своєї вини я впав, а через мого коня!

Тут один погонич, не дуже, бачиться, добромисний, почувши, як шпетить їх простягнений долі лицар, не стерпів і надумав замість відповіді полічити йому ребра. Він підбіг до нього, вхопив списа, поламав на цурки й заходився на бідоласі лати латати... (...)

Урешті погонич утомився, і купці рушили далі; уже до самого кінця подорожі їм до розмови не збувало, все про нашого побитого героя говорили. А він, zostавшись на самоті, знов почав силкуватися, чи не встане; та як уже цілий і здоровий не здужав підвестися, то тепер і поготів, коли весь був побитий і потовчений. І все-таки почувався щасливим: адже це,

гадав, звичайна знегода мандрованого лицаря, та й винен був у всьому кінь. Проте встати так і не здолів, бо все тіло йому болем боліло. (...)

Незабаром Дон Кіхот уже мав власного зброєносця. Ним став його односелець Санчо Панса – людина досить практична, але, за словами розповідача, «з мізками набакир». Податися в джури він погодився після того, як Дон Кіхот пообіцяв йому місце губернатора на якомусь із завойованих островів. Відтак Санчо став вірним, хоча часом і непокірним супутником мандрівного лицаря.

Розділ VIII

Про велику перемогу, яку здобув премудрий Дон Кіхот у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними замаячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

– Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати й всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змитати з лиця землі лихе насіння – то річ спасенна й Богові мила.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще лицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то такі велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та лицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання і не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки лицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея¹, і тоді не втечете кари!

¹Бріарей – у грецькій міфології один з титанів, що повстали проти богів. Мав сто рук.

Ілюстрація Дж. Давіда.
1887 р.

Сее сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта чвалом, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня і вершника, а потім скинуло їх з розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю осялячу рись рятувати свого пана; наблизив-

Ілюстрація Дж. Давіда. 1887 р.

С. Густафсон. Дон Кіхот. 1999 р.

шись, він побачив, що той і поворухнутися не може – так тяжко грюпонувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, у кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпівського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди.

Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

– Раз якось читав я, що один гишпанський лицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчехнув од дуба здоровенну гілляку й того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуть-

ся Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця вломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо.

Переклад М. Лукаша

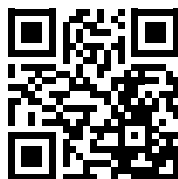
Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про перший «подвиг» Дон Кіхота. Що спонукало героя заступитися за хлопчину-наймита? Чи мав цей «подвиг» сенс і якщо так, то який?
2. Як сталося зіткнення Дон Кіхота з купцями, що засумнівалися в красі Дульсінеї Тобоської? Чи вдалося герою захистити честь дами серця?
3. Чому Дон Кіхот бореться за визнання міфічної красуні? Чи можна тлумачити цю боротьбу як вияв божевілля? Поясніть свою думку.
4. Які риси характеру Дон Кіхота розкрилися в епізоді битви з вітряками? Як виявив себе Санчо Панса? У чому полягають героїзм і комізм цієї сцени?
5. Схарактеризуйте образ Дон Кіхота, спираючись на текст усіх прочитаних уривків роману. Наведіть відповідні цитати.
6. Що, на вашу думку, спонукає розважливого й практичного Санчо Пансу брати участь у пригодах свого пана?
7. **Робота в парах.** Складіть порівняльну характеристику Дон Кіхота та Санчо Панси. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.
8. Чому Дон Кіхота називають лицарем сумного образу? Які риси вдачі героя відображає це наймення?
9. **Подискутуймо! Групова робота.** Розділившись на дві групи, обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування і докази на користь своєї позиції.
 - Чому Дон Кіхот, який прагне досягти шляхетних лицарських ідеалів у житті, видається смішним?
 - Ким насправді є Дон Кіхот: самовідданим героєм чи блазнем, безумцем чи мудрецем, наївним мрійником чи борцем за людське щастя і гідність?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Геніальні книжки – невичерпні. Вони знову й знову змушують замислюватися про головне й справжнє в житті людини. Саме тому персонажі багатьох класичних творів стали вічними образами. Ромео і Джульєтта назавжди залишилися символами кохання, сильнішого за ворожнечу та смерть. Дон Кіхот утілює найкращі риси людства: гостре відчуття справедливості й готовність завжди прийти на допомогу. Відскануйте QR-код і дізнайтеся, як митці переосмислювали вічні образи в різних видах художньої творчості.

Підсумкові запитання і завдання

1. Укажіть хронологічні межі доби Відродження.
2. Які образи літератури доби Відродження належать до вічних?
3. Перекажіть історію кохання, що стала джерелом написання «Книги пісень» Петрарки.
4. Які риси ренесансної людини втілюють ліричні герої сонетів Петрарки й Шекспіра?
5. Що ви знаєте про героїню шекспірівських сонетів про кохання?
6. Чим відрізняються класичний італійський сонет і англійський «шекспірівський»? Наведіть приклади з вивчених напам'ять поезій.
7. Розкрийте зміст основного конфлікту трагедії «Ромео і Джульєтта».
8. Укажіть характерні ознаки трагедії в п'єсі Шекспіра «Ромео і Джульєтта».
9. У чому полягає гуманістична цінність трагедії «Ромео і Джульєтта»? Як ви гадаєте, чому популярність цього твору не згасає протягом століть?
10. Які твори пародіює роман Сервантеса «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі»?
11. Ознаки яких літературних жанрів поєднав роман Сервантеса «Дон Кіхот»?
12. Розкрийте зміст протиставлення Дон Кіхота та Санчо Панси. Відповідь обґрунтуйте.

Клуб компетентних читачів

1. Укладіть «Антологію світового сонета» (до десяти творів). Матеріал доберіть з творчості зарубіжних авторів, про яких не йдеться в підручнику, та українських поетів, згаданих у рубриці «Український мотив» (с. 183–184).
2. **Подискутуймо! Групова робота.** Розділившись на дві групи, обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування і докази на користь своєї позиції.
 - Як, на вашу думку, слід тлумачити загибель героїв трагедії «Ромео і Джульєтта»: як перемогу прекрасного почуття над темними силами життя чи, навпаки, як його поразку в сутичці із цими силами?
 - Чи погоджуєтеся ви з думкою В. Гюґо: «*За сміхом Сервантеса приховані сльози*»?
3. Укладіть перелік літературних жанрів, що розвивалися за доби Відродження. Кожний пункт доповніть прикладами творів.
4. **Творчий проєкт.** Проаналізувавши твори, розміщені в частині «Відродження», створіть галерею вічних образів. Доберіть ілюстративний матеріал і складіть план екскурсії віртуальною галереєю.

Бароко і класицизм

РОЗДІЛ 1

ПРИМХЛИВИЙ СВІТ БАРОКО

Літературна розминка. Пригадайте, що таке літературний напрям. Назвіть основні літературні напрями.

XVII ст. постає в історії Європи добою, яка, загалом засвоївши досвід Відродження, у чомусь продовжила, а в чомусь докорінно переосмислила основоположні принципи його культури. Неоднозначне ставлення до ренесансної спадщини в цей період пояснюється особливостями історичного розвитку європейської цивілізації. Найважливішими подіями XVII ст. стали релігійні війни на значній території Європи, буржуазна революція 1648 р. в Англії, утвердження абсолютної монархії у Франції, численні повстання в різних країнах. Усе це створювало атмосферу хвилювання думок, у якій ідеї ренесансних мислителів, учених і митців тлумачилися доволі суперечливо.

Заколоти, війни, революції свідчили, з одного боку, про зростання внутрішньої свободи людини, про її непереборне прагнення змінити світ, а з іншого, – про її беззахисність перед зовнішніми обставинами та про наявність у ній руйнівної сили, що спонукає до жорстокості й кровопролиття. Якщо культура Відродження плекала ідеал гармонійної людини, яка шукає земного щастя й активно пізнає навколишню дійсність, то культура XVII ст. наголошувала на драматичних протиріччях особистості й світу.

Такі зрушення посилювалися філософськими ідеями, що надавали нового змісту науковим відкриттям Ренесансу. Зокрема, учення Коперника про геліоцентричну будову Сонячної системи й нескінченну безліч світів французький математик і філософ *Блез Паскаль* сприйняв як знак необґрунтованості людських зазіхань на центральне місце у Всесвіті. Відображенням цих філософських ідей у мистецтві стало *бароко*.

Літературознавча довідка

Бароко – художній напрям у мистецтві XVII ст. Характерними ознаками бароко в літературі є контрастність, динамізм, поєднання реальності та ілюзії, емоційна напруженість, складні метафори, символи, алегорії.

У першій половині XVII ст. бароковий стиль, що активно розвивався в Іспанії, Італії, Голландії, Німеччині, Чехії, став провідним у європейській культурі. Найяскравіше бароко розкрилося в мистецтві тих країн, де дворянські кола взяли гору над буржуазією. Щоб довести свою витонченість та обраність, знать прагнула оточити себе блиском і славою, оспівати свою міць і велич.

Особливо продуктивним напрямом бароко виявився в царині архітектури. Замки й церкви задумувалися як особливий простір, у якому архітектори, скульптори й живописці спільними зусиллями творили фантастичний, штучний світ.

Заснував і вдосконалив стиль бароко в архітектурі та скульптурі італійський митець *Лоренцо Берніні*. Цей видатний майстер спроектував площу перед собором Святого Петра у Ватикані, яку визнано кращим архітектурним ансамблем Італії XVII ст. Берніні як ніхто вмів перетворювати брили мармуру на живі, повнокровні фігури. Одна з найдосконаліших робіт майстра – Фонтан чотирьох річок у центрі римської площі Навона. Це давньоєгипетський обеліск над порожнистою скелею, увінчаною чотирма мармуровими скульптурами, що символізують головні річки чотирьох сторін світу: Ніл, Ганг, Дунай і Ла-Плату.

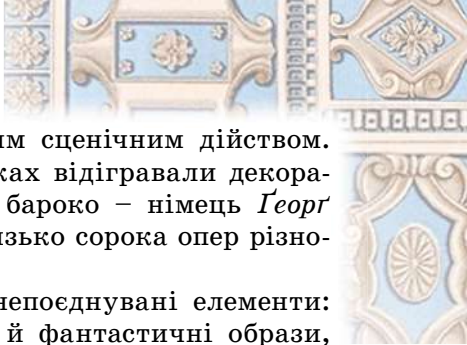
Творці бароко дотримувалися думки, що види мистецтва не слід розмежовувати. У цьому контексті поезію називали живописом, що говорить, а живопис – німою поезією. Нові можливості поєднання мистецтв відобразилися і в музиці. Найяскравіший приклад – виникнення опери, у якій органічно злилися драма, музика, живопис, балет.

Площа Святого Петра. Ватикан

Л. Берніні. Фонтан Чотирьох річок.
Рим. 1640-ві рр.

Опера доби бароко була насамперед блискучим сценічним дійством. Надзвичайно важливу роль у таких постановках відігравали декорації. Найвідоміший оперний композитор доби бароко – німець *Георг Фрідріх Гендель*, у творчому доробку якого близько сорока опер різноманітної тематики.

У літературі бароко химерно поєдналися непоєднувані елементи: античні й християнські мотиви, реалістичні й фантастичні образи, загадкові метафори й натуралістичні деталі. Такі поєднання іноді призводили до значного ускладнення художньої форми та затемнення змісту художнього зображення.

Консультація філолога

У культурі бароко весь світ сприймається як витвір мистецтва, тому поширеними стають метафори, як-от: «світ – книга», «світ – лабіринт», «світ – театр». Митці бароко вважали, що реальний світ – лише ілюзія, сон, а його предмети – символи й алегорії, що потребують тлумачення.

Пильна увага письменників до конфліктів особистості та її внутрішніх протиріч сприяла розквіту драми. XVII ст. називають золотою добою європейського театру. Важливим досягненням цього періоду стала творчість іспанських драматургів *Педро Кальдерона* та *Лопе де Вега*.

Ставлення представників бароко до світу як до книги багатозначних символів вплинуло на стиль літературних творів. Письменники тяжіли до пишної образності, до того ж образи зливалися один з одним і будувалися переважно на основі складних метафор, символів, алегорій.

У поезії великого значення набула графічна форма твору, декоративні прикраси, що надавали йому пишності, химерності, монументальності. Маючи на меті вразити читача, барокові поети оформлювали свої вірші у вигляді хрестів, колон, зірок тощо. У моду ввійшли акровірші, у яких перші літери кожного рядка утворюють слово або речення, та мезовірші – поезії, де ту саму функцію виконують внутрішні літери.

Найвидатніші представники бароко – П. Кальдерон, Л. де Вега та Л. де Гонгора-і-Арготе в Іспанії, Д. Маріно й Т. Тассо в Італії, Г. Я. К. Гріммельсхаузен та Андреас Гріфіус у Німеччині, маркіза де Рамбуйє у Франції, Дж. Донн і Дж. Мільтон в Англії. ■

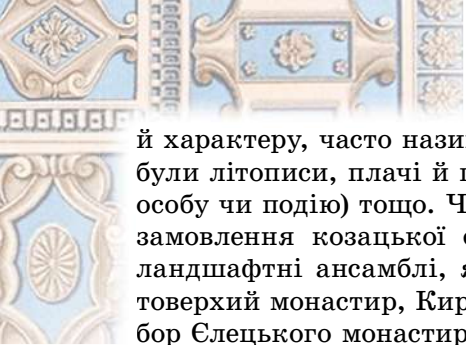
Український мотив

Монументальність форм, експресивність, використання алегорій та символів, пишна декоративність, парадність й урочистість, притаманні бароко, відобразилися і в мистецтві України XVII–XVIII ст. Своєрідність українського бароко визначила національна народна традиція.

Українське бароко XVII ст., позначене потужним впливом козацького духу

І. Пінзель. Юрій Змієборець.
Собор Святого Юра. Львів. XVIII ст.

й характеру, часто називають «козацьким». У літературі «козацькими» були літописи, плачі й панегірики (поетичний твір, що уславлює певну особу чи подію) тощо. Чимало шедеврів архітектури бароко створено на замовлення козацької старшини. Серед них унікальні архітектурно-ландшафтні ансамблі, як-от: Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий монастир, Кирилівська церква – у Києві, Спаський собор і собор Єлецького монастиря в Чернігові.

Перлиною української барокової скульптури називають роботи «галицького Мікеланджело» *Івана Георгія Пінзеля*. Роботи майстра, що прикрашають церкви Західної України, напрочуд виразні. Увесь свій талант митець зосередив на католицькій темі, більшість його скульптур – янголи, святі, Ісус Христос, Діва Марія. Кам'яна фігура Юрія Зміборця, розташована над центральним входом собору Святого Юра у Львові, вражає динамізмом і темпераментом. ■

Перевірте себе

1. Як наукові відкриття та розвиток філософської думки вплинули на розвиток напрямку бароко?
2. Укажіть характерні ознаки бароко як художнього напрямку. Яким темам віддавали перевагу його представники?
3. Розкрийте своєрідність утілення бароко в різних видах мистецтва.
4. Як зображено світ у бароковій літературі?
5. У чому полягає національна своєрідність українського бароко?

РОЗДІЛ 2 У ПОШУКАХ МИРУ І ДУШЕВНОГО СПОКОЮ

Літературна розминка. Схарактеризуйте особливості барокового світосприйняття.

Один з найзначніших представників літератури англійського бароко поет Джон Донн народився 1572 р. в Лондоні. Члени його сім'ї були католиками, тому не раз піддавалися переслідуванням з боку влади, яка визнала офіційною релігією протестантизм. Джон навчався в Оксфордському й Кембриджському університетах, але не отримав диплома, оскільки відмовився присягати на вірність англіканській церкві, як то належало здобувачеві наукового ступеня.

У 1596 р. юнак узяв участь у піратській експедиції «джентльменів-добровольців» проти іспанського порту Кадіс, а потім вирушив у славнозвісний «Острівний похід» на Азорські острови, що мав на меті перехопити іспанські кораблі зі скарбами, які поверталися з Америки. Відтак він зробив успішну політичну кар'єру й навіть двічі був обраним до парламенту. Як поет Донн уславився не надрукувавши жодного з на-

писаних віршів. Публіка схвально сприйняла і його прозову книжку «Парадокси та проблеми», і спроби відродити низку класичних форм, як-от: епіграма, любовна елегія, сатира й вішоване послання.

Причини переходу Донна до англіканської віри невідомі. Імовірно, це було наслідком духовної кризи, спричиненої втратою дочки й сина. Добре обізнаний із церковним правом, богослов'ям та історією церкви, поет узяв участь у написанні полемічних¹ творів проти католицизму. Його полемічний дар привернув увагу Якова I. Король був переконаний, що з Донна вийде чудовий проповідник, і пообіцяв свою підтримку, якщо той стане священником. Тоді митець обрав світську кар'єру й літературну творчість. Саме в цей період з'являються його любовна лірика, художньо довершені релігійні вірші, витончені послання-компліменти, *філософські сонети*.

Джон Донн
(1572–1631)

Літературознавча довідка

Філософська лірика – поезії, побудовані на роздумах про сенс життя, вічні людські цінності. Філософські ідеї в таких творах автор може висловлювати прямо або приховувати від читача, змушуючи його міркувати самостійно. Характерні ознаки філософської лірики – поглиблений психологізм, самопізнання, алегоричність і метафоричність.

Консультація філолога

Вершиною філософської лірики Донна літературознавці вважають цикли сонетів *La Corona* (1607–1609) і «Священні сонети» (1609–1617). Італійська назва першого циклу («корона, вінок») указує на зв'язок з поширеним за доби Відродження «вінком сонетів», де останній рядок кожного вірша повторюється як перший рядок наступного, а перший рядок першого з них і останній останнього збігаються. Блискуче скориставшись можливостями цього жанру, Донн сплів свої сонети в художньо досконале ціле. Кожен із семи творів *La Corona* присвячений одній з євангельських оповідей, а сама назва відсилає читача до біблійного символу – «тернового вінка».

Темою циклу «Священні сонети», до якого увійшло дев'ятнадцять поезій, є усвідомлення неминучості смерті, подолання страху смерті й набуття безсмертя. Як і в *La Corona*, поет звернувся до італійської форми сонета й, наповнивши її філософським змістом, надзвичайною силою почуттів і драматизмом, докорінно видозмінив жанр.

¹Полеми́чний – від *полéміка*: суперечка в пресі, на диспуті, під час обговорення наукових, політичних, літературних та інших питань.

На думку дослідників, «Священні сонети» пов'язані із системою християнської медитації¹, яку розробив глава ордену єзуїтів Ігнатій Лойола у своїх «Духовних вправах». Деякі сонети Донна за структурою справді схожі на такі медитації, але поет переосмислює релігійну традицію, відображаючи складне й суперечливе світосприйняття барокового ліричного героя.

Знаменитий 19-й сонет циклу змальовує душевний конфлікт, внутрішню боротьбу, передає відчуття страху й болю. Медитація мала б позбавити ліричного героя щемливої гіркоти життєвих утрат, спустошеності, невдоволення існуванням, але й звернення до релігії не дає йому надійної точки опори. Суперечлива природа характеру ліричного героя розкривається через загальний для всього циклу настрій страху й трепету. ■

За присвячений Якову I твір «Уявний мученик» Донна було нагороджено почесним ступенем магістра мистецтв Оксфордського університету. А наприкінці 1621 р. король призначив поета настоятелем собору Святого Павла.

Ставши священником, Донн уславився красномовними й напрочуд переконливими проповідями. Деякі з їхніх найяскравіших образів стали всесвітньо відомими. Передусім це стосується рядків про спільність людських долі і тлінність життя: *«Немає людини, що була б як острів, сама собою; кожна людина – грудка землі, часточка суходолу: і якщо море змиє хоча б скалку материка, поменшає Європа, і так само буде, якщо змиє мис, оселю твого друга, а чи твою власну; від смерті кожної людини малюю і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питай, по кому подзвін, – він по тобі»*. Ці метафоричні рядки набули особливої популярності після того, як відомий американський письменник ХХ ст. Е. Гемінґвей узяв їх за епіграф до роману «По кому подзвін» (1940). Образ дзвона виник у Донна під час пошесті поворотної лихоманки 1623 р., коли поет, ледь уникнувши смерті, слухав жалобний подзвін.

Збереглося сто шістдесят проповідей Донна, зокрема й найзнаменитіша – «Поєдинок зі смертю», виголошена митцем 1631 р., за кілька тижнів до того, як він пішов із життя.

Перевірте себе

1. У якій сім'ї народився Дж. Донн? Чому в юності поет не здобув наукового ступеня?
2. Які риси характеру письменника розкриваються у відомих вам фактах його біографії? Відповідь поясніть.
3. Яке значення у творчій долі Донна мала діяльність проповідника?
4. Схарактеризуйте літературну спадщину Донна. Назвіть його найвідоміші твори. Чим поет збагатив світову лірику?
5. Дайте визначення поняття «філософська лірика».

Перед читанням. Читаючи переклад поезії Дж. Донна, знайдіть рядки, що зображують світ як поєднання суперечливих начал.

¹Медитація – зосереджений роздум; процес самозаглиблення з метою самовдосконалення, під час якого людина залишається наодинці зі своєю свідомістю і відчуває в душі Бога.

СОНЕТ 19

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я – клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно – враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляню й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німиї в мольбі, великий у малім.
Я зневажав ще вчора небеса –
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу –
Й набожність потім знов моя згаса.
Коли тремтів від страху я – ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Переклад В. Марача

Літературний практикум

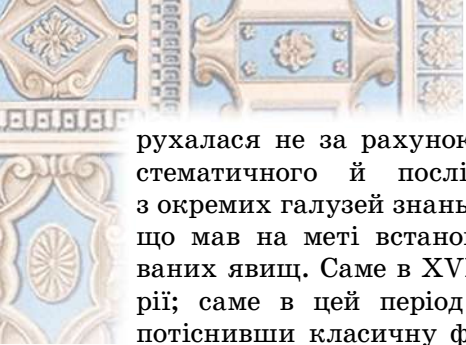
1. Визначте тему 19-го сонета із циклу «Священні сонети». Як вона пов'язана з долею автора?
2. Доведіть, що сонет, який ви прочитали, має філософський зміст.
3. Які риси барокового світосприйняття відобразилися у вірші Донна?
4. У чому виявляються суперечливість і трагізм душевного стану ліричного героя 19-го сонета?
5. Які художні засоби в перекладі сонета допомагають глибоко розкрити внутрішній світ ліричного героя?
6. Знайдіть у прочитаному сонеті образи-символи, поясніть їхній прямий і прихований зміст. Як вони сприяють розкриттю переживань ліричного героя?
7. **Філологічний майстер-клас.** Доведіть, що прочитаний твір належить до жанру сонета. Чим бароковий сонет відрізняється від сонета доби Відродження? У чому полягає новаторство Донна в сонетному жанрі?

РОЗДІЛ 3

ПРАГНУЧИ ДОСКОНАЛОСТІ
ТА ГАРМОНІЇ

Літературна розминка. Назвіть характерні особливості античного мистецтва.

Європейська культура XVII ст. перейняла у Відродження віру у великі можливості людського розуму. Віра ця посилювалася досягненнями науки, що вийшла на новий рівень розвитку. Тепер наукова думка

рухалася не за рахунок часткових здогадок і прозрінь, а шляхом систематичного й послідовного накопичення вивіrenих відомостей з окремих галузей знань. Основою наукового пізнання став експеримент, що мав на меті встановлення об'єктивних закономірностей досліджуваних явищ. Саме в XVII ст. було закладено принципи сучасної геометрії; саме в цей період математика набула статусу провідної науки, потіснивши класичну філологію, що відіграла основну роль у культурі Відродження. Своєрідним гаслом нової доби став афоризм французького філософа Рене Декарта *«Я мислю, отже, я існую»*.

Усе це створило підґрунтя для розвитку *класицизму* – художнього напрямку XVII–XVIII ст., що існував паралельно з бароко.

Літературознавча довідка

Класицизм – літературно-художній напрям (а також стиль доби), що взяв за зразок античне мистецтво з притаманними йому уявленнями про прекрасне й принципами «наслідування природі», дотримання почуття міри, прагнення до гармонії. Для літератури класицизму характерні висока громадянська тематика, суворе дотримання певних творчих норм і правил, відображення життя в ідеальних образах.

Головним осередком класицизму була Франція, де його розвитку сприяла абсолютна монархія, що обстоювала порядок та ієрархію в суспільстві. Мистецтво класицизму також утверджувало певні положення, обов'язкові для виконання. На відміну від майстрів стилю бароко, класицисти цінували не примхи художньої фантазії, а її здатність вибудовувати картини відповідно до «класичних» уявлень про красу, розумність і гармонію. Від художника вони вимагали не оригінальності, а суворої творчої дисципліни, яка мала протистояти хаосу навколишнього світу.

Коментар архіваріуса

Основною ознакою архітектури класицизму було звернення до форм античного будівельного мистецтва як до еталона гармонії, простоти, чіткості й монументальності. Класицизму притаманні симетрична композиція, стриманість декоративних деталей, регулярна система планування міст. Яскравими прикладами містобудівного класицизму є архітектурні ансамблі Парижа, Гельсінкі, Варшави, Единбурга, Санкт-Петербурга. Зразком академічної архітектури XVII ст. є, зокрема, палац французьких королів Лувр, нині – один з найвідоміших музеїв світу.

Скульптура доби класицизму відрізняється від барокової врівноваженістю, відчуттям спокою, певною відстороненістю. Серед найвідоміших скульпторів цього напрямку – італієць Антоніо Канова, якого ще за життя порівнювали з античними творцями. Скульптури митця вирізняються надзвичайною витонченістю, плавністю ліній і декоративністю. У пізніх роботах Канови орієнтація на античність поєдну-

Лувр.
Париж

А. Канова.
Каяття Марії Магдалини. 1809 р.

ється із замилюванням красою природи та ідеальними формами, що увиразнено дещо стриманим потрактуванням образів і ретельною обробкою мармуру. ■

Головні правила й норми класицизму як літературного напрямку викладено у віршованому трактаті *«Поетичне мистецтво»* Нікола Буало-Депрео (1636–1711). Ця праця зафіксувала чіткий поділ літератури на *«високі» жанри* (епопея, трагедія, ода), що мають утілювати державні чи історичні події, діяння монархів, полководців, міфологічних персонажів, і *«низькі» жанри* (сатира, байка, комедія), призначені для зображення повсякденного життя пересічних людей із середнього стану. Кожному жанру, згідно з Буало, повинні були відповідати стиль і мова творів: у *«високих»* жанрах належало уникати *«низької»* протонародної лексики, і навпаки.

Для деяких жанрів Буало пропонував особливий вірш, рима в поетичному тексті мала підпорядковуватися змісту художньої оповіді.

У драматургії діяло *правило «трьох єдностей»* – часу, місця і дії, – яке означало, що всі події в п'єсі мають відбуватися протягом однієї доби й в одному місці, а в сюжеті повинна бути тільки одна зав'язка та одна розв'язка (за винятком комедій, де дозволялися певні відхилення від схеми).

Окрім того, драмі належало складатися з п'яти дій, що мали утворювати чітку сюжетну лінію. Дотримання правила *«трьох єдностей»* забезпечувало гармонійну й розумну побудову сюжету, у якому події стрімко розгортаються, вимагаючи від героїв граничного напруження сил.

Такий комплекс правил і вимог спрямовував митців на написання *«сразкових»* творів, для яких характерна композиційна стрункість, помірність і зрівноваженість усіх складових частин, зрозуміла мова й внутрішня

гармонія. Проте водночас він дещо стримував свободу творчої думки, жорстко обмежуючи її встановленими нормами. Схематизм класицизму особливо помітно виявлявся в чіткому поділі літературних персонажів на «позитивних» і «негативних». В образах «позитивних» героїв не могло бути «негативних» рис, і навпаки. Такий підхід посутньо звужував можливості митців і зрештою суперечив самій природі людського характеру.

Переконані в потужній виховній силі й суспільній корисності мистецтва, письменники-класицисти тяжіли до монументальності, порушували проблеми широкого суспільного звучання і зображували героїв, здатних у найважчих випробуваннях тверезо мислити, аналізувати свої вчинки та приборкувати пристрасті. Чільне місце в літературі посідали конфлікти розуму й пристрасті, обов'язку й почуття, особистості й суспільства. Досліджуючи ці конфлікти, класицисти, по суті, розкривали ті самі суперечності доби, що й представники бароко, але можливість їх розв'язання вбачали насамперед у підпорядкуванні почуттів і прав особистості почуттю обов'язку.

Успіхи французького класицизму в драматургії пов'язані з іменами французьких драматургів світового значення П'єра Корнеля, Жана Расіна, Мольєра. Тож не випадково XVII ст. у Франції називають добою театру.

Перевірте себе

1. Розкрийте значення поняття «класицизм». Схарактеризуйте особливості класицизму як художнього напрямку. Чим пояснюється чітка орієнтація класицистів на певні норми?
2. Назвіть відомі вам правила класицистичного мистецтва, сформульовані в трактаті Н. Буало. Які літературні жанри, згідно з цією працею, належали до «високих», а які – до «низьких»? Як такий поділ впливав на стиль і мову художніх творів?
3. Розкрийте сутність правила «трьох єдностей».
4. Які проблеми порушували письменники-класицисти у своїх творах? Який спосіб їхнього вирішення пропонували?
5. Назвіть видатних письменників класицизму. У якій царині літератури вони творили?
6. Пригадайте прочитані в попередніх класах байки І. Крилова. До якого жанру за класицистичною ієрархією вони належать? Знайдіть у цих творах ознаки класицизму.

РОЗДІЛ 4

«ЗІРКА, ЯКА НІКОЛИ НЕ ЗГАСНЕ»

Літературна розминка. Пригадайте, як і коли виник жанр комедії. Яку роль у створенні комічного відіграють гумор та іронія?

Один з «великої трійці» драматургів Франції XVII ст. – геніальний комедіограф Мольєр. Вистави за його драмами, що викривають вади, здавалося б, давно минулих часів, донині викликають щирий сміх у глядачів.

За три століття ці твори, перекладені багатьма мовами світу, не раз були перероблені й породили чимало наслідувань, а найкращі жарти з них увійшли в повсякденну мову європейців. Та й про самого Мольєра написано десятки п'єс.

Жан-Батіст Поклен (справжнє ім'я драматурга) народився 13 січня 1622 р. в Парижі. Його батько, придворний шпалерник і декоратор, був цілком задоволений своїм ремеслом, тому мав усі підстави сподіватися, що старший син продовжить його справу. Проте даремно: змалку залюблений у театр, Жан Батіст і на гадці не мав збавляти час у шпалерній майстерні.

Це захоплення підтримував дід хлопчика. Пристрасний театрал, він регулярно водив онука на спектаклі й щиро радів з того, що знайшов споріднену душу. Тимчасом батько сприймав «забаву» Жана Батіста виключно як легковажну й неприбуткову справу. Тому коли син повідомив, що не збирається приєднуватися до лав славного цеху шпалерників, Поклен-старший вирішив вивчити його хоча б на юриста. Відтак хлопця відправили в знаменитий Клермонський колеж, де здобували освіту не лише заможні представники середніх станів, а й аристократи, зокрема французькі принци.

Потайки батько сподівався, що згодом Жан-Батіст таки позбудеться своєї дивної пристрасті. Він навіть улаштував дев'ятнадцятирічного юнака, який саме успішно склав іспит на ступінь доктора права, служити при дворі короля Людовика XIII. Однак усе було марно. Придворному шпалернику довелося-таки змиритися з вибором «недолугого» сина й виділити йому частку материнської спадщини. Не вагаючись, Жан-Батіст уклав отримані гроші у власну акторську трупу, яку створив разом з талановитою актрисою Мадленою Бежар.

Трупа зухвало нареклася «Блискучим театром», а її керівник, Жан-Батіст Поклен, прибрав ім'я Мольєр. Так розпочалася театральна кар'єра драматурга, однак геть не блискуча. Крім Мадлени, в акторському складі не було жодного яскравого обдаровання. Сам Мольєр виявився абсолютно непридатним для ролей у трагедіях, які переважно ставив його театр. Спектаклі здебільшого провалювалися, а нечисленні глядачі зазвичай нагороджували лицедіїв гучним свистом і знущальним реготом. Справи дедалі погіршувалися, борги щодня зростали, і зрештою 1646 р., через три роки після свого народження, «Блискучий театр» закrywся. Дивом уникнувши боргової в'язниці, Мольєр з кількома близькими друзями-акторами, серед яких була й Мадлена, покинув Париж.

Розпочався період подорожей, що тривав близько дванадцяти років. За цей час мандрівна трупа об'їздила всю Францію. Спочатку актори бідували, сяк-так заробляючи на шматок хліба, потерпаючи від утисків духовенства й нападок заздрісників. Однак саме тоді Мольєр виявив у собі два безперечних таланти – коміка та комедіографа, – що полони-

Мольєр
(1622–1673)

ли будь-яку публіку, від ярмаркових роззяв до поважних сановників. Ці таланти й забезпечили успіх його колективу.

Відтак до казни мандрівного театру потекли гроші. Тепер Мольєр міг купувати нові костюми й декорації, запрошувати видатних акторів. У лицедіїв навіть з'явилися багаті й впливові заступники. Незабаром слава про Мольєра поширилася по всій країні й докотилася до королівського палацу. Герцог Філіпп Орлеанський запросив драматурга виступити перед самим Людовиком XIV. Загартований випробуваннями й популярністю комедіограф заледве гамував збентеження, повертаючись до столиці, з якої колись утік – розорений, осоромлений, але не зломлений.

Аби щонайліпше себе зарекомендувати, він вирішив показати трагедію Корнеля «Нікомед». Вишукана публіка нетерпляче очікувала на виставу, у якій знаменитий Мольєр мав виконати головну роль. Однак і сам спектакль, і акторська манера керівника трупі розчарували глядачів. Коли подив і нудьга, здавалося, уже остаточно поійняли розкішну залу, комедіограф наважився на відчайдушний учинок. Просто зі сцени він звернувся до короля – гордовитого молодого чоловіка – з проханням показати ще одну невелику комічну п'єсу під назвою «Закоханий лікар».

Фронтиспіс першого видання комедії Мольєра «Мізантроп». 1667 р.

*J'ay tenu le manuscrit le sixy vesvrais de la
bonne de l'Etat de luy rendre le somma de l'opé
qu'elle luyres a nous accordés par plusieurs de
l'aveu des comtes de luy quelle somme et le quine
faict a Pargnas le vingt quatriemes anné de fevrier
1656 M. de l'Esc. f.
quintene de six mille livres*

Автограф Мольєра

Король задля годиться дозволив. І тут сталося диво. От як розповідає про цю подію в чудовій книжці «Життя пана де Мольєра» М. Булгаков: «Щойно на сцену вибіг закоханий лікар, у якому заледве можна було впізнати недавнього Нікомеда, – у залі почали всміхатися. З першої його гримаси – засміялися. Після першої репліки – почали реготати. А за кілька хвилин регіт перетворився на гуркіт. І видно було, як гордовита людина в кріслі... заходилася, схлипуючи, утирати сльози. Раптом, абсолютно несподівано для себе, поруч верескливо зареготав Філіпп Орлеанський. В очах у закоханого лікаря раптом посвітлішало. Він зрозумів, що чує щось знайоме. Роблячи звичні паузи перед репліками, щоб пропускати вали реготу, він зрозумів, що чує знаменитий, невимовний, той, що свідчить про повний успіх комедії, обвал у залі, який у трупі Мольєра називався “бру-га-га!”. Тут солодкий холодок відчув у себе на потилиці великий комічний актор. Він подумав: “Перемога!” – і додав фортелів. Тоді останніми зареготали мушкетери, що чергували біля дверей. А вже їм реготати не належало за будь-яких обставин».

Наслідком цього триумфу стало рішення короля залишити трупу Мольєра в Парижі й передати її під заступництво герцога Орлеанського. Для вистав акторам надали приміщення Малуго бурбонського палацу, де вони виступали по черзі з популярним італійським колективом. Так Людовик XIV благословив народження французького

театру комедії, що став одним з головних досягнень європейського класицизму.

Відтоді з паризької сцени не сходили талановиті п'єси Мольєра, що висміювали різноманітні людські вади: манірність і святенництво, ревності й дурість, лицемірство й цинізм, зарозумілість і підлість, пихатість і обмеженість. Вибухи сміху й буря оплесків стали звичним супроводом мольєрівських спектаклів. Однак разом зі славою зростала й кількість ворогів, яких драматург мимоволі наживав, напрочуд точно зображуючи у своїх творах представників різних професій і верств суспільства.

Деякі глядачі, упізнавши себе в його персонажах, погрожували зухвалому «комедіантові» судом. Інші у відповідь писали дошкульні п'єси-наклепи. Треті звинувачували Мольєра в усіх смертних гріхах. Часом доходило й до гучних скандалів. Одним з них 12 травня 1664 р. завершилася прем'єра комедії «Тартюф», пізніше визнаної шедевром світового театру. У цьому творі драматург поглузував зі служителя церкви, який, удаючи святенника, намагався відібрати у свого благодійника майно та дружину. На знак протесту проти сатиричного зображення представника церкви королева Анна Австрійська, мати Людовика XIV, демонстративно вийшла із зали. Духовенство гнівно засудило комедію. Якийсь священник у листі до короля навіть запропонував публічно спалити й саму п'єсу, і її автора. «Тартюфа» заборонили, однак у списках він розійшовся по всій Франції та за її межами.

Незважаючи на гучну популярність, Мольєр постійно змушений був вислуховувати численні докори й безупинно захищати свій театр від інтриг. Проте гіркота слави не змогла отруїти його великої любові до сцени. Із цією любов'ю в серці Мольєр і пішов із життя – пішов, як справжній улюбленець театральної фортуни, блискуче зігравши до кінця роль у власній п'єсі. Протидія церкви завадила поховати генія з належними почестями. Однак уже на початку XIX ст. у Французькій академії встановлено бюст Мольєра з лаконічним написом: *«Для слави його нічого не потрібно, але для нашої слави він потрібен».*

Консультація філолога

Протягом свого життя Мольєр написав десятки п'єс, серед яких найбільше визнання здобули «Смішні манірниці» (1659), «Сганарель, або Вдаваний рогоносець» (1660), «Школа дружин» (1662), «Тартюф» (1664), «Дон Жуан, або Кам'яний гість» (1665), «Мізантроп» (1666), «Скупий» (1668), «Міщанин-шляхтич» (1670), «Витівки Скапена» (1671), «Удаваний хворий» (1673) та інші. Успіху мольєрівських комедій сприяла їхня сценічна ефектність, зумовлена насиченістю дії піснями, балетними інтермедіями¹, яскравими комічними сценами. Та чи ж тільки самій ефектності твори драматурга завдячують гідним подиву довголіттям? Безперечно, має воно й глибші причини.

Одна з них полягає в тому, що зображені в мольєрівських п'єсах ситуації – це насправду кумедні, вихоплені з життя картини, які переда-

¹Інтермедія – невеликий розважальний драматичний твір, який виконують між актами вистави.

ють саму суть висміюваних явищ. Шукаючи для своїх комедій матеріал, драматург, наприклад, певний час відвідував знайомого цирюльника саме для того, щоб потайки записати цікаві історії та мовні «родзинки», якими рясніла безтурботна балаканина клієнтів.

Водночас театр Мольєра зведений на міцному художньому підмурку, утвореному традиціями французьких народних театральних дійств, ренесансної народної сміхової культури та естетики класицизму. Завдяки цьому драматургові вдалося віртуозно поєднати яскраві сюжетні ситуації з деталями повсякдення, природність розгортання конфліктів – з граничним комізмом, досконалі літературні дотепи – із соковитими висловами народної мови. Та головне досягнення Мольєра полягало в тому, що свої по-справжньому смішні комедії він зумів наситити ідейним змістом, надав їм соціальної гостроти й вагомий моральної сили. Так було започатковано новий жанр – *високу комедію*, – що за своєю цінністю не поступався шанованому класицистами жанру трагедії. ■

Літературознавча довідка

Висока комедія – драматичний твір комічного характеру, що містить фарсові¹ сцени, анекдотичні ситуації, висміювані людські типажі, але водночас утверджує високу моральну ідею. Для високої комедії характерне також поєднання комізму й трагізму. Засобами творення комічного в комедіях виступають *гумор, іронія, сатира, сарказм*.

Сатира – гостра критика з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ приватного, суспільного й політичного життя, що суперечать загальнообов'язковим принципам або встановленим моральним нормам.

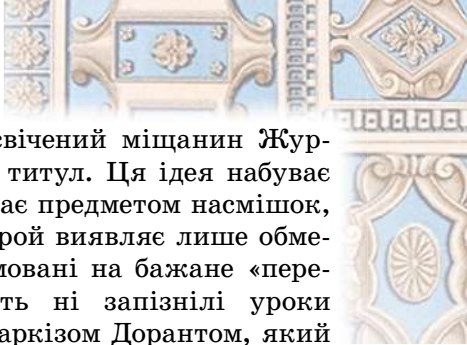
Сарказм – зла й дошкульна насмішка, вищий ступінь іронії; засіб творення комічного, в основі якого лежить гострий дошкульний глум, сповнений презирства.

Консультація філолога

Яскравий приклад високої комедії – п'єса Мольєра «**Міщанин-шляхтич**», яку драматург створив на замовлення Людовика XIV. Розгніваний зарозумілою поведінкою турецького посла, король висловив бажання, щоб у черговій комедії турки та їхні надміру пишні церемонії були виставлені на посміх. Із цією метою він доручив Мольєру й придворному композитору Люллі написати відповідну комічну п'єсу з музикою і танцями. Мольєр придумав кумедну церемонію урочистого посвячення марнославного буржуа в сан, якого насправді не існує, – «мамамуші». Однак не вона стала головною в широко розгорнутій сатирі на «міщанина-шляхтича».

¹Фáрсовий – від *фарс*: театральна п'єса легкого, грайливого змісту із зовнішнім комічним ефектом.

Головний герой комедії – багатий, але неосвічений міщанин Журден – одержимий ідеєю отримати дворянський титул. Ця ідея набуває в його свідомості характеру своєрідної манії і стає предметом насмішок, адже, наївно наслідуючи дворянські звички, герой виявляє лише обмеженість і самодурство. Усі його зусилля, спрямовані на бажане «переродження», марні. Журденові не допомагають ні запізнілі уроки шахраюватих учителів; ні дружні стосунки з маркізом Дорантом, який обіцяє ввести міщанина у вище товариство, а тим часом безсоромно тягне з нього гроші; ні спроби завести роман з маркізою Доріменою, яка лише глузує з його комічних витівок.

Розраховуючи видати дочку заміж за дворянина, Журден категорично відмовляється благословити її шлюб з Клеонтом, людиною чесною і гідною, але простого роду. Тоді слуга Клеонта, заповзятливий і веселий Ков'ель, улаштовує розіграш, видаючи свого господаря за сина турецького посла. Обдурений цим маскарадом, Журден покvapом вирішує зіграти весілля дочки зі «шляхетним турком». Щоб прискорити справу, він проходить церемонію посвячення в «турецького паладіна» яку інсценує Ков'ель. У фіналі комедії щасливі закохані святкують свою перемогу, а водночас – і перемогу розуму над невіглаством та дурістю. ■

Мольєр не вважав комедію «низьким» жанром, оскільки вона відображає реальне життя звичайних людей (на відміну від класицистичної трагедії, що висвітлює події із життя монархів, видатних історичних особистостей і міфологічних персонажів), та й написати її набагато складніше. І справді, його комедії, що викривали різноманітні вади й учили перемагати зло сміхом, служили високій меті ушляхетнення людської душі не менш дієво, ніж трагедії Корнеля або Расіна.

Український мотив

Корифеї українського театру часто зверталися до сюжету та образів «Міщанина-шляхтича». Наприклад, *І. Карпенко-Карий* у комедії «Мартин Боруля» висміює бажання глитає здобути дворянський титул. Сюжетні лінії творів схожі. Мартин Боруля, задумавши стати дворянином, не хоче бути схожим на «мужиків». Мріє завести собак, їздити на полювання, грати в карти – робити все, що роблять дворяни. Як і Мольєрів Журден, Боруля, на власний розсуд вирішивши долю дочки, віддає її заміж за «нібито шляхтича».

У 1929 р. *П. Куліш*, не приховуючи, що взяв за зразок саме твір Мольєра, пише комедію «Мина Мазайло». В основі її сюжету – анекдотична історія про те, як харківський службовець Мазайло вирішив змінити своє прізвище, у якому вбачав причину всіх життєвих негараздів, на престижніше – російське Мазенін. Ця комедія порушила важливе питання: чи готове українське суспільство бути Україною?

Українські драматурги, як і Мольєр, висміюють пихатість і прагнення наслідувати будь-які зовнішні ознаки вищого стану, не змінюючись внутрішньо. Адже важливі не титул, не костюм, не прізвище, а честь, гідність і розум, яких купити не можна. ■

Перевірте себе

1. Як у дитячі та юнацькі роки Мольєр виявляв захоплення театром?
2. З якими труднощами довелося стикнутися драматургу на шляху до широкого визнання? Розкажіть про подію, яка поклала край багаторічним мандрам трупи Мольєра.
3. Що викликало конфлікти вже відомого драматурга з громадською думкою?
4. Укажіть найважливіші особливості й художні досягнення мольєрівської драматургії. Розкрийте значення поняття «висока комедія».
5. Н. Буало вважав, що «Мольєр – це зірка, яка ніколи не згасне». Обґрунтуйте або спростуйте цю думку.

Перед читанням. Читаючи комедію «Міщанин-шляхтич», уважте, за допомогою яких засобів автор створює комічний ефект.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

(Скорочено)

Дія друга

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

(...) Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну, звичайно! Я вмю читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука – логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий – у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій – у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipon тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, учити людей стримувати свої пристрасті й...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волю гніватися та лаятися скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну то, може, бажаєте попрацювати над фізикою?

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які зветься так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, е, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук е треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: е.

Пан Журден. А, е, а, е. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук і, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: і.

Пан Журден. А, е, і, і, і, і. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи й зблизити куточки губ: о.

Пан Журден. О, о. Авжеж, так, правда! А, е, і, о, і, о. Просто – чудо! І, о, і, о.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру О.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчшся! (...)

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму й прошу вас дуже, допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.
Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати
наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Усе, що не проза, – вірші, а що
не вірші, – проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі
та подай мені мого нічного ковпака», то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою,
а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що
пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові
оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова
сказати галантніше? Знаєте, ну, якимось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло
в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати
їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята
віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці
слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло
делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як най-
краще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви
самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені
смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна
маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята, чудові від кохання,
мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оче-
нята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують
мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Пре-
красна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло
відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтеся, я не запізнюся. (...)

Приходить кравець із новим вбранням для пана Журдена й наказує
одягнути міщанина так, як годиться вельможній особі. Під музику чотири крав-
чики, танцюючи, виконують його наказ.

Дія третя

Покоївка Ніколь кепкує з нового вбрання господаря. Пані Журден зди-
вована костюмом чоловіка й намагається відкрити йому очі на пройдисвітів-
учителів та графа Доранта.

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

Дорант. А пані Журден як поживає?

Пан Журден. Пані Журден живе собі як може.

Дорант. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. У цьому костюмі ви маєте чудовий вигляд. У нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пан Журден. Хе-хе!

Пані Журден *(набік)*. Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пані Журден *(набік)*. Еге ж, однаковий дурень – що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. *(До пані Журден)*. У королівській спочивальні!

Дорант. Надіньте ж капелюха.

Пан Журден. Вельможний пане, з глибокої пошани до вас...

Дорант. Боже мій, та надіньте ж! Прошу вас, без церемоній.

Пан Журден. Вельможний пане...

Дорант. Надіньте капелюха, кажу ж вам, пане Журдене, – адже ж ви мій друг.

Пан Журден. Вельможний пане, я ваш покірний слуга.

Дорант. Тоді і я не надіну капелюха, якщо ви не надінете свого.

Пан Журден *(надіваючи капелюха)*. Краще зда-тися нечемним, ніж упертим.

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пан Журден *(набік)*. Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші й, треба визнати, робили це вельми делікатно.

Пан Журден. Вельможний пане, ви жартуете...

Дорант. Проте я вважаю за мій найсвятіший обов'язок платити борги й умію цінувати послуги тих, хто стає мені в пригоді.

Пан Журден. Я цього певний, вельможний пане.

Дорант. Я хочу поквитатися з вами й прийшов зараз саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

К. Лакруа. Ескіз костюма пана Журдена. 2011 р.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Я така людина, що любить сплачувати всі свої борги відразу.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Хіба ж я тобі цього не казав?

Дорант. Отже, подивимося, скільки саме я вам винен.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Усе твої безглузді підозри!

Дорант. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів.

Дорант. Так.

Пан Журден. Другого разу – сто двадцять.

Дорант. Так, так.

Пан Журден. Потім – ще сто сорок.

Дорант. Ви маєте рацію.

Пан Журден. Усе те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів.

Дорант. Рахунок точний. П'ять тисяч шістдесят ліврів.

Пан Журден. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі.

Дорант. Саме так.

Пан Журден. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів – вашому кравцеві.

Дорант. Дійсно.

Пан Журден. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су й вісім деньє – вашому крамареві.

Дорант. Чудово. Дванадцять су й вісім деньє. Рахунок точний.

Пан Журден. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє – вашому сідляреві.

Дорант. Усе правда. Скільки ж виходить разом?

Пан Журден. Разом – п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, – і тоді буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Мовчи!

Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту – виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Цей панок робить з тебе дійну корову.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Цить!

Дорант. Якщо вам це незручно, то я звернуся до когось іншого.

Пан Журден. Ні, ні, вельможний пане.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Він не заспокоїться, поки не пустить тебе з торбами.

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Цить, кажу тобі!

Дорант. Скажіть відверто, може, моє прохання для вас обтяжливе?

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Це справжній пройдисвіт!

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Чи ти замовкнеш нарешті?

Дорант. Звичайно, я маю багато знайомих, які охоче позичили б мені потрібну суму, але ж ви мій найкращий друг, і я просто боявся, що ви образитесь, якщо я позичу в когось іншого.

Пан Журден. Ви мені робите завелику честь, вельможний пане. Зараз я принесу гроші.

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (*стиха до пані Журден*). Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні?

Пані Журден (*стиха до пана Журдена*). Ех! Ти таки справжній йолоп! (...)

Залишившись на самоті з паном Журденом, Дорант повідомляє, що передав маркізі його подарунок – діамантовий перстень. Граф наголошує на тому, що подарунків має бути більше, оскільки жінки це дуже любляють. Журден нетерпляче чекає на маркізу, яку запросив у гості, щоб вразити балетною виставою.

Між закоханими Клеонтом і Люсіль, Ков'єлем і Ніколь виникає непорозуміння, яке швидко залагоджується. Клеонт наважується просити руки Люсіль у пана Журдена.

Н. Айзенберг.
Ескіз костюмів Ніколь і Ков'єля.
1929 р.

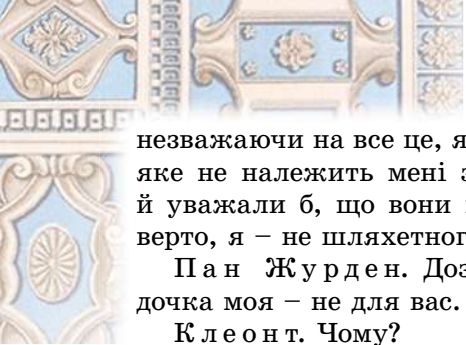
Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль,
Ков'єль, Ніколь.

Клеонт. Добродіючи, вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину у світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що я сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте,

незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч, може, інші на моєму місці й уважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я – не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя – не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний – ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовика Святого походимо, чи що?

Пан Журден. Цить, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

Пані Журден. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?

Пан Журден. Ото хтось тебе за язика тягне!

Пані Журден. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько й був крамарем – тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика – жебрака та потвори. (...)

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Дія четверта

Маркіза Дорімена й граф Дорант приходять на розкішний банкет. Пані Журден, розлючена марнотратством чоловіка та його дурістю, виганяє гостей.

З'являється переодягнений Ков'ель. Він повідомляє, що до Журдена буцімто має завітати син турецького султана, який хоче одружитися з його дочкою. Ков'ель також говорить, що Журденові нададуть високий титул мамамуші.

Ява 13

Муфтій¹, дервіші, пан Журден, турки,
що співають і танцюють.

(...) Попереду йде муфтій у величезному святковому тюрбані, прикрашеному чотирма або п'ятьма рядками засвічених свічок; за ним двоє дервішів у гостроверхих шапках, теж прикрашених засвіченими свічками, несуть Коран. Двоє інших дервішів уводять пана Журдена й ставлять його навколішки так, щоб він руками доторкався землі, а спина його служила пюпітром для Корану; муфтій кладе йому на спину Коран і знову починає, кривляючись, прикликати Мухаммада: то насуплює брови, то б'є раз по раз рукою по Корану, то швиденько перегортає сторінки, після чого, зводячи очі й підносячи руки до неба, він

¹ Муфтій – найвища духовна особа в мусульман.

голосно вигукує: «Гу!» Під час цієї другої церемонії турки-помічники то нахилються, то випростуються, теж співаючи: «Гу, гу, гу!» (...)

Муфтій (до пана Журдена). Ти не шахрай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтій. Ти не брехай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтій (до турків). Тюрбан йому дай!

Турки. Ти не шахрай? Ні, ні, ні! Ти не брехай? Ні, ні, ні! Тюрбан йому дай! (...)

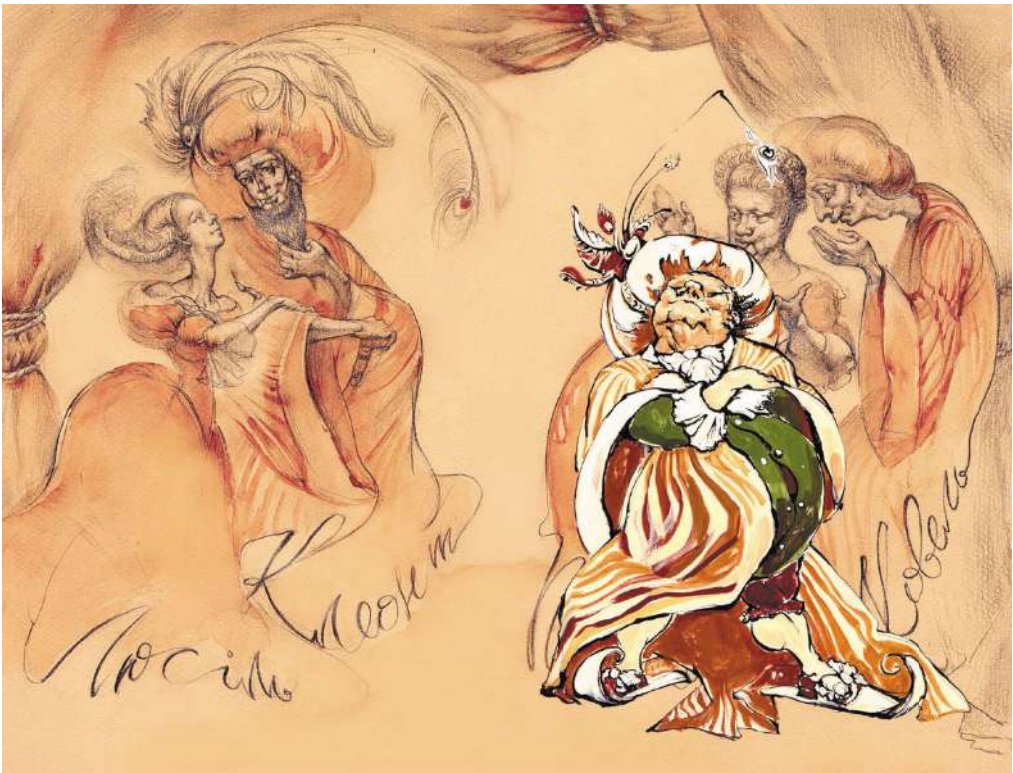
Турки, що танцюють, під звуки музики одягають на пана Журдена тюрбан і б'ють його в такт шаблями та ціпками.

Дія п'ята

Дорант і Дорімена вирішують допомогти Клеонту й долучаються до маскараду. Пані Журден проти одруження доньки.

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсиль, Дорант,
Дорімена, Ков'єль.

Ілюстрація О. Стерник. 2010 р.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою у вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглуздя! Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?! (...)

Ков'єль (*стиха до пані Журден*). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана. (...)

Пані Журден (*уголос*). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журден*). От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. (...)

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'єль. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

Переклад І. Стешенко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як із Журденом поводитьься учитель філософії? Чим пояснюється дивна манера його викладання?
2. У які моменти Журден виявляє жахливе невігластво? Чим він керується, обираючи науки для вивчення?
3. Як ви гадаєте, чому Мольєр висміює спроби Журдена долучитися до наук і мистецтв (адже прагнення бути освіченою людиною як таке за-слуговує на повагу)?
4. Які моральні якості Журдена розкриваються в сцені «турецького мас-караду»?
5. Чому, незважаючи на очевидну неправдоподібність того, що відбува-ється, Журден не помічає підступу? Чому його легко ввести в оману? Чи викликає обдурений герой співчуття? Поясніть свою відповідь.
6. Складіть цитатну характеристику Журдена.
7. Чим, на вашу думку, є «пристрасть» Журдена: індивідуальною особ-ливістю цього героя, поширеним психологічним явищем чи породжен-ням певної соціальної системи? Обґрунтуйте свою версію.
8. Ім'я Журден стало прозивним. Як ви гадаєте, у яких випадках його використовують?
9. Яку роль у комедії відіграють образи графа Доранта й маркізи Дорімени?

10. Робота в парах. Складіть порівняльну характеристику однієї з пар образів комедії «Міщанин-шляхтич»: а) Журден – Клеонт; б) Журден – Дорант.

11. Знайдіть у прочитаних уривках з комедії «Міщанин-шляхтич» приклади гумору, іронії, сатири, сарказму. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.

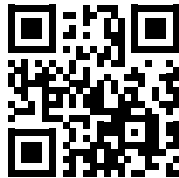
12. Групова робота. Розділившись на групи, інсценізуйте будь-які уривки з комедії «Міщанин-шляхтич». Під час підготовки проаналізуйте особливості театрального втілення персонажів: зовнішність, манеру триматися, говорити, стосунки з іншими персонажами, міміку, ходу тощо.

13. Філологічний майстер-клас. Знайдіть ознаки «високої комедії» у творі Мольєра «Міщанин-шляхтич».

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Динаміку та мінливість бароко й рівновагу та стрункість класицизму, барокові розкіш та блиск і класицистичні стриманість та простоту, просторові ілюзії одного стилю і гармонійні пропорції другого – усе це найкраще спостерігати та порівнювати на матеріалі образотворчого мистецтва. Відскануйте QR-код і дізнайтеся про роботи найславетніших художників XVII–XVIII ст., а також про театральні постановки та екранізації мольєрівських п'єс.

Підсумкові запитання і завдання

1. Кого з представників літератури бароко ви можете назвати?
2. Схарактеризуйте образ ліричного героя 19-го сонета Дж. Донна. Які засоби для його створення використав автор?
3. Знайдіть символи в сонеті Дж. Донна «Щоб мучить мене...».
4. Укажіть представників літератури класицизму.
5. Розкрийте зміст запровадженого Н. Буало поділу літературних жанрів на «високі» та «низькі».
6. Назвіть ознаки високої комедії.
7. Яку роль у художніх творах відіграє сатира?
8. Які людські ваді висміює Мольєр у комедії «Міщанин-шляхтич»?
9. Назвіть основні образи комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич».
10. Схарактеризуйте образ пана Журдена з комедії «Міщанин-шляхтич».
11. Розкрийте зміст моральних уроків у комедії «Міщанин-шляхтич».
12. Порівняйте визначальні особливості бароко і класицизму як художніх напрямів XVII ст.

Клуб компетентних читачів

1. Складіть узагальнювальну порівняльну характеристику літературних напрямів XVII ст. Оформіть її у вигляді таблиці за поданим зразком.

Літературний напрям	Бароко	Класицизм
Представники		
Хронологічні межі		
Філософське та естетичне підґрунтя		
Світосприйняття		
Ставлення до античності		
Герой		
Художня мова		
Основні жанри		

2. Самостійно прочитайте кілька віршів із циклу «Священні сонети» Дж. Донна та кілька сонетів Л. де Гонґори-і-Арготе. Укажіть, що поєднує ліричних героїв сонетів доби бароко.

3. **Робота в парах.** Виконайте один з варіантів завдання.

- Визначте спільне й відмінне: а) у сонеті Шекспіра «Я кличу смерть – дивитися набридло...» та в сонеті Донна «Щоб мучить мене...»; б) у ставленні до навчання пана Журдена та літературних персонажів інших творів, які ви читали.

4. Як у комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич» відобразилася метафора «світ – театр» («увесь світ грає роль»)?

5. **Подискутуймо! Групова робота.** Розділившись на дві групи, обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування та докази на користь своєї позиції.

- Як ви розумієте вислів Дж. Донна «Ніколи не питай, по кому по-дзвін, – він по тобі»? Чи актуальний він у XXI ст.?
- Чи тотожні поняття «шляхетність духу» та «шляхетність походження»?

6. Дослідіть особливості розвитку драматургії від античності до XVII ст. Порівняйте театральні вистави доби античності, Відродження, бароко та класицизму. Складіть узагальнювальну схему «Історія театру».

7. Укладіть перелік літературних жанрів, що розвивалися за доби бароко й класицизму. Кожний пункт доповніть прикладами творів.

8. За доби бароко популярними були різноманітні літературні ігри. Ознайомтеся з інформацією про гру «Центон» і складіть за її правилами вірш на тему «В душі моїй зустрілись день і ніч...». За творчий матеріал візьміть сонети вивчених авторів.

«Центон» – стилістичний прийом, а також літературна гра; вірш, складений з відомих читачеві творів якогось одного або кількох поетів; рядки слід добирати так, щоб увесь вірш був об'єднаний певним загальним змістом або стрункістю синтаксичної побудови, що надає йому вигляду закінченого твору.

9. **Творчий проєкт.** Прочитайте кілька комедій Мольєра. Проаналізувавши тексти, створіть віртуальний Ярмарок сміху. Доберіть ілюстративний матеріал і складіть план екскурсій ярмарком.

Література XX–XXI століть. У пошуках себе і високого польоту

ЧАСТИНА 6

РОЗДІЛ 1

«ТИ НАЗАВЖДИ БЕРЕШ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИВ»

Літературна розминка. Назвіть літературні казки, які ви прочитали в попередніх класах. Яка з них найбільше припала вам до душі? Чому?

Екзюпері відомий читацькому загалу як письменник-льотчик. «Для мене літати й писати – це одне й те саме, – говорив він. – Головне – діяти, головне – знайти себе. Авіатор і письменник стають одним цілим: обидва рівною мірою пізнають світ».

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився 29 червня 1900 р. в місті Ліоні (Франція), походив з давнього дворянського роду. Згадки про його предків-лицарів збереглися в літописах 1235 р.

Батько письменника служив страховим інспектором. Мати, освічена й обдарована жінка, самовіддано любила своїх п'ятьох дітей і дбала про те, щоб вони вирости шляхетними та щасливими. Для Антуана мати назавжди залишилася найдорожчою людиною і найкращим другом.

Після передчасної смерті батька родина Екзюпері перебралася до родового замку Ла Молль. Діти швидко звикли до старовинного помешкання і полюбили його таємничу казкову атмосферу.

Веселі свята, сімейний затишок, ніжність матері, вільне виховання – таким був дитячий світ Антуана. Глибокий зв'язок з ним письменник

Антуан
де Сент-Екзюпері
(1900–1944)

відчував усе життя. Дитинство означало для нього більше, ніж світлий спогад, – воно стало його «батьківщиною». *«Я родом з мого дитинства, – говорив Екзюпері, пояснюючи своє “походження”, – я прийшов з дитинства, немов з країни».*

Змалечку майбутній письменник захоплювався малюванням, музикою, віршуванням, цікавився науково-технічними досягненнями. Згодом потяг до творчості привів його на архітектурне відділення Академії мистецтв. Однак невдовзі юнак покинув навчання, щоб стати льотчиком (на початку ХХ ст. ця професія вважалася найсучаснішою і найризикованішою). У двадцять один рік Екзюпері записався в авіаційний полк.

А. де Сент-Екзюпері після аварії в Лівійській пустелі. 1936 р.

Відтоді й до останнього дня життя письменника було пов'язане з авіацією. У мирний час він працював пілотом поштової лінії і льотчиком-випробувачем, а в роки війни з гітлерівською Німеччиною служив в авіарозвідці. Екзюпері неодноразово потрапляв в аварії, і щоразу мужність та витривалість допомагали йому здолати небезпеку. Однак щаслива доля таки зрадила письменника: 1944 р. він не повернувся з бойового вильоту.

Консультація філолога

Одним з найкращих творів Екзюпері вважається казка **«Маленький принц»**, написана в 1943 р. Вона стала духовним заповітом письменника юним і дорослим читачам.

У сюжеті «Маленького принца» відбилися деякі деталі біографії автора (зокрема, льотна служба, аварія в пустелі, захоплення малюванням, глибокий зв'язок з дитинством тощо). Цікаво, однак, що із цих елементів письменник створив не реалістичну розповідь про власне життя, а казку про фантастичну мандрівку вигаданого персонажа.

А втім, у центрі авторської уваги – не пригоди маленького принца, а почуття і стосунки людей, які герой судить невідкупним судом щирого дитячого серця. Іншими словами, перед нами – алегоричний сюжет. Власне пригоди виступають тут інакомовним утіленням важливих життєвих питань, відповіді на які вкладено в уста маленького принца. Можливо, на позір судження хлопчика видаються надто «дитячими», але своєю мудрістю і правдивістю вони вочевидь вивищуються над загальноприйнятими думками дорослих. Ці відповіді й надають казці повчального характеру.

Алегоричними у творі є всі персонажі, починаючи від самого маленького принца, який уособлює чистий, не спотворений «дорослими» уявленнями погляд на життя. Навіть змалювану в казці Сахару слід сприймати не як реальну пустелю, а як інакомовний образ. Він означає несподівану зупинку звичного плину життя, коли людина опиняється сам на сам зі своєю душею.

Зважаючи на такі особливості твору, літературознавці зараховують «Маленького принца» до жанру філософської казки-притчі. ■

Літературознавча довідка

Притча – твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні. Під час розгадування цього порівняння розкриваються інакомовний зміст притчі та закладена в ній повчальна мудрість.

І в житті, і у творчості Екзюпері був романтиком. Слово «Людина» він писав з великої літери, підкреслюючи тим цінність людської душі й людської гідності. Герої письменника-льотчика мужні, шляхетні, залюблені у свою професію. Вони не приймають несправедливості й нудьги буденного життя. Вони впевнені, що вірність обов'язку долає будь-які перешкоди. А ще їм притаманне загострене почуття відповідальності за інших людей.

Це почуття – один з головних моральних здобутків Екзюпері-письменника. *«Моя духовна культура, – стверджував він, – по слідах Бога зробила кожного відповідальним за всіх людей і всіх людей – відповідальними за кожного. Людина, вихована за цими правилами, мала б силу могутнього дерева. Який простір вона могла б охопити своїм корінням!»*

Червоною ниткою ідея відповідальності проходить через усі твори французького письменника. У казці-притчі «Маленький принц» її увиразнює мудрий лис: *«Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»*. Цей вислів став крилатим. Він є одним з найважливіших моральних орієнтирів для тих, хто прагне жити по совісті й у злагоді з іншими людьми.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Екзюпері. Як письменник оцінював його значення у своєму житті?
2. Назвіть провідні теми творів Екзюпері.
3. Чому, на вашу думку, життя письменника стало зразком мужності для його сучасників?
4. Розкажіть про художні особливості казки «Маленький принц».
5. Дайте визначення поняття «притча».

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Уривки)

■ На початку твору оповідач згадує про свої дитячі малюнки. Не зрозумівши його «творчості», дорослі порадили здобути знання, які можна застосувати на практиці, тож він став пілотом і забув про малярство.

Якось оповідач зазнав аварії і приземлився в пустелі Сахара за тридев'ять земель від людських поселень. Його літак потребував складного ремонту, тимчасом як запасів питної води вистачало лише на тиждень. Полагодити машину треба було якомога швидше.

На світанку оповідача розбудив дивний голос: тендітний хлопчик, який узявся бозна-звідки, просив його намалювати баранця. Пілот був украй здивований, але, пригадавши своє давнє захоплення, узявся малювати. Малий чудово розумів усі його малюнки. Мова незнайомця, дещо загадкова й надзвичайно мудра, зачарувала оповідача. Відтак між героями зав'язалася дружба.

Згодом пілот довідався, що маленький принц (так звався хлопчик) прибув на Землю з далекого астероїда В-612, що був завбільшки з хату. Там знаходилося кілька невеличких вулканів, які маленький принц час від часу прочищав, аби запобігти виверженню. Планета була такою маленькою, що захід сонця на ній можна було спостерігати коли заманеться, зробивши лишень кілька кроків від краю до краю. Маленький принц дуже любив милуватися цим явищем, тож якимось насолоджувався ним аж сорок три рази поспіль.

Хлопчик дбав про свою планету, щодня пораючись у крихітному господарстві. До речі, для цього йому й був потрібний баранець, якого намалював льотчик. Маленький принц сподівався, що баранець знищуватиме на його планеті шкідливі рослини.

V

(...) Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава й бур'ян. Отож є там добре насіння доброго, корисного зілля і погане насіння поганого зілля, бур'яну. Але насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, аж поки якійсь насінині заманеться прокинутися. Тоді воно потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток – безневинну чарівну муравочку. Якщо це редиска або троянда, хай собі здорові ростуть. А коли це якийсь бур'ян, треба його одразу, як тільки розпізнаєш пагін, виполоти з корінням. Ну а на планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб – така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він пониже її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

– Є такий закон, – сказав мені згодом маленький принц. – Причепурився сам уранці, причепури гарненько й свою планету. Треба полоти баобабів зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка. (...)

З оповіді маленького принца я зобразив цю планету. Я не люблю повчального тону. Та люди так мало знають, скільки шкоди від баобабів, а небезпека для того, хто потрапив би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і порушую свою стриманість. «Діти! – кажу я. – Стережіться баобабів!» (...)

VIII

Незабаром я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти – вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка прокліювалась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних

пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Одначе квітка, схована у своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилася.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

– Ох! Я ледве прокинулася!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц нетямився від захвату:

– Яка ви гарна!

– Правда? – тихо озвалася квітка. – І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

– Здається, час снідати, – додала вона по хвилі. – Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю і полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

– Хай приходять хоч тигри пазуристі – не страшно!

– На моїй планеті тигри не водяться, – відказав маленький принц, – а потім – тигри не їдять трави.

– Я не трава, – стиха кинула квітка.

– О, пробачте...

– Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми? «Не може терпіти протягів... для рослини кепсько, – подумав маленький принц, – із цією квіткою морока та й годі...»

– Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли тобі так легко завдати брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий – хай маленький принц відчує свою провину.

– То де ж та ширма?

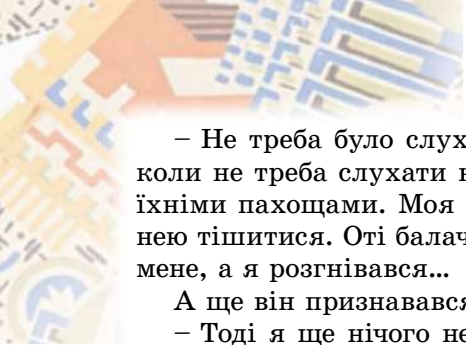
– Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче, аби покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

А. де Сент-Екзюпері. Маленький принц на своїй планеті. 1942 р.

– Не треба було слухати її, – довірливо мовив він мені якось. – Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними й дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не вмів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазури... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признавався:

– Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати? Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

ІХ

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Уранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив активні вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана – усе одно, що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не повернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любовою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

– Прощавайте, – мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

– Прощавайте, – сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

– Я була нерозумна, – озвалася нарешті квітка. – Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

– Авжеж, я люблю тебе, – почув він. – Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

– А вітер...

– Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

– А звірята...

– Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

– Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже гонориста квітка. (...)

Літературний практикум

1. Які взаємини встановилися між маленьким принцом і оповідачем? Як льотчик ставився до дивних розповідей хлопчика? Доведіть свою думку, спираючись на текст.
2. Як маленький принц боровся з баобабами? Розкрийте інакомовний зміст образу цих рослин. З огляду на свою відповідь поясніть, чому маленький принц, а відтак і льотчик, надають важливого значення виплюванню паростків цих рослин.
3. Яку вдачу мала квітка, котру виростив маленький принц? Поясніть алегоричний зміст цього образу.
4. Розкажіть, як хлопчик доглядав свою троянду. Чим вона йому подобалася? Чи розумів її герой? Чого навчила маленького принца дружба з квіткою? Наведіть відповідні цитати з прочитаного уривка.
5. **Подискутуймо!** Чи справді квітка любила маленького принца? Поясніть свою думку.

Маленький принц розповів льотчику про свою космічну подорож. Він відвідав кілька крихітних планет, на кожній з яких був лише один мешканець. На першій планеті жив король, який понад усе цінував владу. Він уважав, що все на світі, навіть захід сонця, відбувається за його наказом. Король запропонував маленькому принцові посаду міністра юстиції, але хлопчик відмовився. *«Та й диваки оці дорослі»*, – подумав він, залишаючи планету.

XI

На другій планеті жив шаноліуб.

– Ага, ось і шанувальник з'явився! – гукнув він, угледівши ще здалеку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди – то їхні шанувальники.

– Добридень, – мовив маленький принц. – Який кумедний у вас капелюх.

– Це для вітання, – відповів шаноліуб. – Щоб уклонятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не зазирає.

– Он як? – сказав маленький принц, нічого не второпавши.

– Поплеци в долоні, – порадив йому шаноліуб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шаноліуб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», – подумав маленький принц. І знов заплескав у долоні. А шаноліуб, скидаючи свого капелюха, ще раз уклонився. За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца.

– А що слід зробити, щоб капелюх упав? – спитав він.

Та шаноліуб не слухав. Гонористі люди глухі до всього, окрім хвали.

– Ти й справді дуже шануєш мене? – спитав він маленького принца.

– А що то – шанувати?

– Шанувати – значить визнавати, що я найкращий, найчепурніший, найбагатший і найрозумніший на планеті.

– Але ж на твоїй планеті ти сам-один!

– Ну то зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

– Я шаную, – мовив маленький принц і злегка знизав плечима. – Але яка тобі з цього радість?

І він утік від шанолюба.

«Ці дорослі – дивакуваті люди», – простодушно думав він дорогою.

XII

На дальшій планеті жив п'яничка. Маленький принц пробув там зовсім недовго, а все одно його поїняла глибока журба. П'яничка мовчки сидів перед цілою батареєю пляшок – порожніх і повних.

– Що ти тут робиш? – поцікавився маленький принц.

– П'ю, – похмуро буркнув п'яничка.

– Навіщо ти п'єш? – спитав маленький принц.

– Щоб забути, – відповів п'яничка.

– Що забути? – допитувався маленький принц; йому стало шкода п'янички.

– Забути, що мені соромно, – признався п'яничка й похнюпив голову.

– Чого ж тобі соромно? – спитав маленький принц; йому дуже хотілося чимось зарадити неборакові.

– Соромно, що п'ю! – додав п'яничка й замовк остаточно.

А маленький принц, ні в сих ні в тих, пішов геть.

«Ці дорослі, безперечно, якісь дуже чудні», – думав він дорогою. (...)

Четверта планета належала ділкові, що весь час рахував зірки, уважаючи їх своєю власністю. На п'ятій планеті жив ліхтарник, який щохвилини запалював і гасив ліхтар, виконуючи застаріле розпорядження. На шостій планеті маленький принц зустрів ученого, що присвятив своє життя опису океанів, гір і річок, яких в очі не бачив, бо ж ніколи не виходив зі свого кабінету.

Неабияк здивований побаченим хлопчик продовжив мандрівку й зрештою опинився на Землі. За словами оповідача, він мав би зустріти тут безліч королів, ділків, п'яничок, шанолюбців, кабінетних учених та інших диваків. Однак маленький принц приземлився в безлюдній пустелі й першою, кого він зустрів, була гадюка.

XVII

(...) – Чудна ти істота, – мовив він. – Завтовшки з пальчик...

– Зате моці в мене більше, ніж у пальці короля, – сказала гадюка. Маленький принц усміхнувся.

– Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

– Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, – мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

– Усякого, кого я торкнуся, я повертаю землі, з якої він вийшов, – мовила ще вона. – Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

– Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

– О, я добре зрозумів, – сказав маленький принц, – але чому ти весь час говориш загадками?

– Я розв'язую всі загадки, – відповіла гадюка.

І обоє змовкли.

Маленький принц вирушив на пошуки людей. Дорогою він зійшов на гору, де нічого, крім відлуння власного голосу, не знайшов. Потім хлопчик побачив трояндовий садок і заплавав від гіркої думки про те, що квітка, яку він плевав на своїй планеті, – не єдина у світі.

XXI

Отоді-то й показався лис.

– Добридень, мовив лис.

– Добридень, – звичайненько відказав маленький принц й озирнувся, та нікого не побачив.

– Осьдечки я, – озвався голос, – під яблунею.

– Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний!

– Я лис, – відповів той.

– Пограйся зі мною, – попрохав маленький принц. – Мені так журно...

– Я не можу з тобою гратися, – мовив лис. – Я не приручений.

– О, даруй, – сказав маленький принц.

Але подумав і додав:

– А що означає – приручити?

– Ти нетутешній, – сказав лис. – Що ти тут шукаєш?

– Шукаю людей, – відповів маленький принц. – А що означає – приручати?

– Люди, – мовив лис, – мають рушниці й ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

– Ні, – сказав маленький принц. – Я шукаю приятелів. А що означає – приручати?

– Це поняття давно забуте, – мовив лис, – воно означає: прихилити до себе...

– Прихилити до себе?

– Авжеж, – мовив лис. – Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

– Я вже трошки розумію, – проказав маленький принц. – Є одна троянда... мабуть, вона мене приручила. (...)

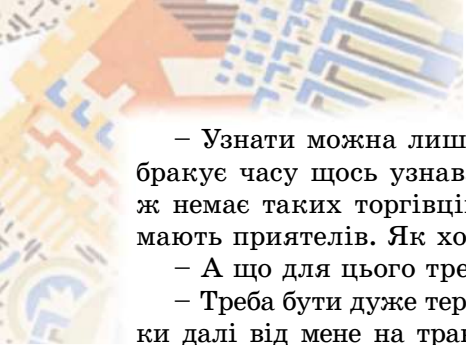
Лис замовк і довго дивився на маленького принца. А потім попросив знову:

– Будь ласка... приручи мене!

– Я б радо, – відмовив маленький принц, – але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і взнати багато всяких речей.

А. де Сент-Екзюпері.
Маленький принц і лис. 1942 р.

– Узнати можна лише те, що приручиш, – мовив лис. – Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля – приручи мене!

– А що для цього треба зробити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відказав лис. – Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив о тій самій порі, – попросив лис. – Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я взнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... (...)

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

– О, я плакатиму за тобою.

– Сам винний, – мовив маленький принц. – Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

– Авжеж, – згодився лис.

– Але ж ти плакатимеш! – мовив маленький принц.

– Авжеж.

– Виходить, ти нічого не виграв.

– Виграв, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

– Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда – єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на троянди.

– Ви нітрохи не схожі на мою троянду, – мовив він їм. – Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він – єдиний в усьому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

– Ви дуже гарні, але порожні, – сказав іще маленький принц. – Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою троянду подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо знищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводилися метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась, і навіть як замовкала. Троянда ця – моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

– Прощавай... – мовив він.

– Прощавай, – відповів лис. – Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

– Найголовнішого не побачиш очима, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Твоя троянда дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

– Моя троянда дорога мені... – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Люди забули цю істину, – мовив лис, – але ти не забувай. Ти завжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду.

– Я відповідаю за свою троянду, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. (...)

Після зустрічі з лисом маленькому принцу вдалося-таки вийти до людей. Однак почуте й побачене не втішило його. Відтак хлопчик повернувся до Сахари, де й познайомився з оповідачем.

Тим часом запас питної води скінчився. Маленький принц запропонував вирушити на пошуки колодязя, і на превеликий подив льотчика, його й справді вдалося знайти. Вода в колодязі була надзвичайно смачною. Там маленький принц повідомив, що хоче повернутися на свою планету, а допомогти йому в цьому має гадюка.

Серце пілота пойняла тривога, та маленький принц намагався втішити друга. Він пояснив, що обов'язково має повернутися до якоїсь квітки, за яку відповідає. На згадку про себе хлопчик подарував оповідачеві зорі, що вмюють сміятися, а наступного дня гадюка, як і обіцяла, допомогла йому залишити Землю.

Льотчик дістався додому. Відтоді він часто дивився на нічний небосхил: йому здавалося, ніби звідти долинає зоряний сміх маленького принца.

Переклад А. Перепаді

Запитання і завдання до прочитаного

1. Назвіть хибні цінності людського життя, уособлені в образах мешканців планет, які відвідав маленький принц. Визначте деталі, що увиразнюють комічність цих персонажів.
2. Чого маленький принц навчився завдяки дружбі з лисом? Яку таємницю відкрив хлопчикові лис? Знайдіть у тексті відповідну цитату й поясніть, як ви розумієте цю думку.
3. Як ви розумієте такі твердження лиса: «Мова – це джерело непорозуміння»; «Найголовнішого не побачиш очима»? Висловіть своє ставлення до цих міркувань.
4. Які життєві істини осягає маленький принц на своїй планеті, під час подорожі Всесвітом та впродовж перебування на Землі?
5. Визначте основні риси характеру маленького принца. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
6. Розгляньте малюнки до твору, які виконав автор. Яким на них постає маленький принц?
7. Розкрийте інакомовний зміст образу маленького принца.
8. Схарактеризуйте ставлення оповідача до маленького принца. Які з життєвих «правил», що засвоїв маленький принц, підхоплює його старший товариш?
9. **Подискутуймо!** Які життєві правила маленького принца ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

РОЗДІЛ 2

ЖИТТЯ ЯК ПОЛІТ

Літературна розминка. Пригадайте, що таке притча. Яку роль притчі відігравали в біблійних і коранічних текстах?

Усесвітньо відомий письменник Річард Дейвіс Бах порівнює життя з польотом. Він переконаний: найприродніше для людини – відчувати задоволення від того, що відбувається тут і зараз, а не від минулого чи майбутнього. На думку митця, метою життя є пошук досконалості.

Майбутній письменник з'явився на світ 23 червня 1936 р. в американському місті Оук-Парк. За сімейною легендою, його рід походить від генія німецької музики Й. С. Баха. З дитинства Річард захоплювався літаками, саморобними моделями яких заповнив увесь будинок. Побачивши плакат із зображенням літака й написом «*Ти можеш літати на ньому*», у сімнадцять років він уперше піднявся в небо на аматорському біплані. Уроки пілотування докорінно змінили світовідчуття юнака: відтоді авіація стала його пристрастю. Після навчання в Каліфорнійському університеті Лонг-Біч Річард розпочав кар'єру військового льотчика на тактичних винищувачах у військово-повітряних силах США.

Закінчивши службу в чині капітана, Бах змінив багато професій, але не зрадив своєму захопленню: він був пілотом чартерних рейсів, авіамеханіком, льотчиком-трюкачем, який виконує фігури вищого пілотажу. На одномісному літаку він не раз здійснював дальні подорожі, зазнавав аварій і... знову піднімався в небо. Паралельно Бах друкував науково-популярні статті у фахових журналах.

Коментар архіваріуса

Річард Бах став знаменитим завдяки повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» (1970), у якій утілює образ птаха, здатного в польоті подолати будь-які перешкоди. Письменник стверджує, що виступив не автором твору, а лише медіумом¹. Гуляючи туманною набережною каліфорнійського каналу, він нібито почув дивний Голос, який говорив від імені славетного американського льотчика початку ХХ ст. Джонатана Лівінгстона. Бах повернувся додому і записав почуте. Продовження цієї оповіді примарилося йому лише через вісім років. Правда це чи фантазія – невідомо, але 1970 р. світ побачив найвідоміший твір Баха – «Чайка Джонатан Лівінгстон».

Перші спроби видати «Чайку...» окремою книжкою зазнали невдачі. Лише наприкінці 1970-х, після того як повість проілюстровано чудовими роботами фотографа-анімаліста Расела Масона, вона стала бестселером.

¹Медіум – надчутлива людина, яка виступає сполучною ланкою між двома світами: матеріальним і духовним.

ром¹. У 2014 р. письменник доповнив твір четвертою частиною, яка раніше не публікувалася. ■

«Чайка Джонатан Лівінгстон» – це повість про тих, хто слухає поклик свого серця і встановлює власні правила. Її головний герой – птах, який упевнено й безстрашно прямує до своєї мети, долаючи численні обмеження та заборони. Проблему пошуку сенсу життя автор утілює в конфлікті між сірою Зграєю і геніальним Вигнанцем.

Бах назвав «Чайку...» *повістю-притчею* про велику мрію, яка живе в душі людини, – мрію про політ, про покликання, про безмежну досконалість. Події в ній, як і в інших творах цього жанру, не визначені ні хронологічно, ні просторово. Польоти чайок відбуваються просто над морем, поза часом. Притчовий характер має і сюжет. Він доволі простий, але переказати його нелегко, адже глибинний, філософський зміст притчі має осягнути сам читач.

Як у будь-якій притчі, герої твору змальовані схематично. Наприклад, у Джонатана лише одна пристрасть – політ, лише один шлях – стати Вигнанцем. Повість побудовано на алегоріях: Зграя – повсякденне життя, політ Джонатана – свобода, прагнення досконалості.

Твір Баха цілком відповідає і визначенню *філософська притча*, адже порушує чимало філософських питань: любові, свободи, життєвого призначення людини, взаємин батьків і дітей, протистояння повсякденності й прагнення до високої мети, небажання розвиватися і жаги знань.

Усе, чим Бах займався протягом життя, об'єднане пристрастю до польоту. Тому опис його техніки й майстерності є однією з особливостей художнього світу творів письменника, зокрема й повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон».

Консультація філолога

Повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» не містить релігійних ідей як таких, проте чимало критиків і рецензентів побачили в ній євангельські й буддійські мотиви.

Паралелі з біблійними оповідями про Ісуса Христа простежуються в самій ідеї вигнання тих, хто не схожий на інших; в обраності Джонатана, у його поверненні на землю після смерті; у дивах та стосунках Учителя і тих, хто відкритий для знань.

Буддійські мотиви перетворення і прагнення досконалості втілюються, зокрема, у словах чайки Саллівана: *«Ми прийшли з одного світу в інший, майже точно такий, і вже забули, звідки походимо... Ми обираємо для себе наступний світ завдяки тому, чого навчились у попереднім. Не навчишся нічого – і наступний світ не буде нічим різнитися від попереднього, і в ньому на тебе чекатимуть ті самі перешкоди і свинцевий тягар незнання».*

В. Єрکو. Ілюстрація до повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон». 2011 р.

¹Бестселер – видана великим накладом книжка, яка ввійшла до переліку найпопулярніших.

Важливо, що чайки отримують ім'я, лише ставши Вигнанцями. Адже саме тоді вони стають особистостями, знаходять свою індивідуальність і безсмертну душу. ■

Після повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» Бах опублікував такі твори, як «Дар, який приносять крила», «Не існує таких місць, як далечінь», «Міст через вічність», «Ілюзії, або Пригоди Месії мимоволі». Висловлені в цих книжках думки важливі й близькі багатьом людям. І саме їм адресовано «Кишеньковий довідник Месії» – збірку філософських узагальнень щодо сенсу буття, розуміння любові й ненависті, гніву й страху, ролі знання і прагнення до досконалості, пізнання власного «я». Це – своєрідний порадник у розв'язанні складних життєвих ситуацій. Варто лише заплющити очі, поставити запитання і розгорнути книгу на будь-якій сторінці. Одна з відповідей самому автору була такою: *«Усі люди, усі події у твоєму житті виникають тому, що покликав їх туди ти. Що ти будеш робити з ними – вирішувати тобі».*

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про Р. Баха? Які риси характеру письменника розкриваються у фактах його біографії?
2. Які життєві обставини вплинули на творчість Р. Баха? У чому це виявилось?
3. Схарактеризуйте творчість Р. Баха. Назвіть його найвідоміші твори.

Перед читанням. Читаючи повість Р. Баха, поміркуйте, який зміст укладає автор у поняття «небо» та «небеса». Чим вони відрізняються?

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

(Уривки)

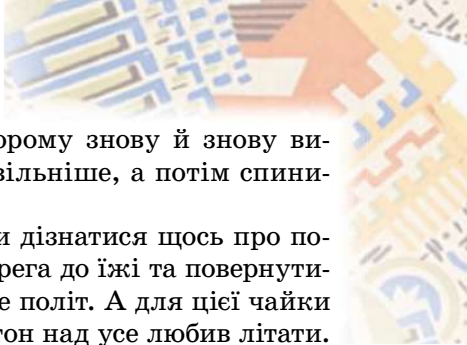
*Справжньому Джонатану-чайці,
що живе в кожному з нас.*

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить – і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна й від берега, управлявся в польоті самотній птах – чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів дедалі повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. (...)

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче й не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту – це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон – який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти якомога повільніше, а потім спинитися на місці, – був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, – хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне – їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він невдовзі збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скося на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою – як то він казав, тренуючись у низькому польоті. (...)

– Чому, Джоне, чому? – питала мати. – Чому ти не можеш поводитися як усі? Оті низькі польоти – це забавка для пеліканів й альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

– Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі й чого не можу. Я хочу знати, і край.

– Бачиш, Джонатане, – мовив батько зовсім не сердито, – незабаром зима. Рибальські човни виходитимуть у море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатися, то вчися краще, як добувати їжу. Польоти – це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитися як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, – подумав він нарешті й рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. – Увесь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинився в морі сам-один – голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту – і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі. (...)

Він злетів на дві тисячі футів угору й спробував ще раз, – стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль на годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало. І десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль на годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Однак ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома й нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль на годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів – а це вже була ніч, – він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. (...)

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш...» (...)

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон при-
мружив очі. І біль, і роздуми – усе зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дур-
ний! Усе, що мені треба, – це маленьке,
крихітне крило; усе, що мені треба, – це
скласти крила, так, щоб у польоті воружи-
ти самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чор-
ною безоднею моря і, ані хвили не думаючи
про поразку, про загибель, щільно притис-
нув до тіла широкі частини крил, а самі
кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив
назустріч вітру – і стрімко кинувся вниз. (...)

На світанку Джонатан продовжив трену-
вання. (...)

І сталося так, що того ранку... чайка
Джонатан Лівінгстон урізався просто
в Зграю, що спокійно снідала, – улетів, як

вихор, на швидкості двісті чотирнадцять миль, із заплученими очима!
Та, мабуть, Чайка Долі йому всміхнулася – ніхто не загинув. (...)

Перше, що він подумав: «Це тріумф! Гранична швидкість! Двісті чо-
тирнадцять миль на годину – для чайки! Це прорив, це велика, вирі-
шальна мить в історії Зграї, а для чайки на ім'я Джонатан – це початок
нового життя». (...) І він продовжив своє тренування на самоті, він склав
крила й пішов у піке з висоти вісім тисяч футів – і відразу збагнув, як
робити поворот!

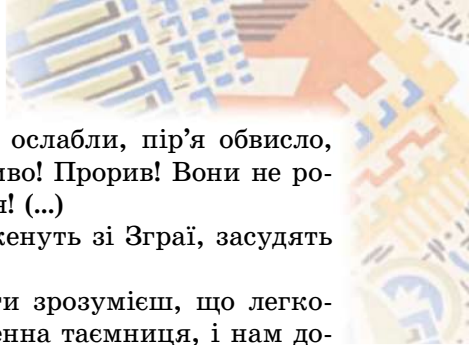
Тепер він знав, що досить тільки на одну частку дюйма змінити по-
ложення однієї пір'їни на кінчику крила – і можна плавно, красиво
повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів,
що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе
закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на
землі, що опанувала фігурні польоти. (...)

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлив-
ся, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було – чекали
на нього.

– Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола озна-
чав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани – це честь, якої
зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, – подумав Джона-
тан, – сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої по-
шани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив,
показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

– Джонатане Лівінгстон, – мовив Старійшина, – стань перед очі твоїх
товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються! (...)

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

– ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занастало. Життя – це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти й лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки наспівився подати голос.

– Легкодумство? Браття мої! – вигукнув він. – Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити – щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

– Ти нам більш не брат, – нарешті промовили чайки одна по одній, а потім з поважним виглядом затулили собі вуха й повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінгстон провів решту свого життя на самоті, але від Далеких Скель він полетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, – це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки розплющити очі, щоб її побачити. Сам він щодня робив нові відкриття. (...)

Якось до Джонатана прилетіли зоряні чайки, які сповістили, що «одне навчання скінчено, і настав час починати інше».

Частина друга

(...) Уже за кілька днів він зрозумів, що тут йому належить дізнатися про політ іще більше, ніж у попередньому житті. Проте існувала певна різниця. Чайки, що мешкали тут, були близькі йому по духу. Усі вони жили заради того, щоб досягати нових висот у головній справі свого життя – у польоті. Це були просто дивовижні птахи, і кожен з них тренувався щодня, багато годин поспіль, вивчаючи нові й нові таємниці повітроплавання. (...)

Джонатан надовго забув той світ, звідки він був родом... (...)

Якось увечері чайки, вільні від нічного польоту, стояли всі разом на піску й думали. Джонатан, набравшись духу, підійшов до Старійшини, який, подекували, скоро мав покинути цей світ.

– Чіангу... – мовив він трохи схвильовано.

Старійшина лагідно позирнув на нього:

– Так, сину мій? (...)

– Чіангу, цей світ – зовсім не небеса, так?

При світлі місяця було видно, що Старійшина всміхнувся.

– Ти знову вчишся, Джонатане.

– Ну то що ж буде далі? Куди ми йдемо? Невже взагалі немає такого місця – небеса?

– Ні, Джонатане, такого місця немає. Небеса – не місце й не час. Небеса – це досконалість, – він хвилю помовчав. – Ти дуже швидко літаєш, правда?

– Я... я люблю швидкість, – відповів Джонатан, приголомшений, але гордий, що Старійшина його помітив.

– Ти зможеш торкнутися небес, Джонатане, тієї миті, коли пізнаєш досконалу швидкість. (...)

І Чіанґ без жодного попередження зник – та вмить з'явився край води, за п'ятдесят футів від місця, де вони стояли. Потім він зник знову й за тисячну частку секунди торкнувся плеча Джонатана.

– Це така забавка, – мовив він.

Джонатан був у захваті. Він навіть забув, що хотів дізнатися про небеса.

– Як ви це робите? Що ви відчуваєте? А далеко ви можете так перелетіти?

– Перелетіти можна куди завгодно й за будь-який час, коли захочеш, – сказав Старійшина. – Я побував скрізь і всюди, куди міг полинути думкою. (...)

– А ви можете навчити мене так літати? – Джонатан тремтів, уявляючи ще одну перемогу над невідомим.

– Звісно, якщо ти хочеш навчитися.

– Я хочу. Коли ми зможемо почати?

– Можна й зараз, якщо бажаєш.

– Я хочу навчитися так літати, – мовив Джонатан, і дивний вогник засвітився в його очах. – Кажіть, що я маю робити.

І Чіанґ заговорив поволі, пильно дивлячись на свого учня:

– Аби літати зі швидкістю думки, тобто літати куди завгодно, – говорив він, – ти насамперед мусиш збагнути, що вже прилетів... (...)

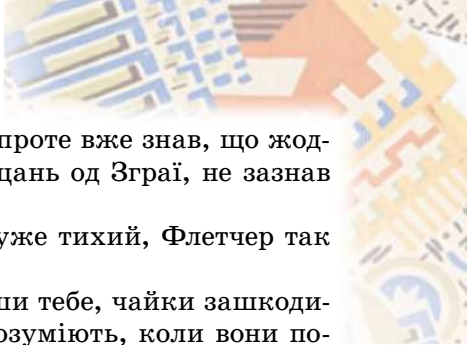
Та от настав день, коли Чіанґ зник. Він лагідно звернувся до чайок і закликав їх не кидати навчання, і тренуватися, і пізнавати досконалу невидиму сутність, що становить основу життя. І поки він говорив, його пір'я сяяло дедалі яскравіше, а потім спалахнуло таким сліпучим блиском, що жодна чайка не могла дивитися на нього.

– Джонатане, – мовив він, і це були його останні слова, – ти маєш дізнатися, що є любов. (...)

І що більше Джонатан учився доброті, то глибше він пізнавав сутність любові й дужче хотів повернутися на Землю. Джонатан Лівінґстон, незважаючи на своє самотнє минуле, був природженим учителем, і найкращим виявом любові стала для нього можливість передати свої знання тій чайці, яка чекає слушної нагоди, аби пізнати щось нове. (...)

Кадр із кінофільму
«Чайка Джонатан Лівінґстон»
(режисер Г. Бартлетт, 1973 р.)

Флетчер Лінд був ще дуже молодою чайкою, проте вже знав, що жодний птах, крім нього, не натерпівся таких знущань од Зграї, не зазнав такої несправедливості! (...)

Голос зазвучав у нього в голові, і хоча був дуже тихий, Флетчер так перелякався, що заляк у повітрі.

– Не суди їх надто суворо, Флетчере! Вигнавши тебе, чайки зашкодили тільки собі, і настане день, коли вони це зрозуміють, коли вони побачать те, що ти бачиш зараз. Вибач їх і допоможи їм зрозуміти.

На відстані дюйма від кінчика його правого крила летіла осяйна біла чайка, найпрекрасніша у світі, і пливла в повітрі напрочуд легко, не ворущачи жодним пером, хоча Флетчер тримався майже на своїй граничній швидкості.

Молодий птах на мить отетерів. «Що зі мною? Чи я вмер, чи збожеволів? Що це таке?»

Тихий спокійний голос ніби читав його думки і вимагав відповіді.

– Чайко Флетчере Лінд, ти хочеш літати?

– Так! Я хочу літати!

– Чайко Флетчере Лінд, чи так сильно ти хочеш літати, що зможеш простити Зграю, і навчатися, і колись повернутися до них і передати їм свої знання?

Такій прекрасній, такій розумній істоті Флетчер Лінд не міг збрехати, попри всю свою скривджену гордість.

– Так, – мовив він стиха. (...)

Частина третя

(...) Минув лише місяць, а Джонатан уже вирішив, що час повернутися до Зграї.

– Ми не готові! – сказав Генрі Келвін. – Нас не приймуть! Ми Вигнанці! Ми ж не можемо присилувати себе летіти туди, де нам не раді?

– Ми вільні летіти, куди захочемо, і бути такими, як є, – відповів Джонатан і, зринувши в повітря, полетів на схід, де жила Зграя. (...)

Вони прилетіли із заходу вранці – вісім чайок, вишикувані подвійним ромбом, крило до крила. Промайнули над Берегом Ради Зграї зі швидкістю сто тридцять п'ять миль на годину, і Джонатан мчав попереду. Флетчер плив біля його правого крила, Генрі Келвін мужньо боров вітер біля лівого. Потім увесь стрій, мов один птах, поволі нахилився праворуч... вирівнявся... перевернувся в повітрі.... і знову полетів рівно, хоч вітер усе дужчав.

Звичайна галаслива чвара на березі вмить ущухла, і запанувала страшна тиша – так, немовби стрій чайок у повітрі був велетенським ножом, що прикував до себе вісім тисяч нажаханих очей. (...)

Одна думка сяйнула всій Зграї, мов грізна блискавка. Ці птахи – Вигнанці! І вони повернулися! Та це... це ж просто неможливо! Флетчер очікував бійки, проте Зграя наче скам'яніла.

– Звісно, це Вигнанці. Ну то й що? – сказав хтось із молодих птахів. – Слухайте, друзі, де це вони навчилися так літати?

Минула майже година, поки Слово Старійшини облетіло всю Зграю: «Не зважати на них!» Чайка, що заговорить з Вигнанцем, теж стане Вигнанцем. Чайка, що погляне на Вигнанця, порушить Закон Зграї.

Відтоді до Джонатана були звернені лише сірі спини чайок, та він мовби не помічав цього. Він проводив заняття просто над Берегом Ради й вперше вимагав од учнів, аби вони показали все, на що здатні. (...)

Минув місяць. Деякі чайки зі Зграї попри заборону попросили дозволу навчатися разом з Вигнанцями.

Вони не зважали на те, чи бачать їх інші, і лише слухали слова Джонатана та намагалися бодай щось зрозуміти.

А він говорив дуже прості речі: що чайка має право літати, що свобода – це її істинна сутність, і все, що обмежує цю свободу, нічого не значить – усі забобонні звичаї, усі закони, хоч би які вони були.

– Нічого не значить? – вигукнув хтось у юрмі. – А якщо це Закон Зграї?

– Єдиний справедливий закон – це шлях до свободи, – відповів Джонатан. – Іншого закону немає. (...)

Це сталося всього через тиждень. Флетчер показував фігури швидкого польоту новим учням. Він вийшов з піке на висоті сім тисяч футів і сірою стрілою промчав за кілька дюймів від берега, аж раптом на дорозі в нього опинилося мале чаєня, що вирушило у свій перший політ і кликало маму. У Флетчера Лінда лишалася десята частка секунди, щоб ухилитися, він рвучко повернув ліворуч і на швидкості понад двісті миль урізався в гранітну скелю.

Скеля була ніби велетенською кам'яною брамою до іншого світу. Страх, удар, темрява – а потім він поплав у дивному чужому небі, забуваючи, згадуючи, забуваючи знову, і йому було страшно, сумтно й тяжко, так тяжко...

В. Єрко. Ілюстрація до повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон». 2011 р.

Голос долинув до нього, як уперше, коли він зустрів Джонатана Лівінгстона. (...)

– Нічого не вдієш, у тебе просто різко змінився рівень свідомості. Тепер вибір за тобою. Ти можеш лишитися тут і навчатися на цьому рівні – до речі, не набагато вищому від попереднього, – а можеш повернутись і працювати зі Зграєю далі. (...)

– Звісно, я хочу повернутися до Зграї. Я ж тільки почав заняття з новою групою!

– Ну то й чудово, Флетчере. Пам'ятаєш, ми говорили, що тіло – це не що інше, як думка?..

Флетчер потрусив головою, випростав крила й розплющив очі, лежачи

біля підніжжя скелі, посеред натовпу чайок. У Зграї зчинився страшенний галас, коли всі побачили, що він ворухнувся.

– Живий! Умер, а потім ожив!

– Торкнувся його крилом! Оживив! Син Великої Чайки!

– Ні! Він сам каже, що ні! Він диявол! Диявол! З'явився на погибель Зграї!

Чотири тисячі чайок, налякані тим, що побачили, закричали: «Диявол!» – і цей крик прокотився над юрмою, мов шалений вітер у бурю. Очі в них горіли, дзьоби були міцно стиснуті, і вони посунулися вперед, палаючи жагою вбивства. (...)

До ранку Зграя забула про своє божевілля, та Флетчер не забув.

– Джонатане, пам'ятаєш, ти колись казав, що треба любити Зграю так, аби повернутися до неї і ділитися знаннями?

– Так, звісно.

– Я не розумію, як можна любити збіговисько розлючених птахів, що ледь не вбили тебе.

– О Флетче, ти й не мусиш це любити! Звичайно, не треба любити ненависть і зло.

Ти просто повинен бачити кожну чайку такою, яка вона є насправді, бачити в усіх добро й допомагати їм, аби вони й самі змогли побачити свою істинну сутність. Ось що я називаю любов'ю. І коли ти цього навчишся, ти збагнеш, яка то цікава річ! (...)

– Тобі я більше не потрібний. Усе, що тобі треба, – це й далі пізнавати самого себе, з кожним днем ясніше бачити справжнього Флетчера, для якого не існує межі. Він – твій учитель. Ти мусиш його розуміти й коритися йому, от і все.

А наступної миті тіло Джонатана зясніло тріпотливим блиском і почало танути в осяйному мареві. (...)

Мареву зникло. Джонатан розтанув у повітрі.

Трохи згодом Флетчер змусив себе злетіти в небо й зустрівся з групою учнів-новачків, які нетерпляче чекали першого уроку. (...)

І хоча Флетчер намагався дивитися на своїх учнів з належною суворістю, він на мить побачив їх такими, якими вони є насправді, і вони не просто сподобалися йому – цієї миті він їх полюбив. «Межі немає, Джонатане?» – подумав він і всміхнувся. І рушив у свій політ до знання.

Кадр із кінофільму
«Чайка Джонатан Лівінгстон»
(режисер Г. Бартлетт, 1973 р.)

Переклад Д. Радієнко

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поміркуйте, чому повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» поділено на три частини. Дайте їм назви. Складіть цитатний план сюжету твору.
2. Як ви розумієте присвяту на початку повісті? Чи маєте особисто ви риси Чайки? Дайте розгорнуту відповідь.
3. Чи легко було Джонатанові навчитися літати? Що допомогло йому досягти досконалості?
4. Який момент став переломним у житті Джонатана?
5. Схарактеризуйте світ Зграї. За якими законами вона живе? Чим відрізняється Джонатан з-поміж інших чайок?
6. Що спонукало Джонатана порушити Закони Зграї? Чого прагнув герой?
7. Як Джонатан зустрівся із чайками-вигнанцями? Чому їх так назвали? Чому в чайок-вигнанців є імена, а в членів Зграї – ні?
8. Як змінилося життя Джонатана після зустрічі із Чангом?
9. Чого Джонатан навчав своїх вихованців? Чому він вирішив разом з ними повернутися до Зграї? Як ви гадаєте, чому в Джонатана не було ненависті до Зграї?
10. Чим Флетчер Лінд відрізнявся від інших учнів Джонатана? Чому Джонатан вирішив передати наставництво саме Флетчеру? Яку пораду Джонатан дав своєму учневі наостанок?
11. **Робота в групах.** Розділившись на три групи, виконайте один з варіантів завдання.
 - Розкажіть історію чайки Джонатана: а) від імені чайки зі Зграї; б) від імені Флетчера; в) від імені Джонатана.
12. Знайдіть євангельські й казкові мотиви в повісті. Як вони допомагають розкрити характер головного героя?
13. **Подискутуймо!** Чому Джонатана називали «Сином Великої Чайки», «дияволом»? Ким, на вашу думку, він був насправді?

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

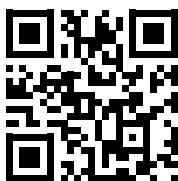
Міркуєте над тим, що б ще цікавенького почитати із сучасної зарубіжної літератури? Скануйте QR-посилання і знайомтеся із захопливими книжками про шкільні пригоди, перше кохання, конфлікти батьків і дітей, пошуки шляху в житті та інші важливі питання, які постають перед вашими ровесниками.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Герой одного з найвідоміших у світовій літературі творів про сутність людської природи, самотності, дружби, любові та втрати – казки-притчі «Маленький принц», помандрувавши книжковими сторінками, вирушив у подорож кіноекранами. Чайка Джонатан Лівінгстон теж продовжив науку життєвого польоту у фільмі. Відскануйте QR-код й ознайомтеся з матеріалами про найвідоміші кінострічки, зняті за мотивами творів А. де Сент-Екзюпері та Р. Баха.

Підсумкові запитання і завдання

1. Назвіть письменників, які пов'язали своє життя з авіацією.
2. Як тема прагнення високого польоту втілюється в сюжетах творів, що ви прочитали?
3. Який з вивчених творів належить до жанру казки-притчі?
4. Який прихований зміст закладено в словах письменника: *«Діти! Сте-режіться баобабів!»*?
5. Яку вдачу мала квітка, що виростив маленький принц?
6. Які життєві уроки виніс маленький принц із мандрівки астероїдами?
7. Яким постає світ дорослих у казці-притчі «Маленький принц»? Чим саме він дивує маленького принца? Обґрунтуйте свою думку.
8. Як ви розумієте вислів мудрого лиса з твору «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері: *«Добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш»*?
9. Хто є головними героями повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон»?
10. Які випробовування довелося подолати чайці Джонатану, щоб досягти досконалості?
11. Які моральні цінності утворює повість Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон»?
12. Укажіть ознаки казки-притчі у творах Р. Баха й А. де Сент-Екзюпері.

Клуб компетентних читачів

1. Одна з характерних ознак літературної притчі – використання афоризмів (висловлювань, що в стислій формі формулюють вагомий думку, близьку до прислів'я). Випишіть з тексту прочитаних творів А. де Сент-Екзюпері та Р. Баха такі вислови. Складіть з них «Словничок життєвої мудрості». Презентуйте виконану роботу.

2. Робота в парях. Укладіть таблицю за поданим зразком. Заповнивши її, поміркуйте, чому маленький принц, мандруючи Всесвітом, повторює: «*Та й диваки оці дорослі*».

Образи-персонажі	Хибні цінності	До чого прагнуть?	Як спілкуються з маленьким принцом?
<i>Король</i>			
<i>Шанолюб</i>			
<i>Г'яничка</i>			
<i>Ділок</i>			
<i>Географ</i>			
<i>Ліхтарник</i>			

3. Порівняйте подорож маленького принца з мандрівками героїв Ч. Дікенса та Р. Л. Стівенсона. Відповідь оформіть у вигляді таблиці за поданим зразком.

Герої	<i>Маленький принц</i>	<i>Скрудж</i>	<i>Джим Гокінс</i>
Мета подорожі			
Супутники			
Маршрут мандрівки			
З ким зустрічається герой?			
Які зміни відбуваються під час подорожі?			
Уроки подорожі			
Висновки			

4. Робота в групах. Розділившись на чотири групи, підготуйте інсценізацію одного з уривків казки-притчі «Маленький принц»:

- «Чого ти весь час говориш загадками?» (Зустріч із гадюкою) – розділ XVII;
- «Секрети мудрого лиса» (Маленький принц і лис) – розділ XXI;
- «Зустріч зі стрілочником та крамарем» – розділи XXII, XXIII;
- «Прощання маленького принца з пілотом» – розділ XXVI.

5. Подискутуймо! Як ви розумієте вислів з казки-притчі А. де Сент-Екзюпері: «*Люди мають свої зірки, які перестають бути звичайними зорями*»? Обґрунтуйте свою думку.

6. Творчий проєкт. Створіть віртуальний музей, присвячений маленькому принцу. Підготуйте для нього експонати (ілюстрації) і поясніть свій вибір. Складіть план екскурсії. Презентуйте роботу.